

MEDITACIJE

vodič za dobar život najplemenitijeg rimskog cara

MARKO AURELIJE

SADRŽAJ

David Pejić	
Misli o <i>Meditacijama</i>	3
Kronologija	8
Knjiga I.	9
Knjiga II. <i>napisana među Kvadima na rijeci Gran</i>	15
Knjiga III. <i>napisana u Karnuntumu</i>	20
Knjiga IV.	26
Knjiga V.	37
Knjiga VI.	47
Knjiga VII.	58
Knjiga VIII.	70
Knjiga IX.	82
Knjiga X.	92
Knjiga XI.	102
Knjiga XII.	111
Bilješke	119
O autoru	124
Impresum	125

MISLI O MEDITACIJAMA

Tekst koji držite u rukama nikada nije bio namijenjen široj publici. Dapače, izvorno je namijenjen samo jednoj osobi – vlastitom autoru, rimskom caru Marku Aureliju koji ga je stvarao u više navrata kroz svoje četrdesete i pedesete, do same smrti 17. ožujka 180., u 59. godini života. Pisan kao zbirka filozofskih naputaka i savjeta samomu sebi, u Meditacijama nema naznaka formalne funkcije Aurelija; ne spominju se aktualna državna pitanja, politički protivnici i generali, niti se navode pobjede nad barbarskim plemenima ili opisi utišanih pobuna. Umjesto toga, Meditacije nude jedinstven i rijetko viđen, introspektivan tekst, sastavljen u obliku kratkih osvrti i aforizama o pitanjima poput prirode dobra i zla, održavanja vrline, uređenja svijeta kao cjeline i nadilaženja svih vrsta strahova. Ranjiv i samokritičan, ali u isto vrijeme odvažan i beskrajno iskren, Aurelije podsjeća samoga sebe i pruža si vodstvo karakteristično stoičkim načelima, s ciljem ostvarivanja vizije boljeg i zadovoljnijeg sebe. Čitajući Meditacije, čitatelj dobiva jedinstven uvid u plemenitu borbu ljudskog bića sa samim sobom, u svrhu postizanja ideala vrline, mirne duše i snažnog razuma, a samim time i neprocjenjivu priliku primijeniti Aurelijeve savjete na svoj vlastiti put prema osobnom boljitku. Utoliko, Meditacije predstavljaju uistinu unikatno djelo književnosti, kako iz filozofske tako i iz doživljajne perspektive čitanja intimnih misli najmoćnijeg čovjeka svoga vremena.

Podijeljene u 12 poglavlja ili 'knjiga', Meditacije su pisane jednostavnim i nepretencioznim jezikom, dostupnim svakom čitatelju, što je u skladu s Aurelijevim karakterom. Ipak, budući da njihov sadržaj predstavlja unutarnji dijalog autora sa samim sobom, Meditacije uključuju niz filozofskih pretpostavki čija raščlamba čitatelju može biti od koristi. Naime, kroz svoje djelo Aurelije ne iznosi ekspoziciju ili opis osnovnih filozofskih vjerovanja koja čine njegov pogled na svijet, već nudi niz savjeta iz pozicije svog unaprijed definiranog filozofskog stajališta. To je stajalište svakako stoičko i nesumnjivo proizlazi iz stoičke filozofske tradicije; navođenje četiri osnovne stoičke vrline u tekstu – hrabrosti, pravde, samokontrole i praktične inteligencije – u svakom slučaju to potvrđuje. No, to nisu jedine vrline koje Aurelije spominje niti je definiranje vlastitog filozofskog okvira nešto čime se Aurelije pretjerano zamara. Suprotno tomu, cilj Meditacija u velikoj mjeri praktičnog karaktera; postići veću razinu samokontrole u odnosu na vanjske izazove i, u tom procesu, unaprijediti samoga sebe. Stoga, kroz tekst, Aurelije biva vezan dijalogom sa samim sobom u kojem njegov viši 'ja', vođen razumom i racionalnim instinktima, navodi njegov niži 'ja', koji se

nalazi u krizi ili trenutku slabosti, uvjetovanom strastima, strahom ili sumnjom.

Sukladno tomu, opći karakter Meditacija možemo opisati kao svojevrsnu filozofsku ili misaonu vježbu s ciljem pronalaženja unutarnjeg ili duševnog mira. Na osnovnoj razini, princip i metoda filozofske vježbe su jasne; subjekt u svom unutarnjem misaonom svijetu treba stvoriti 'tvrđavu' jednostavnih osnovnih uvjerenja i postulata koja mu mogu poslužiti kao oslonac u trenucima izazova ili slabosti. Drugim riječima, duboka introspekcija i pogled u samoga sebe čovjeku mogu pružiti jednostavnost i filozofsko vodstvo do unutarnjeg mira potrebnog za odupiranje strahu, ljutnji ili strastima u negativnom smislu. Ako subjekt uspije u izgradnji svoje 'unutarnje tvrđave', povlačenje u nju u trenucima iskušenja može mu pružiti jasnoću i odvažnost potrebnu da izazov pred kojim se nalazi vidi u pravom svjetlu i, samim time, kao nešto što ga ne može ugroziti. Proces kroz koji Aurelije prolazi u Meditacijama, shvaćen na ovaj način, uistinu je određena vrsta meditacije, odnosno povlačenje u sebe i svoju 'unutarnju tvrđavu' s ciljem kasnijeg snažnijeg izlaska i nošenja s vanjskim izazovima.

Teme i vanjski izazovi koje Aurelije razmatra, kroz dvanaest se poglavlja često ponavljaju. Neka poglavlja dotiču se samo nekolicine, dok druga, poput druge ili treće knjige, spominju većinu njih na relativno sustavan način. Ponavljanje svakako proizlazi iz intimnog karaktera djela, ali nije isključivo stilskog karaktera. Naime, Aurelije je svjestan da ljudski um nije fiksiran u vremenu i prostoru – ideja koja se u jednom trenutku zna napamet, sljedeći tren može biti zaboravljena; činjenica koja se smatra temeljnom, u drugom kontekstu može biti korumpirana. Drugim riječima, um na svom putu k vrlini ne putuje bez spoticanja; no upravo je svrha filozofije, u praktičnom smislu, da vrati um na prvotni kurs i ispravan put. U tu svrhu, ponavljanje je ključno: ono vraća prijašnje izgubljeno, osnažuje ono oslabljeno i gradi nove obrambene zidove. Među temama kojima se Aurelije vraća u više navrata ističu se:

- priroda dobra i zla
- zajedništvo svih ljudi
- božanstveno unutar svih nas
- podređivanje tijela umu, a strasti razumu
- povezanost odnosa dijelova i cjeline, čovjeka i Prirode
- kratkotrajnost života
- nepotreban strah od smrti
- nepromjenjivost pojava
- prihvaćanje drugih

- odupiranje ljutnji

Sve ove teme predstavljaju izazove s kojima se Aurelije suočava kroz Meditacije i koje pokušava razriješiti svojom filozofskom metodom. Iako je tema mnogo, opća načela, principi na kojima se temelje rješenja međusobno su slični, a ovdje ćemo spomenuti dva.

Prvi princip, možda i najvažniji, bazira se na općem metafizičkom i teoretskom stajalištu koje Aurelije zastupa, po pitanju prirode svijeta kao cjeline i čovjekova položaja u njemu. Ukratko, to stajalište možemo okarakterizirati kao holističko te, barem donekle, idealističko. Preciznije, u skladu s Heraklitovom tradicijom, Aurelije čvrsto vjeruje da je u osnovi svijeta kao cjeline logika ili osnovni princip (logos) koji taj svijet uređuje te da je taj isti osnovni princip zastupljen u svim prirodnim fenomenima, uključujući i uređenje razuma, odnosno racionalnog ljudskog uma. Drugim riječima, osnovne funkcije i mehanizmi ljudskog razuma istovjetni su funkcijama i mehanizmima koji leže u pozadini svijeta kao cjeline. Aurelije ne daje detaljne razloge i argumente za takvo stajalište, ali ga izražava kroz cijeli tekst Meditacija na više različitih načina, ponekad uspoređujući svoje stajalište s atomizmom i materijalizmom, čiji pobornici svijet vide kao nakupinu nasumično postavljenih elemenata. Aurelije je čvrst u svom uvjerenju da svijet kao cjelina nije nasumičan, već principijelno uređen, što znači da njegovi dijelovi, uključujući čovjeka kao racionalno biće, moraju biti uređeni po tom istom principu. Posljedično, sve što se čovjeku dogodi, na jedan je ili drugi način u skladu s osnovnim principom univerzuma; a to znači da je ujedno u skladu sa samim čovjekom, bio on toga svjestan ili ne.

Navedena doktrina, koja se može pronaći i u drugim filozofskim i teološkim tradicijama, iako bez sumnje odvažna, nije bez svojih izazova. Značajno kasniji autori, poput Voltairea, rado su koristili priliku da kritiziraju njen, na prvi pogled, bezgranični optimizam pod premisom da je svijet u kojem živimo najbolji mogući svijet, bez obzira na sve strahote koje se u njemu događaju. Ipak, Aurelije nije nužno bio zagovornik takve beskompromisne i nekritične varijacije. Držati stajalište da su svi događaji u skladu s osnovnim principom svijeta kao cjeline ne znači nužno da će svi događaji biti ugodni za čovjeka. Upravo suprotno – Aurelijeva se poanta može interpretirati i na način da čak i u okolnostima kad određeni događaji nisu ugodni ili pogodni za čovjeka, oni su svejedno u skladu s univerzumom, u smislu da ih ne treba doživljavati kao nepravdu ili nešto što je suprotno vjerovanju da svijet kao cjelina ima smisla. Aurelije ne ulazi u detalje stajališta u kojem su i nepovoljni događaji dio uređenog svijeta, no logički prostor za to stajalište u svakom slučaju postoji.

Drugi princip na koji se filozofska metoda Meditacija često oslanja u kontroli vanjskih

utjecaja jest princip kozmičkog odmaka ili 'pogleda odozgo'. Aurelije često poseže za stajalištem koje se u osnovi sastoji od saznanja da većina ljudskih briga i izazova postaje beznačajna i trivijalna kad se sagleda iz perspektive izvan trenutačnog vremena i prostora. Na primjer, Aurelije jasno navodi da je koncept slave uzaludan jer je sva slava, čak i ona najvećih ličnosti, prolazna baš kao i njihov život te da joj zbog toga čovjek ne treba težiti. Drugim riječima, težnja k slavi predstavlja pokušaj čovjeka da fiksira svoj utjecaj; da ga učini otpornim na prolazak vremena i sile promjene. No taj je trud uzaludan budući da je u prirodi samog svijeta kao cjeline da čini sve pojave prolaznima te da mijenja elemente iz jednog oblika u drugi. Slično vrijedi i za strah od smrti; smrt definirana kao oblik promjene također predstavlja princip svijeta kao cjeline. Utoliko, težnja za slavom i strah od smrti predstavljaju dva načina na koja ljudsko biće djeluje u smjeru suprotnom od principa svijeta kao cjeline te, samim time, suprotno od sebe kao dijela tog svijeta i razumnog bića.

Sagledan u cjelini, stoički, a time ujedno i Aurelijev, osnovni filozofski pristup u praktičnom se smislu svodi na vrlo odvažno i trezveno isticanje onih elemenata u ljudskom životu na koje sam subjekt može utjecati. Drugim riječima, ne mogu utjecati na to hoću li se danas susresti s lošim ljudima, ali mogu utjecati na vlastiti pristup njima; ne mogu utjecati na to hoće li me snaći nesreća, no mogu utjecati na to kako ću se nositi s njom te, naposljetku, ne mogu utjecati na to hoće li mi život u svakom trenutku biti sretan, no mogu ga živjeti na način da u svakom trenutku budem vrijedan sreće. Gledan na taj način, stoički pristup životu ne traži krivce u drugima i vanjskim okolnostima već pronalazi rješenja u upravljanju onime što je jedino u potpunosti u njegovoj moći; samim sobom. U tom procesu, stoik žrtvuje puno, baš kao i Aurelije, ali istovremeno dobiva neprocjenjivu vrijednost istinske slobode vođene autonomnim i usmjerenim razumom. Na taj način, on osvaja krajnju nagradu; život bez straha i unutarnji mir koji, u izostanku straha, vlada u unutarnjoj tvrđavi.

Čitatelju 21. stoljeća koji traži štivo za osobni napredak i boljitak, na raspolaganju je golem izbor. Danas postoji cijelo tržište literature za osobno unapređivanje, u bezbroj verzija i kategorija, a svaka od njih specifično je dizajnirana za određenu demografiju ili bilo koju drugu karakternu odrednicu koju industrija vidi kao relevantnu za svoj proizvod. Čak ako i sam čitatelj to tako ne shvaća, u većini suvremenih slučajeva dobiva upravo to; proizvod napisan s predumišljajem, da zadovolji određenu funkciju i potražnju suvremenog čovjeka kojemu je, realno, potrebna pomoć da se nosi s izazovima modernog života. Marko Aurelije, kao i svi mi, imao je istu potrebu, ali unutar ograničenja svog vremena jedini način da je zadovolji bio je da napiše Meditacije. Time je, u najiskrenijem razgovoru sa samim sobom, ujedno započeo razgovor sa svima nama i, posljedično, dokazao povezanost razuma u

čovjekovoj zajednici. Njegova poruka razumijevanja, podučavanja, strpljenja, vrline, hrabrosti, odvažnosti i ljubavi jednostavna je i ideološki neovisna te pripada svakomu tko istinski vjeruje u slobodu i nezaustavljivost ljudskog duha.

David Pejić, u Zagrebu, veljače 2017.

KRONOLOGIJA

26. travnja 121. rođen u Rimu

oko 124. umire Markov biološki otac, Marko Anije Ver; posvaja ga djed

138. posvaja ga (zajedno s Lucijem Ceionom Komodom, koji je poznatiji kao Lucije Ver) njegov ujak Antonin, koji kao car nasljeđuje Hadrijana 10. srpnja; zaručen s Antoninovom kćeri Faustinom

140. postaje konzul

145. ženi se Faustinom

147. rođenje prvog djeteta

između 155. i 161. umire Markova majka, Domicija Lucila

7. ožujka 161. umire Antonin Pio; Marko i Lucije nasljeđuju ga kao carevi

31. kolovoz 161. rođenje sina Komoda i njegova brata blizanca

166. - 167. kuga u Rimu koja se širi na cijelo carstvo

168 - 180. velik dio tog razdoblja provodi u pohodima na sjeverne granice (u srednjoj i jugoistočnoj Europi, sjeverno od Dunava)

169. umire Lucije Ver

175. pobuna Avida Kasija, guvernera Sirije; Faustina umire u Halali (Kapadokija)

177. Komod (s 15 godina), Markov jedini preživjeli sin, postaje car (zajedno s ocem)

17. ožujka 180. Marko umire u blizini Sirmiuma (Srijemska Mitrovica) u Panoniji; nasljeđuje ga Komod kao jedini car

KNJIGA I.

Od djeda Vera[1]: poštenje i blaga ćud.

Po onome što govore, a ja pamtim o svome pravom ocu: vjerodostojnost i muževnost.

Od majke: pobožnost, darežljivost, bježanje od zlodjela, čak i same pomisli na njih; također i jednostavno življenje, što dalje od navada bogatih.

Od pradjeda[2] nisam morao pohađati javne škole; imao sam doma dobre učitelje i shvatio da se na takove stvari mora trošiti obilje.

Od tutora: da nisam postao ni Zelen ni Modar navijač na utrkama, da se nisam priklanjao ni Lakima ni Teškima[3] u amfiteatru; trpjeti bol i imati malo potreba; raditi vlastitim rukama i gledati svoja posla; biti gluh na zloćudne glasine.

Od Diogneta[4]: izbjegavati isprazan žar; ne vjerovati ničemu što lažni čudotvorci i šarlatani govore o prizivanjima, protjerivanjima demona i tomu sličnom; ne održavati borbe prepelica, niti se ushićivati takvim sportovima; trpjeti jednostavan govor; gajiti privrženost filozofiji i pohađati predavanja, prvo Bakhejeva, zatim Tadasisova i Marcijanova[5]; od ranih godina pisati eseje; rado spavati na poljskome krevetu, pokrivati se kožama i u svemu slijediti grčku obuku.

Od Rustika[6]: prigrliti ideju potrage za ispravkom i lijekom za vlastitu narav; ne razvijati sklonost za retoriku, stoga i ne zapisivati vlastite spekulacije, držati vlastite moralističke

propovijedi ili pretjerano slaviti askete ili filantrope; držati se podalje praznih riječi, versifikacija i kićena jezika; kod kuće se ne šepiriti u svečanoj odori i ne činiti ništa slično tomu; pisma pisati staloženim stilom, poput njegova pisma što ga je iz Sineusse uputio mojoj majci; biti spreman prihvatiti pomirbu s uvrijeđenima ili onima koji su uvrijedili, i to čim su i sami spremni na to; čitati pomno, ne zadovoljavati se površnim razmišljanjima ili prebrzo prihvaćati tuđa nehajna razmišljanja; otkriće Epiktetovih Razgovora s kojima me upoznao iz vlastita primjerka.

Od Apolonija[7]: moralnu slobodu, sigurnost kojom se zanemaruje kocka sudbine, ne priklanjati se nijednom drugom gledištu, čak ni načas, osim, samo i jedino, onom razumskom; uvijek biti isti čovjek, nepromijenjen neočekivanom patnjom, gubitkom djeteta, dugotrajnom bolešću; u njegovu primjeru uvidjeti da je čovjek kadar sljubiti žar i opuštanje; ne biti nestrpljiv u objašnjenjima; postojanost čovjeka koji vlastitim najmanjim darom smatra svoje iskustvo i umijeće prenošenja filozofskih uvida; pouku kako prihvaćati neskrivene usluge prijatelja i pritom ne ugroziti sebe, ili ih bešćutno odbijati.

Od Seksta: blagu ćud i ustroj domaćinstva kojim upravlja paterfamilias; ideju života usklađena s prirodom; nehinjeno dostojanstvo; iskonsku brigu za prijatelje; snošljivost prema običnim ljudima, kao i prema onima šupljih stavova; uljudan odnos prema svima tako da bi uživanje u razgovoru s njim nadilazilo svaku lasku, a sama njegova nazočnost donosila najveće poštovanje cijeloga društva; sigurnost poimanja i metodičnost u otkrivanju i ustroju temeljnih životnih načela; nikad ne odavati gnjev ili ijednu drugu strast, već sljubljavati posvemašnju slobodu od strasti s najvećom ljudskom prisnošću; hvalu bez pompe, i kako se s lakoćom nosi veliko znanje.

Od Aleksandra gramatičara[8]: ne napadati pogreške ili žučljivo prekidati ako netko pogriješi u vokabularu, sintaksi ili izgovoru, nego ispravan oblik tog izraza blago uvesti, kroz odgovor, potvrđivanje ili u raspravi o problemu – ili na neki drugi sretan način.

Od Fronta[9]: razumjeti učinke sumnje, hirovitosti i licemjerja u provođenju apsolutne vlasti;

kao i to da, većinom, onima koje nazivamo <patricijima> pomalo manjka ljudska prisnost.

Od Aleksandra Platoničara[10]: rijetko, i nikad bez temeljnoga razloga, ikomu reći ili napisati <prezaposlen sam>, niti se koristiti sličnim izlikama, navodeći <tegobne okolnosti> da bi se neprekidno izbjegavalo održavati postojeće dobre odnose s bližnjima i suvremenicima.

Od Katula[11]: ne prezirati prijateljsku kritiku, čak i ako je riječ o nerazumnoj tužbi, već se potruditi probuditi uobičajene osjećaje; o učiteljima govoriti zahvalno i iz srca, kako je to zapisano o Domiciju i Atenodotu[12]; iskrenu ljubav prema djeci.

Od Severa[13]: ljubiti obitelj, ljubiti istinu, ljubiti pravdu; s njegovom pomoći razumio sam Trazeju, Helvidija, Katona, Dia, Bruta[14]; začetak ideje uravnotežena ustava, zajednice utemeljene na jednakosti i slobodi govora, kao i monarhije koja iznad svega štuje slobodu podanika; od njega, također, trajno i žarko štovanje filozofije; dobrohotnost, postojanu darežljivost, optimizam; povjerenje u privrženost prijatelja, iskrenost prema onima koji su se suočili s njegovom cenzurom, otvoreno izražavanje naklonosti i odbojnosti, tako da njegovi prijatelji nisu morali nagađati što želi.

Od Maksima[15]: samoobuzdavanje, otpornost na svaki prolazni hir; dobra volja u svim okolnostima, uključivo i bolesti; dobru uravnoteženost značaja – blag i dostojanstven; snagu bez pritužbe za sve što se mora obaviti; vjerovanje koje je u svima budio, da misli što govori i da s dobrom namjerom čini sve što čini; otporan na svako iznenađenje ili paniku; nikad ne žuriti, nikad ne oklijevati, nikad pognuti glavu ili ustuknuti – ni, s druge strane, nikad gnjevan ili sumnjičav; širokogrudan u dobrim djelima, prirode koja prašta i koja je iskrena; priliku postojane pravičnosti kao puta odabranog, a ne nametnutog; činjenicu da se nitko nije smatrao poniženim od njega, ili pak smatrao njemu nadmoćnim; ugodnu ćud.

Od moga poočima[16]: blagost, stameno pridržavanje odluka koje je donio pomno razmisliv-

ši; nikakva isprazna sklonost navodnim počastima; izdržljivost i ustrajnost; spremnost da poslušati svaki prijedlog za opće dobro; nagrađivati nepristrano i svima plaćati što im ide; iskustvo u pitanjima gdje stisnuti, a gdje popustiti; zabrana homoseksualne ljubavi s mladim muškarcima; temeljna uljudnost, oslobađanje dvorjana da neprekidno budu nazočni njegovim večerama kao i obveze da ga prate izvan grada, dok su oni koje bi zadržala neka druga obveza znali da ih gleda jednako kao i sve ostale; usredotočenost i upornost u raspravama u savjetu, nikad zadovoljan prvim utiscima, niti je prerano odbacivao neko pitanje; trud da zadrži prijatelje, bez pretjerivanja ili priklanjanja; vlastito umijeće u svemu – i spokoj koji prati takvo što; obuzdavanje svih slatkorječivosti i laskanja tijekom vladavine; neprekidna pozornost okrenuta potrebama Carstva, upravljanje bogatstvima i snošljivost prema kritikama o tome; ni traga praznovjernu strahu od bogova ili ljudi, kao ni populizmu ili sramotnu udvaranju rulji, nego trezvena postojanost u svemu – ni traga vulgarnu ili pomodnu ukusu.

U svemu što vodi ka ugodama života – a fortuna je bila darežljiva prema njemu – uživati bez oholosti, kao i bez krivnje, bez imalo nehajna prihvaćanja njihove nazočnosti i žaljenja za njihovom odsutnošću; činjenica da ga nitko nikad ne bi opisao kao varalicu, himbenika ili pedanta, nego kao čovjeka blage mudrosti, zrele iskustva, imuna na lasku, kadra da vodi vlastite, kao i tuđe poslove.

Nadalje, njegovo poštovanje istinskih filozofa – za one druge nije imao teških riječi, nego je samo gledao kroz njih; druželjubivost, naravno, kao i smisao za humor, nipošto pretjeran; razumna skrb o vlastitu tijelu, niti isprazna, niti hipohondarska, no ne i na granici nemara, tako da je ostavila malo prostora liječnicima, pripravcima ili terapijama.

Najvažnije, njegova spremnost da se bez protivljenja pokori onima s osobitim umijećima – moguće u književnu izrazu, izučavanju prava, običaja ili bilo kojoj drugoj temi – te da im djelatno pruži podršku kako bi postigli priznat uspjeh u vlastitom području. Djelovati uvijek u skladu s tradicijom, ali ne i očuvanje tradicije uzdizati u nezaslužene visine; nadalje, bez sklonosti za promjenom i slučajem, djelovati prema ustaljenim navikama u istim mjestima i istim djelatnostima; brz povratak nakon napadaja migrene, svjež i osnažen za sve uobičajene poslove; bez čuvanja mnogih tajni za sebe – osim u nekoliko iznimnih slučajeva, i to samo onih državnih; razum i umjerenost u pitanjima organiziranja svetkovina, ugovaranja javnih radova i dijeljenja ispomoći – djela čovjeka koji je vidio točno što treba učiniti, ne tražeći pogledom slavu zbog svog djela.

Nije bio od onih koji su se kupali u svako doba dana; nije imao potrebu graditi kuće; nije bio izbirljiv u hrani, tkanini ili boji odjeće, ili mladenačkoj ljepoti robova; zna se da su mu halje dolazile iz Larija – slali su mu ih s njegova seoskog imanja; mnoge pojedinosti njegova života u Lanuviumu; kako se nosio s poniženim carinikom u Tusculumu, kao i svi drugi primjeri takva ponašanja.

Ništa u njemu nije bilo grubo, nesmiljeno ili naglo, za njega se nikad nije moglo reći da ga je <oblio znoj>; sve je bilo u svoje vrijeme i u njegovim mislima, baš kao kod kakva dokoličara – nimalo užurban, već organiziran, snažan i postojan u svemu. Ono što je zapisano za Sokrata moglo bi vrijediti i za njega; da je mogao postom i užitkom upravljati i onda kada bi mnogi, slabija značaja, odustajali od posta ili pretjerano uživali.

Snaga značaja – kao i izdržljivost ili trezvenost u njegovu slučaju – otkrivaju čovjeka puna i stamena duha, kakav je pokazao Maksim u svojoj bolesti.

Od bogova: imao sam dobre djedove i bake, dobre roditelje, dobru sestru, dobre učitelje, dobru obitelj, rodbinu i prijatelje – gotovo sve; da nisam zgriješio uvrijedivši ijednoga od njih, iako sam bio čudi koja bi lako dovela, ako bi došlo do prilike, do takvih uvreda – milošću bogova nisu me nikad sastale takve okolnosti. Da me nije, ni časa predugo, podizala djedova prilježnica, i da sam sačuvao nevinost, ostavljajući spolna iskustva za onaj pravi trenutak, pa čak i pomalo kasnije. Da sam se rodio pod vladarom i ocem koji me oslobodio svake umišljenosti i natjerao me da shvatim kako je moguće živjeti u palači i ne osjećati potrebu za tjelesnim čuvarima ili kićenim odorama, kandelabrima, kipovima ili drugim predmetima takve pompoznosti – da se čovjek može svesti gotovo na položaj obična građanina i pritom ne gubiti ni dostojanstvo ni snagu u obavljanju vladarskih dužnosti u ime općeg dobra.

Da sam blagoslovljen bratom čiji me značaj mogao potaknuti da skrbim za sebe i čije su mi poštovanje i privrženost bili izvori radosti. Da mi se djeca nisu rodila s manjkom pameti ili tjelesno unakažena. Da nisam dalje napredovao u retorici, poetici i drugim zadaćama koje bi me lako mogle zanimati – da sam ih smatrao svojim pravim putem. Da sam dovoljno brzo svoje tutore uzdigao na javne dužnosti koje sam smatrao da priželjkuju i nisam ih odvrćao, s obzirom na njihovu mladost, obećanjima za budućnost. Da sam upoznao Apolonija, Rustika i Maksima.

Da sam stekao jasnu i postojanu sliku što se očekuje od života sukladna prirodi te me zato, uz bogove i njihovo općenje s njihova svijeta, njihovu pomoć i nadahnuće, ništa ne priječi da živim životom prirode – moj djelomičan neuspjeh posljedica je vlastitih mana i propusta da primijetim nukanje, da ne kažem i pouke, bogova.

Što mi je tijelo toliko izdržalo u životu kakav je moj. Da nikad nisam dodirnuo ni Benediktu ni Teodota[17], i da su me potonja iskustva spolnih strasti ostavila izliječenim. Iako sam se često ljutio na Rustika, nikad nisam morao požaliti zbog svoga ponašanja. Da mi je majka, usud joj je namijenio ranu smrt, svoje posljednje godine proživjela sa mnom.

Da nikad nisam, kad god bih poželio pomoći nekome u bijedi ili nekoj drugoj potrebi, čuo kako nema dovoljno novca – i da se nikad nisam našao u sličnoj potrebi za tuđom novčanom pomoći. Da mi je supruga takva kakva jest, pokorna, puna ljubavi i nepomućena – da mi ne manjka prikladnih tutora za djecu.

Da sam putem snova primao pomoć, osobito kako izbjeći pljuvanje krvi i napadaje vrtoglavice; tu je i odgovor Kajetskog proročišta[18]: Baš kao što rabiš sebe. Da se nisam, unatoč svoj ljubavi prema filozofiji, zaljubio ni u jednog sofistu, niti svoje vrijeme posvetio raščlambama napisa o logici ili se pak trapio kozmičkim spekulacijama. Za sve to potrebni su <pomoć bogova i naklonost Fortune>.

KNJIGA II.

napisana među Kvadima na rijeci Gran[1]

Odmah izjutra reci sebi: danas ću susresti ljude koji su napasni, nezahvalni, nasilni, prijetvor-
ni, zloćudni, nedruštveni. Sve ih je to spopalo zbog njihova nepoznavanja istinskog dobra i
zla. No uvidio sam kako je priroda dobra ono što je pravo, a priroda zla ono što je krivo;
promišljao sam koliko je narav sama napadača bliska mojoj vlastitoj – ne srodstvom krvi ili
sjemena, nego dijeljenjem istog uma, istog djelića božanskoga. Stoga mi nitko od njih ne
može nanijeti štetu, kao što me nijedan od njih neće zaraziti svojom zloćom. Niti mogu biti
gnjevan na svoga srodnika, niti ga mogu mrziti. Rođeni smo za suradnju, kao stopala, kao
šake, kao vjeđe, kao gornji i donji zubi. Stoga, djelovati u međusobnoj opreci protiv se priro-
di – a gnjev ili odbijanje jest opreka.

Što god bilo, ovo moje biće sačinjeno je od puti, daha i uma koji vlada. Put se mora prezreti –
krv, kosti, puko tkanje i mreža živaca, vena i arterija. Razmisli i što je dah: vjetar, čak niti
postojan, nego neprekidno izbacivan i ponovno usisavan. To ostavlja treći dio – um koji
vlada. Odbaci knjige – dosta pustih želja; to nije tvoj dar. Ne, razmišljaj ovako, kao da si na
smrtnome času: <star si, ne dopuštaj da taj tvoj um koji vlada robuje i trenutka više – dosta
potezanja uzda sebičnih poriva, dosta je nemira zbog vlastite sadašnjosti ili sumnji u budući
usud>.

Djela bogova prepuna su providenja. Djela Fortunina nisu neovisna od Prirode, kao ni
uplitanja i tkanja niti kojima vlada Providenje. Sve proistječe iz tog svijeta; drugi čimbenici
su potrebitosti i dobrobiti cijelog svemira, čiji si i ti dio. I tada svaki dio prirode izvlači korist
iz onoga što donosi priroda Cjeline i svega što čuva tu prirodu – poredak univerzuma jedna-
ko tako čuvaju mijene u elementima i mijene u njihovim sastavnicama. I neka ti to bude do-
sta, kao tvoja trajna doktrina. Odreci se žeđi za knjigama kako ne bi umro kao čangrizavac,
nego u istinskoj milosti i iskrenoj zahvalnosti bogovima.

Pamti koliko si dugo to odgađao, koliko si već puta od bogova dobio odgodu koju nisi iskori-

stio. Krajnji je čas da pojmiš univerzum, čijim si dijelom, kao i vladara tog univerzuma, čija si emanacija; te da postoji povučena granica tvomu vremenu – ako ga ne iskoristiš da raspršiš vlastite oblake, ono će nestati, nestat ćeš i ti, a prilika se vratiti neće.

Svaki sat u danu do krajnosti posveti, kao Rimljanin i kao čovjek, vršenju dužnosti i pomnoj raščlambi, nepomućena dostojanstva, ljudski suosjećajno, nepristrano pravednički – oslobađajući um svih drugih misli. I postići ćeš tu prazninu, ako svaku zadaću izvršiš kao da ti je ona posljednja: što će reći, slobodan od svakog nedostatka cilja, svih strastima tjeranih stranputica što odvođe od ustroja razuma, od himbe, od ljubavi prema sebi, od nezadovoljstva onim što ti je udijelila sudbina. Vidjet ćeš koliko čovjeku malo treba da ovlada spokojnim tokom bogobojazna života. Bogovi ne traže ništa više od onoga koji se pridržava tih obreda.

Samoranjavaš se, dušo moja, sama sebi zadaješ rane – i nećeš više imati prilike za samopoštovanje. Život za svakoga od nas tek je puki časak, a ovaj tvoj život gotovo je svršen, a sebi i dalje ne iskazuješ počasti, nego vlastitu dobrobit prebacuješ na dušu drugima.

Znade li te ometati ono izvanjsko? Onda si oslobodi prostor da izvučeš još poneku dobru pouku i prestaneš lutati. Poslije toga, moraš se čuvati od druge vrste zastranjenja. Oni koji su mrtvi za život, koji nemaju cilja ni pravca za svaki poriv i, šire gledano, svaku misao, samo su isprazni djelom, jednako kao i riječju.

Propust da se pročita ono što se zbiva u tuđoj duši rijetko se smatra uzrokom nesreće; no oni koji propuste primijetiti kretnje vlastite duše neizbježno su nesretni.

Uvijek pamti ovo: što je priroda Cjeline, što je moja vlastita priroda, kakav je odnos jedne prirode spram one druge, kakav je ona vid dijela i kakve vrste Cjeline; te da te nitko ne može spriječiti da očuvaš sve što govoriš i činiš u skladu s tom prirodom čiji si dio.

U njegovu stupnjevitom redanju grijeha, primjenjujući filozofiju na osobitosti obična čovjeka, Teofrast govori kako su grijesi požude teži od grijeha gnjeva; zato što očito neki vid bola i nesvjesna grča tjera bjesomuka da odbaci razum, dok se požudom vođen grešnik predaje užicima te je naizgled više napušten i manje muževan u svojim zlodjelima. Dakle, kao istinski filozof, Teofrast piše kako se veće breme pripisuje grijehu počinjenu pod utjecajem užitka, nego onomu pod utjecajem boli. Općenito gledano, taj je više nalik oštećenoj stranci koju patnja izazova tjera u gnjev – dok je drugi vlastit izvor poriva da čini zlo, žudnjom natjeran na taj čin.

U svakom trenutku možeš napustiti ovaj život – tu mogućnost gaji u umu, u svemu što činiš, govoriš ili misliš. No odlazak iz svijeta ljudi nije ništa strašno, ako postoje bogovi – zato što te oni neće tjerati ni u kakvo zlo. Ako ne postoje, ili ako pak ne mare za čovječanstvo, onda što je meni život u svijetu lišenu bogova, ili lišenu providenja? Ipak, oni postoje i oni skrbe za čovječanstvo – i do kraja su čovjeku dali moć da izbjegne upasti u istinsko zlo. Da postoji išta štetno u preostalu iskustvu, onda bi se poskrbili i za to te svima podarili moć da izbjegnu upasti i u ta zla; i ako nešto ne može pogoršati ljudsko biće, kako mu onda život može učiniti gorim?

Priroda Cjeline ne bi bila slijepa na takvo što, zbog neznanja ili pak spoznaje bez moći da to spriječi i povrati red. Niti bi bila velika šteta, zbog manjka moći ili umijeća, da dobro i loše podjednako zapadaju, podjednako dobre i loše ljude. Da, smrt i život, slava i zaborav, bol i užitak, bogatstvo i bijeda – sve se to podjednako svodi na dobro i loše, no ništa od toga po sebi nije ni pravo ni krivo; niti su po sebi dobro ili zlo.

Kako sve nestaje brzo, sama naša tijela gube se u stvarnome svijetu, a sjećanja na njih blijede u vremenu; priroda svih predmeta osjetila – osobito onih koji nas zadržavaju užitkom, straše nas bolima ili uživaju u ispraznu pljesku – kako su samo jeftini, vrijedni prezira, ofucani, kratkotrajni i mrtvi; to su problemi koje bi trebale razmotriti naše umne sposobnosti. I još razmatranja... Što su oni, ti ljudi čiji sudovi i glasovi podaju ili uskraćuju ugled? Što je smrt? Onaj tko smrt promatra per se i moćima raščlambe vlastita uma trudi se smrt osloboditi s njom povezanih slika da bi zaključio kako je ona samo djelo prirode, takav je puko dijete.

Smrt nije samo djelo prirode, nego ide i njoj u korist.

Nadalje, kako čovjek dodiruje boga, kojim dijelom svoga bića, i u kojem je času taj njegov dio na kakvoj vrsti raspolaganja?

Ništa nije jadnije od onoga koji je neprekidno posvuda i kruži oko svega – Pindarovim riječima <duboko ruje po utrobi zemlje> – tražeći znamenja i simptome kako bi gonetao susjedov um. On ne shvaća da je dovoljno usredotočiti se samo na božansko u sebi i služiti mu iskreno. Ta služba čuva ga neokaljana strašću, ispraznošću ili nezadovoljstvom onim što bogovi udjeljuju čovjeku. Ono što od bogova potječe iziskuje štovanje njihove dobrote. Što potječe od čovjeka dobrodošlo je zbog našeg srodstva, no ponekad je i vrijedno žaljenja, na neki način, zbog njegova nepoznavanja dobra i zla; a to nije manja nesposobnost od one koja uklanja razliku između svjetla i tame.

Čak i kad bi ti usud dodijelio tri tisuće godina života, ili deset puta toliko, ipak pamti kako nitko ne gubi nijedan život osim onoga koji živi, niti ne živi ijednim životom osim onim koji gubi. Iz toga slijedi da su i najdulji i najkraći životi dovedeni u isto stanje. Trenutak sadašnji jednak je svima; pa što ako je tako jednak i odlazak; stoga se gubitak otkriva kao najmanja trunka vremena. Nitko ne može izgubiti ni prošlost ni budućnost – kako je moguće ikomu oduzeti ono što ne posjeduje?

I zato vječno pamti dvoje. Prvo, sve je od iste vrste od iskona, i uvijek se iznova vraća, stoga nije važno hoće li netko vidjeti isto za stotinu godina, dvije stotine, ili u nekoj vječnosti. Drugo, i oni najdugovječniji i oni najranije preminuli trpe jednak gubitak. Sve ih čeka gubitak samo i jedino trenutka sadašnjeg – a ako je to uistinu sve što posjeduje, ne može izgubiti ono što ima.

<Sve je onakvo kakvim ga stvara razmišljanje.> Odgovor izrečen ciniku Monimu savršeno je jasan – no jednako je jasna i vrijednost njegove izreke, ako se iz nje izvuče srž, i pod uvjetom da je valjana.

Ljudska duša ranjava samu sebe, kao prvo i najvažnije, kad postane (koliko god može) odvojen izrast, nekakav tumor na univerzumu; zato što prezirati sve što se zbiva znači buntovno sebe odvojiti od Prirode koja u zajedničkom zagrljaju drži pojedinačne prirode svih drugih stvari. Drugo, kad okrene leđa drugom ljudskom biću, ili u svojem suprotstavljanju ode toliko daleko da mu želi nanijeti zlo – što se zbiva u duši onih obuzetih gnjevom. Treće, duša ranjava sebe kad se predaje užitku ili patnji. Četvrto, kad god se pretvara, čineći ili govoreći išta lažno ili hinjeno. Peto, kad propusti okrenuti ijedno vlastito djelo ili poriv ka cilju, već djeluje nasumce, bez svjesne pozornosti – jer čak se i ono najprizemnije djelo mora izvršiti u odnosu prema svršetku. A svršetak razumnim stvorenjima znači slijediti razum i vladavinu tog najštovanijeg uzora državi i vlasti – Univerzuma.

U čovječjem je životu vrijeme tek trenutak, njegovo postojanje je protok, njegovo poimanje je zamagljeno, cjelokupan tjelesni ustroj trune, um mu je u vrtlogu, sudbina mu je nepredvidiva, a slava nejasna. Ukratko rečeno, sve iz tijela otječe poput rijeke, sve u umu puki su snovi i prividi; život je rat i posjet neznanim krajevima; zaborav je jedina trajna slava.

Što nas onda može pratiti na našem putu? Jedno i samo jedno: filozofija. To iziskuje božansko u nama očuvati neozlijeđenim i daleko od zala, umijeća užitaka i patnje, iziskuje ništa ne činiti besciljno, bez istine ili vjerodostojnosti, već djelovati neovisno o propustu drugih. Nadalje, prihvatiti sve što se zbiva i sve tome pridodano kao da pristiže iz onog drugog izvora koji je svoje vlastito podrijetlo – i u svakom času očekivati smrt, zadovoljno uvjeren kako je ona tek rastakanje počela od kojih je sastavljeno svako živo biće. Ako već ništa nije strašno u neprekidnoj mijeni elemenata iz jednih u druge, zašto sa strahom dočekivati promjenu i rastakanje svih njih? Sve je to u skladu s prirodom – a u skladu s prirodom nema nikakva zla.

KNJIGA III.

***napisana u Karnuntumu*[1]**

Moramo u obzir uzeti ne samo činjenicu da se život troši iz dana u dan i da preostalo ravnovjesje kopni, nego također: ako živimo dulje, ništa ne jamči da će nam um jednako tako zadržati moć poimanja i izučavanja svijeta – što nam pomaže da doživimo sve božansko i ljudsko u svojoj punini. Ako demencija nasrne, neće nas izdati sposobnosti poput disanja, hranjenja, mašte i žudnje – prije nego što one nestanu, prije njih umire čovjekovo ispravno korištenje sebe sama, ispravna procjena razine dužnosti, sposobnost raščlambe utisaka, poimanje je li stiglo vrijeme da se napusti ovaj život – sve to i sve ono drugo što u potpunosti ovisi o uvježbanom umijeću računanja. Stoga, moramo održavati osjećaj hitnje, ne samo zbog sve skorijeg nadolaska smrti, nego i zato što naše poimanje svijeta i sposobnost ispravnog obraćanja pozornosti nestaju prije nas.

Trebamo biti svjesni kako čak i nenamjerni učinci procesa Prirode posjeduju vlastite čari i privlačnosti. Uzmimo za primjer pečenje kruha. Hljeb puca ovdje i ondje, i te pukotine, na neki način omaške pekareva umijeća, nekako privlače pogled i daju osobit poticaj našem teku. I smokve slično pucaju kad dozru dokraja; zrelim maslinama na stablu, upravo ta blizina propadanja daje osobitu ljepotu. Jednako dugo i komušine kukuruza što se prigibaju ka tlu, naborano lavlje čelo, pjena što vepru kulja iz usta i još mnogo toga – ako se promatra izdvojeno, sve je to daleko od ljepote, no njihova posljedičnost u procesima Prirode osnažuje ih i daruje im privlačnost. Tako svaki čovjek s očutom i dubljim uvidom u djela Cjeline pronalazi bar neki užitak u gotovo svakom vidu njihove pojavnosti, među inime i slučajnim posljedicama. Takav čovjek neće manje uživati u životnom rezanju divljači, nego u prikazu slika-
ra i kipara; vidjet će raskoš i svježu ljepotu u starici ili starcu; bit će kadar trezvenim okom gledati zavodljivu privlačnost svojih mladih robova. Ne dijele svi to uvjerenje – samo oni koji su razvili istinsku naklonost Prirodi i njezinim djelima. Takvi će ugledati mnoge slične prizore.

Hipokrat je liječio mnoge bolesti da bi i sam umro od boleštine. Kaldejski astrolozi prorekli su smrt mnogima, a onda je i njih pokosio njihov urečeni dan. Aleksandar, Pompej, Julije Cezar bezbroj su puta spravili cijele gradove, poklali desetke tisuća konja i pješaka na bojnim poljima, no i njima je došao čas da se oproste od ovoga života. Heraklit je dugo raz-

mišljao o požaru koji proždire univerzum, a u utrobi mu se nakupila voda te je umro skoren u hrpi kravlje balege. Štetočine su usmratile Demokrita, drugi soj štetočina usmratio je Sokrata, što s tim, dakle? Ukrcaš se, razviješ jedra, uploviš u luku. Sad siđi na obalu. Što će reći, u drugi život, ništa nije prazno od bogova, čak ni na toj obali – i ako samo zbog bešćutnosti, prestat ćeš osjećati patnje i užitke, bez zatraženosti oklopom tijela, tim daleko nemoćnijim gospodarom vlastita nadmoćnijeg sluga. Jedno je um i božansko – ono drugo su zemlja, prah i krv.

Ne trati preostali dio života razmišljajući o drugima, ako ne razmišljaš u odnosu na neki vid općeg dobra. Zašto sebi oduzimati vrijeme za druge poslove? Mislim reći, razmišljati o tome što taj-i-taj čini, i zašto, što govori, što misli, što smjera, i sve takve misli skreću te sa strogog nadzora smjera vlastita uma.

Ne, u nizu vlastitih misli moraš izbjegavati sve nehajno ili besciljno, osobito sve radoznalo ili zlonamjerno. Uvježbaj se da misliš samo one misli koje odgovaraju na neočekivano pitanje: <Što ti se sada mota po mislima?>, kako bi, trenutačno i iskreno mogao reći o čemu je riječ, ovome ili onome, i tako svojim odgovorom dati izravne dokaze o tome da su sve tvoje misli neskrivene i dobrohotne, misli društvena bića koje ne mari za hirove užitaka ili veća zadovoljstva, za suparništvo, zloću, sumnju ili sve ono što bi, priznanjem, izvuklo rumen na obraze.

Takav čovjek, ako ne odgađa preuzeti svoje mjesto među najboljima, na neki je način svećenik i sluga bogova. On odgovara na božansko što stoluje u njemu, a to stvara čovjeka neokaljana užicima, neozlijeđena ijednom patnjom, nedirnuta ikojim zlom, nesvjesna svake zloće; borca za najveću nagradu – a ta je izbjeći da te ijedna strast obori na koljena; do srži si prožet pravdom; da svim srcem prihvaćaš svako iskustvo tebi namijenjeno; rijetko, samo ako se izrodi stvarna potreba za opće dobro, razmišljaš o tome što bi drugi mogli govoriti, činiti ili misliti. Takav mora do kraja dovesti samo svoje djelo, i samo njegova sudbom urečena zadaća koju mu je podarila Cjelina zaokuplja svu njegovu pozornost. Svoja djela dovodi do izvrsnosti – a za svoj ždrijeb vjeruje da je vrijedan. Svačiji ždrijeb istodobno je i čovjekov suputnik i njegov gonič.

Takav gaji svijest i o srodnosti svih razumnih bića, te da je skrb za sve ljude u suglasju s ljudskom naravi; no unatoč tomu ne mora uvažavati svačije mišljenje, nego samo onih koji žive u skladu s prirodom. Neprekidno će se podsjećati kakvi su ljudi oni koji ne žive tako –

kakvi su u domu i izvan doma, noću i danju, oni i njihova kvarna društva što ih drže uza se. I zato odbacuje čak i hvalu takvih – to su ljudi koji nisu zadovoljni čak ni sobom.

Ne smiješ učiniti ništa nevoljko, sebično, nekritično ili s proturječnim motivima. Ne odijevaj vlastite misli u ispraznu otmjenost – ne blebeći, ne petljaj se. Nadalje, dopusti bogu u tebi da bude braniteljem bića koje jesi – muža, zrelih godina, državnika, Rimljanina, vladara; onoga koji je zauzeo svoj položaj poput vojnika koji očekuje da truba oglasi povlačenje iz života, spremna na odlazak, onkraj potrebe za svakom prisegom na vjernost ili ljudskim svjedokom. I potruđi se zadržati vedar duh, kao i neovisnost o vanjskoj ispomoći i spokoju koji su drugi kadri podariti. Dužnost ti je stajati uspravno – a ne držati se uspravno.

Ako u ljudskome životu otkriješ nešto bolje od pravde, istine, samoobuzdavanja, junaštva – ukratko, nešto bolje od samodostatnosti vlastita uma koji te tjera na djelovanje sukladno istinskom razumu i prihvaća tvoje nasljeđe usuda u svemu izvan vlastita izbora; ako, kao što kažem, spaziš nešto bolje od toga, onda se okreni tomu svim srcem i uživaj u tom iskonskom dobru koje si otkrio. No ako se ništa ne pokaže boljim od sama boga koji stoluje u tebi, koji je pod svoju vlast stavio sve tvoje porive, koji nadzire tvoje misli, koji se povukao u se, kako je običavao reći Sokrat, pred svim zavodništvom ćutila, koji se podredio boštvima i skrbi se za ljude – ako sve drugo, u usporedbi s tim, sagledaš kao maleno i jadno, onda ne daj prostora ničemu; ako se jednom okreneš i prikloniš ijednomu drugom putu, kasnije ćeš se trapiti kako bi povratio prvenstvo onog dobra koje je tvoje i samo tvoje. Zato što nije pravo da se uz bok razumskom i društvenom dobru stavlja išta drugoga reda, na primjer, hvala mnogih, moć, ili bogatstvo, ili predavanje užicima. Sve to može poslužiti nakratko, no onda u času preuzima vlast i odnosi te sa sobom. Dakle, ti, ponavljam, moraš jednostavno i slobodno odabrati bolje i držati se toga. <No, bolje je ono što donosi ploda.> Ako taj plod hrani razumsko biće, onda ga prihvati; no ako te hrani samo kao životinju, odbaci ga i drži se, bez pompe, vlastite prosudbe. Samo budi siguran da sudiš pravo.

Nikad kao vlastitu korist ne gledaj ništa što će te u nekom trenutku natjerati da pogaziš vjeru, da odbaciš vjerodostojnost, da mrziš, sumnjaš, proklinješ druge, pretvaraš se, žudiš za ičim što iziskuje tajnost zidova i zavjesa. Čovjek koji povrhu svega stavlja vlastiti um i

božansko, i klanja se nadmoći boga unutar sebe, od vlastita života ne pravi dramu; bez prisila, bez želje za samoćom ili pak svjetinom – najviše od svega, njegov život neće prožimati ni potjera niti izbjegavanje, i nije mu ni najmanje važno hoće li tjelesnu ljušturu svoje duše zadržati dulje ili kraće vrijeme. Čak i ako odlazak mora uslijediti sada i ovdje, otići će s jednakom lakoćom kao što bi obavio ikoji drugi čin što svjedoči o vjerodostojnosti i poštenju. Cijeloga života jedina mu je briga da mu um ne skrene u stanje bez naklonosti razumskim i društvenim bićima.

U umu onoga poniženoga i očišćenoga nećeš pronaći ni traga gnoju, nikakav upaljeni čir, nimalo truleža pod kožom. Usud ga ne hvata nespremna, nedovršenog života, kao što bi se moglo reći za glumca koji pozornicu napušta prije nego što mu je uloga gotova i drama završi. Štoviše, nećeš pronaći ništa slugansko ni namješteno, nimalo ovisnosti ili odalečenosti – ništa za što bi trebao odgovarati, nikakvih skrivenih mana.

Poštuj vlastitu rasudnu moć. Sve počiva na tome kako bi osiguralo da tvoj um-vladar više ne obuzima nijedna prosudba koja se propušta složiti s naravi ili ustrojem razumskoga bića. Takvo stanje jamči staložene misli, bliskost s drugim ljudima i poslušnost bogovima.

Stoga odbaci sve drugo i sačuvaj samo šačicu stvari. Također se podsjeti kako svatko od nas živi samo u trenutku sadašnjem, u pukom djeliću vremena; ostatak su života prošlost i neizvjesna budućnost. Sigurno, život je malen, a malen je i procjep zemlje na kojoj ga proživljavamo; malena je stoga i najdugovječnija slava, svojstvena nizu malih ljudi koji umiru brzo, bez spoznaje o samima sebe, da i ne spominjem one davno preminule.

Dodatak već spomenutim primjedbama. Uvijek načini definiciju ili obris onoga što se predstavlja tvome umu, kako bi ga mogao ogoljeti do temeljne biti i odrediti, jasno, u cjelini i u svim dijelovima, te biti kadar sebi izreći njegovo istinsko ime i imena svih onih počela od kojih je sastavljen i na koje će se raščiniti.

Ništa toliko ne pogoduje veličini uma kao sposobnost da se svaki čimbenik vlastita životnog iskustva podvrgne promišljenoj i iskrenoj razudbi, uvijek i istovremeno taj način koristeći

kao sredstvo razmišljanja o prirodi univerzuma, kako prilog svakom djelu ili zbivanju pri-
donosi toj prirodi, vrijednosti koju to ima za Cjelinu, kao i njegovu vrijednost za čovjeka – a
čovjek je stanovnik tog najuzvišenijeg Grada čiji su svi drugi gradovi puka domaćinstva.

Zato se zapitaj, što je to što sada ostavlja svoj utisak na mene? Od čega je sačinjeno? Koliko
će, u prirodi stvari, ono potrajati? Koja je vrlina potrebna da mu se priđe – blagost, na
primjer, hrabrost, iskrenost, odanost, jednostavnost, samodostatnost i tako dalje? Stoga u
svakom tom slučaju moramo reći: ovo je došlo od boga; ovo je ishod sjecišta sudbine, mreža
usuda, ili neka druga podudarnost slučajnoga; a ovo potječe od mog brata čovjeka, mog ro-
đaka, meni bliskoga, onoga koji ne zna što je sukladno njegovoj vlastitoj naravi. No ja zna-
dem – i zato ću se s njim nositi blago i pošteno, štovati prirodni zakon našeg bratstva, no
istovremeno smjeram mu pripremiti dobar kolač od svega moralno neutralnoga.

Ako se baciš na svoju trenutačnu zadaću putem istinskog razuma, punom odlučnošću, žarom
i dobrom voljom – ako ne priznaješ nikakvu smetnju, nego vlastito božansko održavaš čistim
i stojiš čvrst kao da sve to moraš odmah predati; ako to prigripiš, ne očekuješ ništa, ne
izbjegavaš ništa, nego si samozadovoljan svakim trenutačnim djelom ostvarenim u skladu s
prirodom i junačkom iskrenošću u svemu što govoriš i misliš – onda ćeš živjeti dobrim živo-
tom. I nitko te neće biti kadar zaustaviti.

Baš kao što liječnici svoje instrumente i noževe drže pri ruci za kakav hitan slučaj, tako i ti
moraš vlastita učenja imati spremnima za prepoznavanje božanskoga i ljudskoga, i os-
tvarenje svakog djela, čak i onog najmanjeg, svjestan povezanosti što ujedinjuje to dvoje.
Nijedno djelo u ljudskome okruženju neće uspjeti bez oslanjanja na božansko, kao ni obratno
od toga.

Dosta je lutanja. Malo je vjerojatno da ćeš čitati vlastite škrabotine, vlastite povijesti drevnih
Grka i Rimljana, izvatke iz njihove književnosti spremljene za starost. Požuri dakle prema
kraju, odbaci isprazne nade, spasi se, ako imalo skrbiš za sebe, još dok prilika nije pobjegla.

Oni ne znaju sva značenja krađe, sijanja, kupovanja, mirovanja, poimanja što se sve mora

učiniti – sve to nije namijenjeno oku, nego drugom soju viđenja.

Tijelo, duša, um. Tijelu pripadaju oćuti i njihovi osjeti, duši porivi, umu prosudbe. Temelj osjetilnih podražaja zajednički nam je sa stokom; uzvrat na konce poriva zajednički nam je s divljim zvijerima, katamitima[2], s Falarisom ili s Neronom; um kao vodič u onome što je naizgled ispravno djelovanje zajedničko nam je s onima koji ne vjeruju u bogove, onima koji izdaju domovinu, onima koji skaću na sve iza zatvorenih vrata.

Pa ako je sve zajedničko sa značajkama koje sam ovdje spomenuo, iz toga slijedi da je temeljna odrednica dobra čovjeka voljeti i prigrliti sve što mu se dogodi na njegovoj niti sudbine; ne kaljati božansko što stoluje u njegovim grudima ili mu dosađivati s gomilama smućenih dojmova, nego čuvati njegovu trajnu naklonost istinskom odanošću bogu, govoriti samo ono što je istina, činiti samo ono što je ispravno.

I ako mu nitko ne vjeruje zato što živi priprostim, poštenim i vedrim životom, on se ne kavži ni s jednim od tih, i ne poznaje skretanja na putu što vodi do konačna cilja njegova života – do njega mora doprijeti čist, spokojan, spreman da ode, u nenametnutom skladu s vlastitim usudom.

KNJIGA IV.

Gdje god je u suglasju s prirodom, vladajuća moć u nama prilagodljivo sagledava okolnosti i s lakoćom se stapa i s praktičnošću i s trenutačnim zbivanjem. Za svoj rad nema omiljenu tvar, no svoje ciljeve postavlja uvjetno, svaku zapreku pretvarajući u materiju za vlastitu uporabu. To je poput vatre koja osvaja sve što padne u nju. Malen plamen lako gasne, ali žarka vatra brzo prisvaja sve što je nabacano na nju, guta i, posljedično, uzdiže se još viša.

Nijedno djelo ne smije se izvršiti bez cilja, već samo u skladu s načelom koje potvrđuje umijeće života.

Ljudi traže pribježište od sebe samih – na selu, uz more, u brdima – a ti sam osobito si podložan toj čežnji. No sve je to prilično nefilozofski – takva mogućnost da se, kad god to poželiš, povučesh u sebe. Nijedno pribježište čovjeku ne pruža veći spokoj i opuštanje od vlastita uma, osobito ako je taj kadar zaroniti u misli koje ga u trenutku i sveobuhvatno umiruju – pod tim mirom jednostavno mislim na dobro uređen život. Stoga si neprekidno osiguravaj to pribježište, obnavljaj sebe. Doktrine koje ćeš ondje pronaći trebaju biti malobrojne i temeljne, dovoljne da u jednom susretu speru svu tvoju patnju i vrte te slobodna od prezira prema onomu čemu se moraš iznova pridružiti.

A što je to što ćeš prezirati? Ljudsku zloću? Prisjeti se zaključka da se razumna bića rađaju jedna zbog drugih, da je snošljivost dio pravde, da zločinjenje nije namjerno. Razmisli o broju ljudi koji život provode u neprijateljstvu, sumnji, mržnji, otvorenu ratu – a zatim ih položi na odar ili bivaju svedeni na pepeo. Dakle, stoj. Ili ćeš strepiti zbog vlastite udaljenosti od Cjeline? Ponovno provjeri druge mogućnosti – providenje ili atome – i brojne naznake da je univerzum vid zajednice. Hoće li pitanja puti i dalje imati upliv na tebe? Shvati kako um, nakon što je apstrahirao sama sebe i spoznao vlastitu određujuću moć, nema dodira s kretanjama tjelesnog duha, bile one glatke ili mučne – i, konačno, sjeti se svega što si čuo i prihvatio o patnji i užitku.

Dakle, hoće li te omesti malo slave? Pogledaj samo hitrinu sveopćega zaborava, oceane nemjerljiva vremena i prije i poslije, ispraznost ovacija, slijepu hirovitost tvojih navodnih

pristaša, sićušnu izbu u kojoj je sve to zatočeno. Cijela je Zemlja tek točka u svemiru; kakva je tek sićušna pukotina na njoj tvoje prebivalište, a koliko ti njih, i kakva soja, ondje poju svoje hvale.

I, na kraju, pamti to povlačenje u svoje područje u vlastitoj nutrini. Iznad svega, nema agonije, nema napetosti. Budi vlastiti gospodar, gledaj na sve kao čovjek, kao ljudsko biće, kao građanin, kao moralno stvorenje. Ovo su dvije, trenutačno korisne misli u koje ćeš uroniti. Prvo – stvari ne mogu dirnuti um: one su izvanjske i nepomične; strepnja može poteći samo iz unutarnje prosudbe. Drugo, da se sve ono što vidiš mijenja još u trenutku dok to promatraš, i zatim nestaje. Neprekidno se podsjećaj da si se i ti, kakva si sebe vidio, već promijenio. Univerzum je mijena – život je prosudba.

Ako nam je um svima zajednički, onda zajednički posjedujemo i razum – ono što nas čini razumskim bićima. Ako je tako, onda je zajednički i razum koji nalaže što smijemo činiti, a što ne smijemo. Ako je tako, onda nam je svima zajednički i zakon. Ako je tako, onda smo građani. Ako je tako, onda sudjelujemo u poretku. Ako je tako, onda je i univerzum vrsta zajednice. U čemu bi drugome bilo moguće tvrditi da cijela ljudska rasa dijeli zajedničko ustrojstvo?

Dakle, otamo, iz tog zajedničkog grada, crpimo naš istinski um, naš razum, naš zakon – odakle drugdje? Baš kao što je zemaljski dio mene proistekao iz neke zemlje, vođeni iz sljedećeg elementa, zrak moga daha iz nekog drugog izvora, ono vrelo i vatreno iz vlastita počela (jer ništa ne nastaje ni iz čega, niti se vraća u ništa) – tako i um također ima vlastit izvor.

Smrt je, jednako kao i rođenje, misterij prirode: prvo spajanje, zatim rastakanje, jednih te istih počela. Što nipošto nije razlog za nelagodu – nekom inteligentnom stvoru to nipošto ne izlazi izvan reda niti se protivi načelima njegova ustroja.

S takvim ljudima takav je ishod i prirodan i neizbježan – ako želiš drugačije, nadaš se da smokve neće više davati svoje mlijeko. U svakom slučaju, pamti da ćete ubrzo i ti i on biti mrtvi, a nedugo nakon toga neće preostati ni vaša imena.

Kloni se prosudbe i uklonio si misao: <ja sam ranjen>; ukloni misao <ja sam ranjen>, i time uklanjaš i samu ranu.

Ono što ne pogoršava ljudsko biće po sebi, ne može mu ni pogoršati život; ne može ga raniti ni izvana ni iznutra.

Priroda onog što je blagotvorno obvezna je tako djelovati.

<Sve je pravo što se zbiva u svijetu.> Pomno ispitaј tu izreku i otkrit ćeš da je istinita.
<Pravo> ne promišljam samo u granicama uzroka i posljedice, nego i u smislu
<pravednoga> – kao da neki činovnik dijeli dugovanja. Stoga, štuj to baš kao što si započeo, i u svemu što činiš djeluj kao dobar čovjek, u određenom značenju <dobra čovjeka>. Očuvaj to na svim poljima svoga djelovanja.

Kad ti netko učini nažao, ne sudi onako kako to on tumači ili priželjkuje da ti tumačiš.
Sagledaj sve onako kako jest, u čistoj istini.

Uvijek čuvaj dva načela u spremnosti. Prvo, činiti samo ono što razum prirođen kraljevskim i pravosudnim moćima propisuje za dobrobit čovječanstva. Drugo, mijenjaj mišljenje ako uistinu postoji netko tko će te ispraviti i povesti te podalje od onoga u što vjeruješ. No takav prijelaz uvijek mora proisteći iz vjerovanja u pravdu ili opće dobro – takav mora biti i tvoj odabrani put, ne samo zbog prividna užitka ili omiljenosti.

<Posjeduješ li razum?> <Posjedujem.> <Zašto ga onda ne koristiš? Ako razum radi svoje, što više hoćeš?>

Opstojao si kao dio Cjeline. Nestat ćeš u onome što te rodilo – ili ćeš se promijeniti i prijeći u stvaralačko načelo univerzuma.

Mnogo zrna tamjana na istome žrtveniku. Jedno se prvo pretoči u pepeo, drugo tek poslije – razlike nema.

Za deset dana oni isti koji te sad gledaju kao zvijer ili pavijana smatrat će te bogom – ako se povratiš vlastitim načelima i štovanju Razuma.

Ne, nemaš tisuće godina života. Hitnja je tvoje breme. Dok živiš, dok možeš, postani dobar.

Kakav tek spokoj uma dobivaš ne gledajući što ti je susjed rekao, učinio ili pomislio, nego samo vlastita djela, čineći ih pravičnima, dostojnima štovanja, prožetima dobrotom. Dakle, ne osvrći se na mračne likove ni preko jednog ramena, već trči ravno ka cilju – ravno, ne teturaj.

Onaj tko je sav usplahiren zbog buduće slave propušta shvatiti kako će svi koji ga pamte ubrzo biti mrtvi – kao i on. Isto će vrijediti za sve nasljednike, sve dok sjećanje na njega ne zgasne u nizu svjetiljki, upaljenih i zatim ugašenih. No pretpostavi da će oni koji će te pamti biti besmrtni, a sjećanje vječno. Čak i tako, što to znači tebi? I time ne mislim reći kako to ne znači ništa samo mrtvima, nego što će i živima tolika hvala, osim radi nekog vida korisnog upravljanja? Kako stvari stoje, gubiš priliku zgrabiti onaj dar prirode koji ne ovisi o tuđoj riječi. Stoga...

Sve što je na ikoji način lijepo posjeduje vlastitu ljepotu po sebi, urođenu i samodostatnu – hvastanje nije njezin dio. U svakom slučaju, hvala ne poboljšava, niti pogoršava išta. To vrijedi čak i za općeprihvaćenu ideju ljepote – u predmetima, kao i umjetničkim djelima. Dakle, treba li ono istinski lijepo išta onaj sebe? Ništa više od zakona, ništa više od

istine, ništa više od nježnosti ili vjerodostojnosti. Što od toga navedenoga svoju ljepotu izvlači iz hvale ili vene pod kritikama? Gubi li smaragd svoju kakvoću ako ga se ne hvali? Što je sa zlatom, bjelokosti, purpustom, lirom, bodežom, cvijetom, grmom?

Možeš pitati kako, ako duše žive dalje, zrak može prihvatiti sve njih od početka vremena. Pa, kako zemlja prihvaća sva ona tijela ukopana u nju tijekom iste te vječnosti? Baš kao i ovdje na zemlji, nakon što su tijela na njoj prebivala neko vrijeme, njihova mijena i raspadanje oslobađa mjesto za druga tijela – isto vrijedi i za duše što su se preselile u zrak. One ondje prebivaju neko vrijeme, zatim se mijenjaju, rastaču i zaplamte dok se utapaju u stvaralačkome načelu Cjeline – tako oslobađaju prostor za nove stanovnike. Tako bi glasio odgovor na pretpostavku da duše nastavljaju živjeti.

Ipak, morali bismo razmotriti, ne samo mnoštvo tako ukopanih tijela, nego i broj životinja koje svakodnevno jedemo mi i druga stvorenja – golema količina, u neku ruku pokopana u tijelima onih koji se hrane njima. A ipak, za njih ima mjesta zato što se rastaču u krv i mijenjaju u počela zraka i vatre.

Kako ispitati istinitost toga? Razlikujući materijalno i uzročno.

Dosta lutanja. Svakim porivom daruj ono što je pravo – svakom mišlju drži se onoga što je izvjesno.

Univerzumu, tvoj sklad moj je sklad; ništa u tvom pravom času za mene nije ni prerano ni prekasno. Prirodo, sva tvoja doba donose mi svoj plod: sve dolazi od tebe, postoji u tebi, vraća se tebi. Pjesnik govori: <Dragi grade Kekropsov>[1]; nećeš li ti reći: <Dragi grade Zeusov>?

<Ako želiš biti sretan>, kaže Demokrit, <radi malo.> Zar ne bi bilo bolje raditi ono što je neophodno, što zahtijeva razum prirodno društvenoga bića, i način na koji razum traži da se to obavi? To donosi sreću i velikim i malim djelima. Većina onoga što govorimo i što činimo nepotrebno je – ukloni površnost i imat ćeš više vremena i manje briga. Stoga bi svatko, u svakoj prilici, trebao sebe podsjetiti: <Je li ovo, ili nije, nešto neophodno?> Uklanjanje nepotrebnoga trebalo bi primijeniti ne samo na djela nego i na misli – tada ne bi dolazilo do

suvišnih djela.

Također i kušaj kako ti ide živjeti životom dobra čovjeka – čovjeka zadovoljna onime što mu je udijelila Cjelina, i zadovoljan vlastitim pravičnim djelom i dobrom naravi.

To si sagledao – sad pogledaj ovo. Ne muči se, ostani jednostavan. Netko radi krivo? Radi krivo sebi. Je li ti se nešto dogodilo? Dobro. Sve što se dogodi urekla je Cjelina od samoga početka i istkala za tvoj usud. Zaključimo, život je kratak – izvlači korist iz sadašnjega trenutka, pravičnim razumom i pravednošću. Budi trezven i opušten.

Ili uređen univerzum, ili pak kaša pomiješanih sastojaka, no poredak je i dalje čvrst. Kako bi inače neki vid osobnog ustroja opstajao u tvojoj nutrini – ako Cjelinom vlada nered? Osobito ako se uzme u obzir da sve stvari, zasebne kakve već jesu, prodiru i odgovaraju jedne na druge.

Mračan značaj, ženskast, okorjeli značaj, značaj grubijana ili tupe životinje: djetinjast, glup, prijetvoran, surov, plaćenički, tiranski.

Ako je onaj koji ne poima sadržaj univerzuma u njemu stranac, nimalo manje stranac nije ni onaj koji propušta pojmiti što se zbiva u njemu. On je bjegunac ako bježi od društvenoga načela; slijep ako zatvara oko uma; prosjak ako ovisi o drugima i u sebi ne posjeduje sve potrebno mu za život; tumor univezuma ako stoji postrance i odalečuje se od načela naše zajedničke prirode zbog nezadovoljstva vlastitim sojem (to na površinu izvlači priroda, baš kao što je izvukla i tebe); društveni trn ako otkida vlastitu dušu od duše svih razumskih bića, duše koja je jedinstvo.

Jedan filozof nema košulju, jedan nema knjigu. Eto još jednog polugologa: <Nemam kruha>, kaže, <ali sam vjeran Razumu.> A ja posjedujem svu hranu učenja, a ipak nisam vjernik.

Ljubi umijeće koje si naučio i u njemu nađi utjehu. Ostatak života provedi iskreno posvetivši cijelo svoje biće bogovima i od sebe ne čini ni tiranina ni roba ikomu drugomu.

Na primjer, sjeti se Vespazijanovih vremena. Vidjet ćeš da je sve isto. Ljudi se žene, imaju djecu, obolijevaju, umiru, bore se, slave, trguju, obrađuju zemlju, laskaju, laktare se, sumnjaju, rote se, mole se za tuđu smrt, gundaju na vlastiti rod, zaljubljuju se, zgrću blago, čeznu za konzulatom ili kraljevskom vlašću. A taj je njihov život sad okončan, nestao je.

Vrati se u Trajanovo doba. I opet, sve isto. I taj je život također mrtav.

Jednako tako, ispitaj povijesti drugih era, pa čak i cijelih nacija, i onda vidi koliko je životnih stremljenja dočekao kratak pad i rastakanje na počela. I iznad svega, u mislima preispitaj sve koje si sam vidio kako se jalovo bore, odbijaju djelovati sukladno vlastitoj prirodi, čvrsto je se pridržavajući i smatrajući je dovoljnom. U tom okruženju moraš zapamtiti da postoji razmjerna vrijednost pozornosti koju obraćamo na svako djelo – tako nećeš izgubiti hrabrost posvećujući onomu manje važnom više vremena nego što zaslužuje.

Riječi koje su se davno naširoko rabile sad su zastarjele. Kao i imena nekoć slavnih na neki su način zastarjela – Kamilo, Cezon, Volezus, Dentat; malo poslije Scipion i Katon, zatim August, pa onda Hadrijan i Antonin[2]. Sve blijedi i brzo se pretače u mit – jednako brzo utapa ih konačni zaborav. A govorim o onima koji su sjali čarobnim sjajem – svi ostali su, nakon što su ispustili zadnji dah, u času <onkraj očiju, onkraj spomena>. No što je uopće vječno sjećanje? Puka praznina.

Stoga, na što bi čovjek trebao upraviti svoj trud? Samo i jedino – pravičan um, djela za opće dobro, govor nesposoban za laž, držanje koje kao potrebno prihvaća sve što se zbiva, razumljivost koja proistječe iz jednako razumljiva prvog izvora.

Radosno se predaj Kloti – neka istka tvoju nit u kakvu god mrežu poželi.

Sve je prolazno, i sjećanje i predmet sjećanja.

Neprekidno prati sve što se zbiva putem mijene, i navikni se na pomisao da priroda Cjeline najviše voli mijenjati jedan oblik postojanja u drugi – sličan, ali nov. Sve što postoji u neku je ruku sjeme nasljednika – no tvoja ideja <sjemena> samo je ono što polažeš u zemlju ili utrobu – to je vrlo nefilozofsko razmišljanje.

Uskoro ćeš umrijeti, a još nisi bistrih misli, bez nevolja, još se nisi oslobodio strahova od rana, nisi blag prema svima, niti uvjeren da je pravično djelovanje jedina mudrost.

Zagledaj se u um onih koji vode – primijeti ono što će čak i mudri izbjegavati ili pratiti.

Opasnost za tebe ne može prebivati u tuđem vladajućem umu, kao ni u ikakvu obratu ili mijeni okolnosti. Onda, gdje? U onome tvojem dijelu koji prosuđuje opasnost. Ako prosudba izostane, sve je dobro. Čak i ako ono tebi najbliže, vlastito tijelo, podlegne nožu ili paljenju rana, ili pak leži te trune ili umire, čak i tada sposobnost u tebi koja sudi o tome mora ostati nepomućena. To će reći, ona ne smije suditi ništa dobro ili loše što jednako može zadesiti dobra čovjeka kao i onog lošeg; zato ono što može zadesiti čovjeka koji ne poštuje usklađenost vlastita života s prirodom nije ni u skladu s prirodom, ni protivno njoj.

Uvijek o univerzumu razmišljaj kao o jednom živom stvoru koji obuhvaća jednu supstancu i jednu dušu: kako se sve utapa u toj jednoj svijesti; kako jedan jedini poriv upravlja svim njegovim djelima; kako sve surađuje u svemu što se zbiva – temeljna mreža i tkanje svega.

Ti si duša koja nosi truplo, kako je običavao govoriti Epiktet.

Mijena – ništa samo po sebi loše u tijeku, ništa samo po sebi dobro u ishodu.

Postoji rijeka stvaranja, a vrijeme je divlja bujica. Čim se nešto spazi, ono nestaje i nailazi nešto drugo; i ono će otploviti svojim putem.

Sve što se zbiva poznato je i blisko poput ruža u proljeće i plodova u ljeto. Isto vrijedi i za bolest, smrt, kletvu i urote – i sve što ushićuje ili trapi one bezumne.

Ono što dolazi poslije uvijek je srodno onomu što se zbivalo prije. A ne samo puko nabranje raznorodnih stvari ili samo neizbježan niz, nego razumska povezanost – baš kao što je sve postojeće skladno međupovezano, tako i proces nastajanja ne otkriva puko nasljeđivanje, nego i prelijepu, urođenu srodnost.

Uvijek pamti Heraklita: <Smrt zemlje jest rođenje vode; smrt vode rođenje je zraka; smrt zraka je plamen, i onda sve iznova.> Pamti i njegovu sliku čovjeka koji zaboravlja put do doma; njegovu izreku da je čovjek u sukobu sa svojim najpostojanijim suputnikom, Razumom koji vlada svime; da ih zatječe njihovo svakodnevno iskustvo; da ne smijemo djelovati ili govoriti kao da spavamo jer san donosi privid govora i djela; da ne smijemo biti nalik djeci u društvu roditelja i slijepo prihvaćati sve što nam se govori.

Baš kao da ti je bog rekao da ćeš umrijeti sutra ili najkasnije prekosutra, nećeš pridavati važnost toj razlici od jednoga dana, osim ako nisi posvemašnja kukavica (toliko je sićušan taj vremenski razmak): stoga moraš misliti kako nema velike razlike između života do stote godine i života do sutra.

Neprekidno pamti koliko je liječnika umrlo nakon što su nabirali čela nad vlastitim bolesnicima; koliko astrologa nakon što su drugima prorekli smrt, kao da je smrt nešto važno; koliko filozofa, poslije beskrajnih razmišljanja o smrti ili besmrtnosti; koliko heroja, poslije svih

onih koje su pobili; koliko tirana, nakon što su svoju moć iskaljivali čudovišnom zloćom na tuđim životima, baš kao da su i sami besmrtni. Pomisli samo koliko je cijelih gradova <pomrlo> – Helikey, Pompeji, Herkulanej, i bezbrojni drugi. A sada se sjeti svih onih koje si pozna-
vao osobno, jednoga za drugim; netko prati prijateljev sprovod, zatim pokapaju njega, a
slijedi ga netko drugi – sve u kratkom vremenu. Zaključak? Uvijek ljudski život promatraj
kao kratak i jeftin. Jučer sjeme – sutra mumija ili pepeo.

Stoga se kroz ovaj sićušan dio vremena mora prolaziti u skladu s prirodom i napustiti ga
zadovoljan, kao što maslina pada kad dozori, blagoslivljajući zemlju koja ju je rodila i zahva-
ljujući stablu koje joj je podarilo rast.

Budi poput krševite obale o koju se neprestance lome valovi. Ona stoji postojano, a oko nje
uzavrele vode polako se smiruju.

<Moja loša sreća kriva je što me to snašlo.> Ne, radije reci: <Moja je sreća što, iako me to
snašlo, mogu sve to otpjeti bez patnje, da me sadašnjica ne zdrobi i da ne strepim pred bu-
dućnošću.> Zato što se nešto takvo može dogoditi svakomu, no ne može svatko to otpjeti
bez patnje. Dakle, zašto gledati u tome veću nesreću od sreće u sposobnosti da to otpiše? Ili,
općenito govoreći, bi li išta proglasio nečijom nesrećom, ako to ne odstupa od ljudske
prirode? Ili nazvao odstupanjem od ljudske prirode ono što se ne protivi svrhovitosti te
prirode? Dakle, dobro. Naučio si što je svrha. Stoga, postoji li u tom zbivanju išta što ti prije-
či biti pravičan, čistih misli, uzdržljiv, inteligentan, pravedan, iskren, častan i slobodan – ili
bilo što od drugih atributa čiji je spoj ispunjenje čovjekove istinske prirode? I zato u svim
budućim događajima koji bi mogli probuditi tugu, pamti i prizovi ovo načelo: <To nije ne-
sreća, nego trpjeti to i biti iskren prema sebi znači imati sreću.>

Ne pretjerano filozofska, ali učinkovita pomoć da se smrt postavi na svoje mjesto leži u pre-
gledavanju popisa onih koji su se dugo držali života. U kakvoj su prednosti pred onima što su
preminuli ranije? U svakom slučaju, sad su svi u svojim grobovima – Kadicijan, Fabije,
Julijan, Lepid i svi nalik njima koji su bili nazočni mnogim pogrebima i, naposljetku, svojem
vlastitom. Istini za volju, put koji moramo prijeći kratak je, a mi se njime vučemo teškom
mukom, u lošem društvu, unutar tog nemoćnog tijela. Dakle, ništa veličanstveno. Osvrni se i
pogledaj beskrajn zaljev vremena i onda beskonačnost pred sobom. Tako sagledana, kakva

je razlika između tri dana starog novorođenčeta i tri naraštaja starog Nestora?

Uvijek trči kratkim putem; put prirode je kratak. Svime što činiš i govoriš stremi onom najzdravijem. Takva svrhovitost oslobađa čovjeka bremena službe, i svake potrebe da upravlja ili zadivljuje.

KNJIGA V.

U praskozorje, kad oklijevaš ustati, u mislima imaj ovu misao spremnu: <Ustajem raditi muški posao. Je li mi i dalje odbojan, hoću li raditi ono za što sam rođen, za svrhu zbog koje sam došao na svijet? Ili sam pak stvoren da se umotam u pokrivače i grijem ?> <Ali, to je ugodnije.> Jesi li, onda, rođen za užitak – samo za osjećaje, a ne za djela? Zar ne vidiš biljke, ptice, mrave, pauke i pčele kako svi redom idu za svojim poslom, i svatko na svoj način pomaže uređenju svijeta? I ni tada ne poželiš obaviti posao ljudskoga bića – ne žuriš ispuniti potrebe vlastite prirode. <No čovjeku je potreban i počinak>. To je svakako istina – slažem se. No priroda i tomu postavlja granice, baš kao i jelu i piću, a ti ipak prelaziš te granice, onkraj onoga što trebaš. Ni u tvojim djelima – zaostao si ispod razine vlastitih sposobnosti.

Bit je u tome što ne voliš sebe – u protivnome, volio bi i vlastitu prirodu i svrhu koju ti je namijenila. Drugi ljudi vole vlastite poduhvate i uranjanju u njihovo ostvarenje do te mjere da zaboravljaju i kupke i hranu – no ti manje cijeniš vlastitu prirodu nego što kovač cijeni vlastite uratke u kovini, plesač svoj ples, zelenoš svoj novac, izvođač svoj kratak trenutak slave. No ti ljudi, kad ih obuzme strast, odbacuju i hranu i san u ime ostvarenja vlastitih zamisli; a ti smatraš društveno djelovanje manje važnim, manje vrijednim napora?

Koliko je lako protjerati ili izbrisati iz uma svaki mučan ili stran dojam, i onda se, u času, zateći u savršenu spokoj.

Sudi o sebi sukladno svakoj riječi ili djelu što su u skladu s prirodom i ne dopuštaj da te ikakve i ičije zakašnjele kritike ili uvjeravanja odvrate od toga. Ne, ako je to bilo dobro reći ili učiniti, onda se ne odriči vlastita prava. Te druge vodi njihov um i oni se pokoravaju vlastitim porivima. Neka te ništa takva ne smete, nastavi ravno naprijed i slijedi vlastitu prirodu kao i prirodu univerzuma – njih dvije kroče jednom i istom stazom.

Putujem stazom prirode sve dok ne padnem i nađem počinak, zadnji svoj dah izdišući u zrak iz kojeg udišem svaki dah svoga dana, i padam na zemlju koja je mome ocu podarila njegovo sjeme, mojoj majci njezinu krv, mojoj dojilji njezino mlijeko; zemlju koja me tolike godine iz

dana u dan hranila i pojila; zemlju koja nosi moje tragove i sve načine kojima sam je zlostavljao.

Oni ti se ne mogu diviti zbog intelekta. Tomu je tako – no postoje brojne druge značajke za koje ne možeš reći, <ali to nije način na koji sam stvoren>. Stoga pokazuj one vrline koje su ti potpuno podređene – vjerodostojnost, dostojanstvo, naporan rad, samoodricanje, zadovoljstvo, skromnost, blagost, neovisnost, jednostavnost, diskretnost, velikodušnost. Zar ne vidiš koliko vrlina možeš iskazati bez ijedne isprike zbog manjka nadarenosti ili sposobnosti? Unatoč tomu, i dalje se zadovoljavaš vući se na začelju. Ili te činjenica što ne posjeduješ nikakvu urođenu nadarenost obvezuje na nezadovoljstvo, škrtost, lasku, optuživanje vlastita nemoćnog tijela, ulizivanje, hvalu, na to da ti je um u tolikoj pomutnji? Ne, nebesa mu, ne obvezuje! Svega si se toga mogao još davno riješiti i nositi samo krivnju – ako to krivnja jest – što si pomalo spor i teže razumiješ. A čak se i na tome dade poraditi – osim ako ne zanemaruješ ili prihvaćaš vlastitu glupost.

Jedna vrsta ljudi, nakon što drugome učine štogod dobra, brzo bilježi taj dug. Drugi nisu u tome toliko brzi, no čak i takvi u potaji drugoga gledaju kao vjerovnika i dobro su svjesni onoga što je učinio. Treći pak soy na neki način nije svjestan svojih djela, već je sličniji lozi koja je dala grozdove i ne traži ništa više nakon što je urodila plodom. Konj koji se trkao, pas koji je tragao, pčela koja je načinila med i čovjek koji čini dobro – nitko od njih ne zna što su učinili, nego prelaze na sljedeće djelo baš kao što se loza baca na nošenje plodova u svoje vrijeme. Zato budi jedan od onih koji su, na neki način, nesvjesni dobra što ga čine. <Da,> kaže on, <ali to je upravo ono čega bi netko trebao biti svjestan, zato što društveno biće određuje svijest o njegovu društvenom djelu i, štoviše, željan je da i njegovi bližnji budu toga svjesni.> <Istina, no promiče ti bit koju sad iznosim, i zbog toga ćeš završiti u onim prvim kategorijama koje sam naveo. I one su zavedene nekim vidom uvjerljive logike. No ako želiš pratiti moje značenje, ne strahuj da će te to odvesti u ikakav manjak društvena djelovanja.>

Molitva Atenjana:

Kiši, kiši, dragi Zeuse,
Kiši na kukuruz

I atenske ravnice.

Molitva treba biti tako jednostavna i otvorena, ili je ne treba biti.

Baš kao što se često spominje kako je Asklepije[1] nekom prepisao jahanje na konju, hladne kupelji ili hodanje bosih nogu, tako i mi možemo reći da mu je priroda Cjeline prepisala bolesti, nesposobnost, gubitak ili bilo koju takvu nevolju. U prvom slučaju <prepisano> znači otprilike ovo: <Prepisao sam takvu terapiju tom i tom čovjeku kao blagotvornu za njegovo zdravlje>. U drugom slučaju, značenje glasi kako je sve što zadesi svakog pojedinca nekako udešeno da ga vodi ka njegovu usudu. Govorimo o prikladnosti tih zbivanja kao što zidari govore o <slaganju> kamenih kocaka u zidovima piramide, kad se međusobno spajaju u određenu odnosu.

U cjelini svega postoji jedan sklad: baš kao što se sva tvarna tijela ujedinjuju kako bi svijet učinila jednim tijelom, skladnom cjelinom, tako se i svi uzroci stapaju kako bi Usud učinili skladnim uzrokom. Čak i oni netankoćutni naslućuju što time mislim. Govore: <To mu je donio usud.> Ako je <donio>, onda je i <prepisao>. Stoga prihvatimo te preporuke baš kao što prihvaćamo i one Asklepijeve – mnoge od njih su surove, no radosno ih prihvaćamo u nadi ozdravljenja.

Tijek i dovršenje onoga što stvara priroda univerzuma trebao bi sagledavati na isti način kao što sagledavaš vlastito zdravlje; i stoga, raskriljenih ruku prihvaćati sve što ti se dogodi, čak i ono naizgled okrutno, zato što svrha toga dovodi do zdravlja univerzuma te do boljitka i uspjeha Zeusova. Ne bismo to željeli nikomu, ako to istodobno ne promiče Cjelinu – ništa više nego što ijedno prirodno načelo ne unosi ništa neprikladno u ono čime upravlja.

Dakle, dva su razloga zašto bi trebao biti zadovoljan vlastitim iskustvom. Jedan je zato što se to dogodilo tebi, što je tebi bilo prepisano, što je povezano s tobom, što je to nit usuda istkana otprva za tebe onim najdrevnijim uzrocima. Drugo je to da sve što dopadne svakog pojedinca zapravo određuje dio boljitka, savršenstva i, uistinu, samu usklađenost onoga što upravlja Cjelinom. Zato što je sveobuhvatna Cjelina ranjena ako odrubiš čak i najmanji djelić njezine povezanosti i trajnosti – to vrijedi i za njezine sastavne dijelove, te jednako tako i za njezine uzroke. A ti uistinu nešto odsijecaš, do mjere za koju si kadar, kad god strepiš za svoje – na neki način, to je razaranje.

Ne utječi se odbojnosti ili nestrpljenju ako djelo sukladno ispravnim načelima nije prešlo u naviku pri svemu što činiš. Ne – ako padneš, vrati se i budi sretan ako većina tvojih djela stoji na pravoj strani ljudskosti. Voli ono čemu se vraćaš. Ne vraćaj se filozofiji kao školarac tutoru, nego prije kao što se čovjek s teškom upalom oka utječe svojoj spužvi i melemu, ili nekom drugom oblogu ili ljekovitoj pomadi. Tako ćeš dokazati kako poslušnost razumu nije teško breme, nego izvor olakšanja. Također pamti da filozofija traži samo ono što traži tvoja priroda; u protivnome tražiš nešto tebi neprirodno. I što može biti ugodnije od potreba vlastite prirode? Na taj nas isti način užitak spotiče – ipak, pogledaj i provjeri postoji li išta ugodnije od plemenitosti, darežljivosti, jednostavnosti, obzirnosti, pobožnosti. Što je ugodnije od mudrosti same, kad razmišljaš o sigurnom i trajnom toku naših sposobnosti da primjenjujemo i razumijemo?

Stvarnosti su umotane u takvu koprenu (kakva već jest) da ih je nekoliko istaknutih filozofa smatralo u potpunosti onkraj poimanja, pa su ih čak i stoici smatrali teško razumljivima. Svaki pristanak koji dajemo vlastitoj percepciji podliježe omaški – ne postoji nepogrešiv čovjek. Stoga prijeđi na puke predmete našeg iskustva – koliko su kratkotrajni, koliko izvještačeni; mogu ih posjedovati i katamit, kurva, lopov. Zatim prijeđi na značaje svojih drugova – teško je podnositi čak i najbolje od njih, a da i ne spominjem čovjekove tegobe da podnese sebe sama.

U svem tom mulju i prahu, u tom toku postojanja, vremena, kretnji, pomaka stvari, ne mogu ni početi uviđati što to na zemlji zavrjeđuje vrednovanje, pa čak i stremljenja. Upravo suprotno – čovjek bi sebe trebao tješiti očekivanjem prirodnog oslobođenja, bez nestrpljenja izazvana njegovom odgodom, nego tražeći utjehu u samo te dvije misli. Jednoj, da me neće zadesiti ništa što nije u skladu s prirodom Cjeline; i drugoj, kako je u mojoj moći ne činiti ništa suprotno mome bogu i božanskome u meni – nitko me ne može prisiliti na takav prijestup.

Dakle, kakvoj koristi predajem sad svoju dušu? Svakom prilikom postavi si to pitanje. Prosudi sebe. <Što sada nosim u ovom svom dijelu koji nazivam vladajućim umom? Kakvu dušu uopće posjedujem? Je li to duša djeteta? Dječaka? Žene? Despota? Stoke s polja? Divlje zvijeri?>

Ovako se shvaća što većina smatra <dobrima>. Ako istinskim dobrima smatraš, na primjer, mudrost, samokontrolu, pravdu, hrabrost – s time na umu ne možeš pridati nikakvu težinu omiljenoj uzrečici kako je <previše dobra da bi bilo mjesta>, zato što ona ne vrijedi. No imajući na umu što većina smatra dobrima, čut ćeš i spremno prihvatiti ono što komički pjesnik[2] iznosi kao poštenu primjedb. Čak i većina može nazrijeti tu razliku. Inače ta izreka ne bi uzrokovala uvrede i odbijanje, jer je istovremeno smatramo pronicljivim i duhovitim komentarom na račun bogatstva i povlastica obilja i slave. Idi, dakle, i pitaj bismo li trebali vrednovati i dobrima smatrati one stvari koje, kad razmislimo o njima, ispravno pripadaju svom vlasniku sukladno izreci: <Toliko je bogat da se nema gdje ni posrati.>

Stvoren sam od uzročnoga i tvarnoga. Ništa od toga neće nestati u ništavilu, kao što ništa od toga nije postalo iz ništavila. Dakle, svaki moj dio dobit će svoje izmijenjeno mjesto u nekom dijelu univerzuma, a to će se ponovno promijeniti u nekom drugom dijelu univerzuma i tako u beskraj. Sličan slijed mijena zaslužan je za moje postojanje, kao i mojih roditelja, i tako unatrag, u drugi beskraj povratka. Ništa ne brani takvu postavku, čak i ako univerzum podliježe dovršetku ciklusa.

Razum i umijeće razmišljanja sposobnosti su samoodređene vlastitom prirodom i vlastitim plodovima. Otpočinju utemeljenom postavkom i slijede put do pretpostavljena kraja. Zato se razumska djela nazivaju <ispravnima>, što označava i ispravnost tako prijedena puta.

Ne bi trebalo obraćati pozornost ni na koju od onih stvari koje ne pripadaju čovjeku, koje nisu usađene u njemu kao ljudskome biću. One se ne iziskuju od čovjeka; čovječja priroda ne oglašava ih; one nisu dokončanje te prirode. Stoga one ne sačinjavaju ni čovječji kraj, kao niti ikakvo sredstvo za postizanje tog cilja, što će reći, dobro. Nadalje, ako bi išta od toga bilo urođeno čovjeku, onda ne bi u njemu bilo urođeno da ih prezire ili im se opire; ne bismo hvalili čovjeka koji se dokazuje kao slobodan od potrebe za njima; ako su te stvari uistinu <dobre>, čovjek koji se ne trudi prisvojiti svoj dio njih ne može biti dobar čovjek. No ustvari, što se čovjek više odriče njih i njima sličnih, ili podnosi druge koji ga preziru, to je bolji čovjek.

Tvoj um preuzet će narav tvojih najčešćih misli – duše su obojene mislima. Stoga oboji svoju nizom ovakvih misli. Na primjer, ondje gdje je moguće živjeti, moguće je živjeti dobrim životom; no život je moguće živjeti u palači, stoga se i u palači može živjeti dobrim životom. Ponavljam: svako stvorenje nastaje u interesu drugoga; njegov put određen je onime za što je stvoreno; njegov kraj leži u onome kamo smjera njegov put; a gdje mu leži kraj, ondje je također za svakoga njegova dobrobit i njegovo dobro. Iz toga slijedi da je dobro razumskog stvorenja zajednica. Odavna je dokazano da se rađamo za zajednicu – nije li jasno kako niža stvorenja nastaju u interesu onih viših, a ona viša u međusobnu interesu? Živo je nadmoćno neživom, a ono racionalno onomu jedva živom.

Slijediti nemoguće jest bezumlje – zlim ljudima nemoguće je djelovati unutar značaja.

Ništa se, nijednom stvoru, ne zbiva onkraj njegove vlastite prirodne izdržljivosti. Drugi imaju jednako iskustvo kao i ti – ili zbog izbjegavanja da prizna ono što mu se dogodilo, ili u iskazivanju junaštva, on ostaje spokojan i nepomućen. Čudno, dakle, da neznanje i hinjenost mogu biti snažniji od mudrosti.

Stvari po sebi ne mogu nimalo dodirnuti dušu. One nemaju ulaza u dušu, ne mogu je potaknuti niti dirnuti. Duša sama potiče i pokreće sebe, i svemu izvanjskom što joj biva predstavljeno daje smisao sudovima koje smatra da su je vrijedni.

U nekom pogledu čovjek je stvor s najbližom srodnošću nama, po tomu da je naša dužnost ljudima činiti dobro i podnositi ih. No dosad, među nekim zaprekama mom istinskom djelu, čovjek potpada u kategoriju stvari spram kojih sam ravnodušan – ništa manje od sunca, vjetra i zvjeradi. Oni mogu zaustaviti neka djela, točno, no ne stvaraju nikakve zapreke mome porivu ili mome značaju, budući da su u tome na djelu uvjetovana predanost i moć prilagodbe. Um se prilagođava i svaku zapreku pretvara u djelo koje služi njegovu cilju; prepreka djelu preobražava se u njegov nastavak, smetnja na putu pretvara se u napredak.

Klanjaj se najvišoj moći univerzuma – ona koristi sve i upravlja svime. No jednako tako štuj i najvišu moć u sebi – ona je bliska moći univerzuma. I u tebi također ona koristi sve, i vlada tvojim životom.

Ono što nije štetno gradu, ni građaninu ne ide na štetu. Ako misliš da ti je nanesena šteta, primijeni ovaj kriterij – ako grad nije oštećen time, onda nisam oštećen ni ja. S druge strane, ako je gradu nanesena šteta ne smiješ biti gnjevan, već počinitelju štete pokaži što je propustio vidjeti u sebi.

Često razmišljaj o brzini kojom se sve ono postojeće, ili ono što nastaje, odnosi i nestaje. Postojanje je nalik rijeci beskonačna tijeka, njegova djela neprekidan niz mijena, njegovi uzroci nebrojeni u vlastitoj raznorodnosti – gotovo ništa ne miruje, čak ni ono najbliže nama.

Razmišljaj i o zjapećem ponoru prošlog i budućeg vremena u kojem sve nestaje. Dakle, u svemu tome suludo je da se itko napuhuje častohlepljem, mori u borbi ili prezire vlastit soj – kao da je išta od toga iole trajno, ili će mu imalo dulje dodijavati.

Razmišljaj o cjelini postojanja čiji si najsitniji dio; razmišljaj o cjelini vremena u kojem ti se dodijelio kratak i prolazan trenutak; razmišljaj o usudu – koji dio toga si ti?

Netko poćini zlo. Što je to meni? Neka se on poskrbi za to; on ima vlastit stav, vlastita djela. Ja sad imam ono što priroda univerzuma Źeli da imam, i ćinim ono što moja vlastita priroda Źeli da ćinim sada.

Upravljaćki i vladarski dio tvoje duše mora ostati imun na svaku bujicu u puti, blagu ili mućnu, i oćuvati vlastitu neovisnost; mora odrediti vlastitu sferu i te sklonosti ogranićiti na

ono na što utječe. Kad se, doduše, kao što se mora dogoditi u složenom jedinstvu, ta čuvstva prenose do uma obrnutim putem suosjećanja, onda se ne smiješ truditi poricati njihovo postojanje – samo što tvoj vladarski um sam po sebi ne smije dodavati nikakvu prosudbu, dobru ili lošu.

<Živi s bogovima.> S bogovima živi onaj tko njima postojano pokazuje sadržaj vlastite duše sa svime što joj pripada, onaj tko ostvaruje želje tog božanstva, tog svog dijela koji je Zeus svakoj osobi podario da ga čuva i vodi. U svakome od nas to božansko naš su um i razum.

Ljutiš li se na čovjeka koji vonja kao koza, ili pak onoga s kužnim dahom? Što ćeš mu reći da učini? Takva su mu usta, takvi su mu pazusi, dakle neizbježno je da će otpuštati njima sukladne mirise. <No, čovjek je obdaren razumom,> kažeš ti, <i ako tomu posveti misli, može iznaći zašto uzrokuje štetu.> To bolje po tebe! Ni ti nisi nimalo manje obdaren razumom – stoga vlastitom razumnošću podnesi njegovu razumnost – pokaži mu, reci mu. Ako poslušna, izliječit ćeš ga, i neće biti mjesta gnjevu.

Ni licemjer, ni kurva.

Možeš ovdje, na ovome svijetu živjeti onako kako namjeravaš živjeti nakon što ga napustiš. No ako ti takvo što nije dopušteno, onda trebaš napustiti svoj život – no ne kao da je riječ o nekoj nesreći. <Vatra dimi, stoga izlazim iz kuće.> Zašto to smatrati velikim problemom? No sve dok me takvo što ne tjera, ostajem slobodan čovjek i nitko me neće spriječiti da radim ono što želim: a moja je želja slijediti prirodu razumskog i društvenog bića.

Inteligencija Cjeline društvena je inteligencija. Svakako je one niže stvorila za potrebu onim višima, a više smjestila u međusoban sklad. Sam vidiš kako je podredila neka stvorenja, uskladila neka druga, svakome dala njegovo mjesto i vrhovna bića okupila u jedinstvu uma.

Kako si se dosad ponašao prema bogovima, roditeljima, bratu, supruzi, djeci, učiteljima,

tutorima, prijateljima, rodbini, slugama? Je li tvoje dosadašnje načelo odnosa prema svima njima glasilo <ne zbori zlo, ne čini zlo>? Sjeti se što si sve prošao i imao snage otprijeti – da je priča o tvome životu izrečena dokraja i da je tvoja služba dovršena. Koliko si često viđao ljepotu, previđao užitek i patnje, odbacivao slavu i bio blag prema neotesanima.

Zašto neobučeni i neobrazovani umovi brkaju umješno i mudro? Pa, što je um istinska umijeća i mudrosti? To je um koji poznaje početak i svršetak, poznaje Razum koji sve poučava o postojanju i vlada Cjelinom u određenim ciklusima tijekom cijele vječnosti.

Za tili čas samo pepeo ili gole kosti, puko ime, pa čak ni ime; ako tek ime, onda samo zvuk i odjek. <Odličja> života isprazna, trula, gnjila; štenci što reže jedni na druge, zakavžena djeca, smijeh koji se u trenu obrće u suze. A Vjera, Čast, Pravda i Istina <pobjegoše na Olimp sa širokoputne zemlje>.

Što dakle preostaje da nas zadrži ovdje, ako su predmeti osjetila vječno promjenjivi i nepostojani, ako su sama naša osjetila pomućena i lako se razmute poput voska, ako nam je sama duša puko izdisanje krvi, ako je uspjeh u takvu svijetu isprazan? Onda, što? Spokojno čekanje onoga što će se zbiti – pa bilo to izumiranje ili prijelaz. A dok to vrijeme ne pristigne, što nam je potrebno? Samo štovati i slaviti bogove, i ljudima činiti dobro – trpjeti i uzdržavati se. I pamtiti da sve ono što leži unutar granica našeg jadnog trupla i ono malo vlastita daha nije tvoje ni pod tvojom vlašću.

Uvijek si možeš osigurati ispravnu struju vlastita života ako odmah pođeš pravim putem – što će reći, ako vlastitim prosudbama i djelima kročiš putem razuma. Dvoje je zajedničko dušama svih razumskih stvorenja, bogu i čovjeku; imuni su na svaku vanjsku smetnju, a dobro za kojim tragaju leži u pravičnom sudu i pravičnom djelu, a s njime i granice njihove žudnje.

Ako to nije moje zlodjelo, niti ishod ikakvog zla koje sam otprio, ako zajednica nije oštećena, zašto onda puštam da me to muči? I kakva je to šteta koju je moguće nanijeti zajednici?

Ne dopusti da te privid tuđe žalosti nepromišljeno ponese. Svakako pomogni, najbolje što možeš i kako već zaslužuje slučaj, čak i ako je tuga izazvana gubitkom nečega nevažnog; no ne zamišljaj tuđi gubitak kao ikakvu stvarnu štetu – to je pogrešan način razmišljanja. Radije budi više nalik starcu u drami koji je na kraju pronašao omiljenu igračku svog posinka, ni časa ne zaboravljajući da je to samo igračka. Dakle, eto te, tratiš vlastitu samilost na sitnice – čovječe, jesi li zaboravio koliko vrijede te stvari? <Nisam, no one su važne tim ljudima.> Je li to pravi razlog da se priključiš njihovu bezumlju?

<Nekad sam sretao sreću na svakom koraku.> Sreća je samo dobra kob koju određuješ za sebe – a dobra kob stoluje u ispravnim sklonostima duše, ispravnim porivima, ispravnim djelima.

KNJIGA VI.

Srž Cjeline je pasivna i podložna, a razum koji upravlja tom srži u sebi nema razloga da čini zlo, budući da u njemu zla nema; ništa što Cjelina stvara nije loše stvoreno, ništa nije oštećeno. Sve, u skladu s njom, posjeduje vlastit početak i vlastiti kraj.

Ako dobro vršiš svoju dužnost, onda neka ti ne bude važno mrzneš li ili se kuhaš, jesi li pospan ili naspavan, govore li ljudi o tebi loše ili dobro, čak i kad si na pragu smrti ili radiš nešto drugo – zato što je čak i taj čin, čin u kojem umiremo, samo jedno od životnih djela te i tada dostaje samo <činiti najbolje što možeš>.

Gledaj u nutrinu; ne dopusti da ti promakne osobita značajka ili vrijednost ijedne stvari.

Sve što postoji ubrzo će se promijeniti. Ili će se pretvoriti u paru, ako je sva materija jedinstvo, ili će se raspršiti u atome.

Vladajući razum poznaje vlastiti značaj, ono što stvara i kakva je tvar za to stvaranje.

Najbolja je osveta ne biti nalik vlastitom neprijatelju.

Neka ti ovo bude radost i utjeha – prelaziti s jednog društvenog čina na drugi, i pritom na umu imati boga.

Vladajući um je ono što budi samo sebe, prilagođava se, stvara sebe iz kakve god prirode poželi, i sve to ostvaruje na njemu željeni način.

Sve se ostvaruje u skladu s prirodom Cjeline; nemoguće je biti u skladu s ijednom drugom prirodom, obuhvaćenom izvana ili iznutra, kao ni s jednim izvanjskim utjecajem.

Ili kaša, ili zakučasta mreža, ili osipanje u atome – ili jedinstvo, red i providenje. Ako je ono prvo, zašto uopće želim provoditi vlastito vrijeme u svijetu nasumično skrpanom, kao i u takvoj pomutnji? Zašto brinuti ijednu brigu osim kako, na neki način ili u nekom času, postati <zemljom u zemlji>? Zašto se ustvari brinem? Raspad će mi pristići, ma što činio. No ako je istina ono potonje, onda je štujem, stojim čvrsto i hrabrost pronalazim u onome što upravlja svime.

Kad te okolnosti natjeraju na nekakav nemir, brzo se vrati sebi. Ne zadržavaj se izvan ritma dulje nego što moraš; skladom ćeš više ovladati neprekidno se vraćajući k njemu.

Ako si istovremeno imao i pomajku i majku, onda ćeš obraćati pozornost na pomajku, ali ćeš se ipak trajno utjecati majci. Jednako je tako i sa Sudom i s filozofijom. Stoga se uvijek vraćaj filozofiji i u njoj nalazi utjehu; ona će ti drugi život učiniti prividno podnošljivim, i tebe podnošljivim u njemu.

Kako je dobro, kad pred tobom leži pečenje ili neka slična hrana, podsjetiti um da je to mrtvo tijelo ribe, da je to mrtvo tijelo ptice ili svinje; i dalje, da je falernsko vino puki groždani sok, a tvoja purpurna toga tek ovčja dlaka natopljena krvlju školjkaša! Da je spolni čin samo trljanje membrana i mlaz izbačene sluzi. Koliko dobro takvi uvidi zadiru u pravu srž i proziru kroza nj kako bi jasno vidio što je što! Tako bi trebao činiti cijeloga života – kad nešto ima uvjerljiv izgled, onda ogoli to, otkrij bijedu, odbaci njihova hvastanja o samima sebi. Ispraznost je velik zavodnik razuma – kad si najsigurniji kako je tvoje djelo važno, onda si najviše podložan njezinim čarima. Za primjer vidi što Kratet govori čak i o Ksenokratu[1].

Većina onoga što štiju mase potpada pod kategorije onoga što održava kohezija (minerali, drvena građa) ili prirodan rast (smokve, loza, masline). Ono što štiju oni malo napredniji ulazi u red onoga što podržava načelo života, stada i čopore ili pak puko posjedovanje velikog broja robova. Oni još tankočutniji štiju ono što podržava razumska duša – ne, ipak, razum kao takav, nego razum otjelotvoren u obrtništvu ili nekom drugom umijeću. No čovjek koji dokraja štije dušu kao istodobno razumsku i političku više ne cijeni ništa od toga, nego iznad svega vlastitu dušu zadržava u trajnom stanju razumska i društvena djelovanja, te u tom cilju surađuje sa sebi sličnima.

Neke stvari žure da nastanu, druge pak žure da nestanu, a dio onoga što se upravo rađa već je ugasnulo. Tokovi i mijene neprekidno obnavljaju svijet, baš kao što neprekidan protok vremena vječnost održava zauvijek mladom. Dakle, u toj rijeci u kojoj ne može biti oslonca, zašto bi itko cijenio sve to što juri pored njega? Kao da mu se sviđa neki od vrapčića što prolijeću – no taj mu je već nestao iz vida. Uistinu, takva je priroda samog našeg života – prolazna kao izdisaj pare iz krvi ili dah udahnut iz zraka. Nimalo drugačiji od daha udahnutog i zatim vraćenog zraku, nečega što činimo svakog trenutka, nimalo drugačije nije ni povrat cijele tvoje moći disanja – stečene u času rođenja, tek jučer ili otprilike tada – tom svijetu u kojem si udahnuo prvi put.

Ništa nije vrijedno u disanju poput biljaka ili dahtanju poput stoke ili zvjeradi; ništa u upijanju tragova osjetilnih dojmova ili trzanja na povlačenje konaca poriva; ništa u okupljanju ili uzimanju hrane – to posljednje nije ništa bolje od izbacivanja otpada ili hrane. Što, dakle, vrednovati? Pljesak? Ne. Stoga niti pohvale jezika; hvala svjetine puko je lupetanje jezikom. Dakle, odbacio si i trivijalnu slavu. Što ostaje da bi se vrednovalo? Za moj um, to je djelovati ili se uzdržati od djelovanja sukladno vlastitom i ispravnom ustroju, nešto čemu put pokazuju umijeća i sposobnosti. Svaka sposobnost trudi se svoj uradak učiniti prikladnim svrsi za koju je načinjen – to je cilj vrtlaru, vinaru, dreseru konja, dreseru pasa. Što je pak cilj kojem stremlji obuka i obrazovanje djece?

Dakle, ovo je istinska vrijednost – i ako je se postojano pridržavaš, nećeš poželjeti pribaviti si ništa drugo. Nećeš li tada prestati vrijednost pridavati gotovo išemu? U protivnom nećeš biti ni slobodan ni samodostatan, niti slobodan od strasti – osjećat ćeš potrebu biti zavidan i ljubomoran, sumnjičiti one koji imaju moć oduzeti ti stvari, rotiti se protiv onih koji

posjeduju ono čemu pridaješ vrijednost. Ukratko, svatko tko osjeća potrebu za ičim od toga neizbježno je okaljan, i još češće, nerijetko je prisiljen za to kriviti i bogove. No štovanje vlastita uma i vrijednosti koje mu pridaješ učinit će te prihvatljivim sebi samomu, u skladu s tvojim bližnjima, u suglasju s bogovima – to će reći, štovanju svega što ti udijele i dodijele.

Gore, dolje, ukруг, to su kretanje počela, no kretanje djelatne vrline ne slijedi ništa takvo – ono je više božansko i ka uspjehu putuje teško razumljivom stazom.

Kakvo je to ponašanje! Odbijaju govoriti dobro o ljudima koji žive kao njihovi suvremenici i u njihovu društvu, no veliku pozornost pridaju vlastitu ugledu među budućim naraštajima koje nisu nikada vidjeli, niti će ih ikada vidjeti. No to je brat zlovolji nastaloj iz spoznaje da te preci nisu hvalili uglas.

Ne misli da je, ako je nešto teško ostvariti, to posljedično nemoguće i za bilo kojeg čovjeka – prije razmotri sve što je ljudski moguće i prikladno postaviti unutar vlastitoga dohvata.

Ako nas na igralištu neki suparnik ogrebe noktima, recimo, ili nas grubo udari glavom, zbog toga ga ne obilježavamo, ne vrijeđamo se, ne sumnjičimo ga kasnije za namjeran napad. Istina je da se držimo podalje; no to je dobrohotno izbjegavanje, a ne sumnja ili neprijateljski odnos prema njemu. Nešto slično trebalo bi vrijediti i u drugim područjima života – postoje ljudi koji su nam <protivnici u igri>, te bismo trebali previđati većinu onoga što čine. Kao što rekoh, možemo ih izbjegavati bez sumnje ili neprijateljstva.

Ako mi netko uspije dokazati da sam u krivu i razotkriti mi vlastitu pogrešku u ikojoj misli i djelu, rado ću se promijeniti. Tragam za istinom koja nikome nije nanijela zlo – zlo je u ustrajavanju u vlastitu samozavaravanju i neznanju.

Obavljam svoju dužnost – ništa me drugo ne ometa. Oni su ili bezdušni ili nerazumni, ili su

zalutali sa staze ili ne poznaju pravoga puta.

Budući da posjeduješ razum, a oni ga ne posjeduju, velikodušno i pošteno se odnosi prema bezumnim životinjama i svim stvarima i predmetima; prema ljudima se, budući da su obdareni razumom, odnosi s društvenim obzirom; i u svemu se utječi bogovima. Neka ti ne bude važno koliko ćeš preživjeti u tom poslu – dovoljna su čak i tri sata tako provedena.

Aleksandar Makedonski i njegov mazgar jednaki su u smrti; obojica su pošla u ista stvaralачka načela univerzuma, ili su se pak jednako raspršili u atome.

Razmišljaj koliko se mnogo pojedinačnih zbivanja, jednako tjelesnih i duhovnih, odvija u svakome od nas u istom sićušnom dijelu vremena – tada te neće iznenaditi ako mnogo više događaja, zapravo sve što se zbiva, postoji zajedno u jednome i u cjelini, onome što nazivamo Univerzumom.

Ako ti netko postavi pitanje: <Kako se piše ime Antoninovo?>, hoćeš li mu izvikivati svaki slog? Što ako se taj tada rasrdi? Hoćeš li se i ti tada razgnjeviti? Ili ćeš smireno ponoviti niz slova, jedno po jedno? Zato i u svome životu pamti da je svaka dužnost dovršen zbroj određenih čina. To moraš poštovati, ne uznemirujući se, niti na tuđu zlovolju uzvraćajući vlastitom, nego svaku svrhu promišljeno pratiti do kraja.

Koliko je okrutno ne dopuštati ljudima da streme onome što je, njima, naizgled vlastiti interes i dobitak! A na neki način to im braniš tvrdeći da su u krivu – da ih sigurno privlače vlastiti interesi i dobici. <No to zapravo nije tako> – onda ih pouči, pokaži im, ne petljaj se.

Smrt je olakšanje od reakcije na osjetila, od konopaca poriva, od analitičkog uma, od robovanja puti.

Sramotno je, u ovom životu u kojem te tijelo ne izdaje, da te tvoja duša izda prva.

Trudi se ne carevati, ne liči se purpustom – to se događa. Ostani jednostavan, dobar, čist, ozbiljan, bez stremljenja, prijatelj pravde, bogobožan, blag, prepun nježnosti, snažan za svoja djela. Svim se silama trudi ostati onaj isti čovjek kakvim te filozofija željela stvoriti. Štuj bogove, skrbi se za ljude. Život je kratak. Jedna žetva postojanja na zemlji božanska je navika uma i društvena djela.

Uvijek kao Antoninov učenik – svoju snagu okretao je djelima sukladnima razumu, neprekidnoj stalosti, pobožnosti, spokojnom značaju, blagosti, manjku himbe, porivu da sve čvrsto drži u šaci. Nikad ne bi ništa odložio u zapećak, a da to prethodno pomno ne ispita i dokraja pojmi; kako je podnosio one koji su ga nepošteno krivili, ne uzvraćajući optužbom; kako nikad nije srljao ni u što. Nije slušao zlobne jezike; ispravno je sudio ljudski značaj i djela; rijetko je kritizirao, otporan na glasine i sumnje, slobodan od pompe. Bio je sretan s malim, u kući, postelji, odjeći, hrani, služinčadi – volio je svoj posao i bio izdržljiv.

Bio je čovjek koji bi jednu zadaću obavljao sve do večeri, ne osjećajući čak ni potrebu da se olakša u uobičajeno vrijeme – toliko se skromno hranio. Postojan i pošten u prijateljstvu; snošljiv prema otvorenu protivljenju vlastitim stavovima i oduševljen kad bi mu se pokazao bolji način; bogobožan, no ne i praznovjeran.

Neka te stoga tvoj posljednji čas zatekne savjesti čiste, kao njegove.

Otrijezni se, prizovi se, ponovno otjeraj san od sebe – shvati da su te kinjili puki snovi, i da si sad ponovno budan, pa na sve to gledaj kao što bi gledao i na san.

Sačinjen sam od tijela i duše. Sad su jadnom tijelu sve stvari ravne, nije više kadro otkriti ijednu razliku. Umu je ravno sve što nije njegovo djelo – a njegova su djela pod njegovom vlašću. No unutar njih um se jedino okreće sadašnjemu – njegova djela u budućnosti i prošlosti također su nevažna u svakom sadašnjem trenutku.

Napor rada za ruke i noge nije protivan prirodi sve dok noga obavlja posao noge, a ruka posao ruke. Jednako tako i za čovjeka, qua čovjeka, ništa u patnji nije protivno prirodi, sve dok obavlja ljudski posao – i ako se za njega ne protivi prirodi, onda nije ni zlo.

Kad je riječ o užitku, pirati, katamiti, ocoubojice i tirani nauživali su ga se do krajnosti.

Zar ne uviđaš kako se vrijedan obrtnik, koji se pred pravnikom baca u prah, dokraja pridržava načela vlastita umijeća i ne trpi pomisao da ga se odrekne? Nije li, stoga, neobično, da će arhitekt ili liječnik pokazivati veće poštovanje za vodeće načelo vlastitog umijeća nego što čovjek poštuje vlastito vodeće načelo, što mu je zajedničko s bogovima?

Azija, Europa tek su zakuci univerzuma. Svaki ocean samo je kap u univerzumu; planina Atos hrpa je praha u univerzumu. Cijelo vrijeme sadašnje samo je trun vječnosti. Sve je sićušno, brzo se mijenja, blijedi.

Sve pristiže s tog drugog svijeta, počinjući iz vladajućeg načela univerzuma, ili u njegovim posljedicama. Pa čak i razjarene lavlje ralje, svakovrsna zloća, trnje i baruštine, samo su posljedični proizvodi onoga uzvišenoga i lijepoga.

Nemoj ih stoga promatrati kao nešto strano onomu čemu se klanjaš, nego radije razmisli o izvoru svih stvari.

Onaj koji vidi sadašnjost vidi sve; i ono što je skončalo iz beskonačnosti i ono što će trajati u vječnosti – sve je povezano i jednako.

Često bi trebao meditirati o povezanosti svega u univerzumu i međusobnim odnosima tih stvari. Na neki način sve je međusobno prepleteno i stoga gaji međusobni osjećaj bliskosti – jedno slijedi drugo u uređenom poretку putem napetosti kretnje, nadahnjuje ih zajednički

duh, kao i jedinstvo svega postojanja.

Pripremi se za ono što ti je usud udijelio, i ljubi one ljude koje ti je sudbina dodijelila – no ljubav ti mora biti iskrena.

Sprava, alat, sredstvo – sve je to dobro, ako radi ono za što je načinjeno. Ipak, i u takvim slučajevima tvorac je izvan načinjena predmeta. U slučaju onoga što zajedno drži organska priroda, moć koja ih je stvorila u njima je i njima prirođena. Stoga bi je trebao poštivati više i vjerovati kako će se, ako svoje biće i ponašanje uskladiš s voljom i moći, sve uskladiti s tvojim umom. Jednako je tako i u Cjelini – sve u njoj prilagođava se umu Cjeline.

Ako odrediš kao dobro ili zlo išta izvan tvoje moći, neizbježno iz toga slijedi kako u pojavi toga zla ili zlovolji toga dobroga kriviš bogove i mrziš ljude koji su stvarni ili navodni uzroci tog pojavi ili tog zlovolji – uistinu, takvom brigom za takve pojave činimo mnoge nepravde. No ako zaključimo kako je dobro ili zlo samo ono što leži u našoj moći, onda nam ne ostaje nikakav razlog da bismo krivili boga ili se neprijateljski držali prema čovjeku.

Svi zajedno stremimo ka istome cilju, neki svjesnom pozornošću, neki ne znajući – baš kao što Heraklit, mislim, govori kako su čak i oni koji snivaju radnici u tvornici svega što se zbiva u svijetu. Jedna osoba pridonosi na jedan način, druga na drugi; ima mjesta čak i za kritičara koji se trudi protiviti ili razoriti proizvodnju – svijetu je potreban i on. Stoga, ostaje ti odlučiti u koji se soj svrstavaš. Svakako će te On koji vlada Cjelinom dobro iskoristiti i poželjeti ti dobrodošlicu u neki dio radnih snaga – no svakako se pobrini da tvoja uloga nije jeftina i vulgarna kao u komediji, kao što primjećuje Krizip.

Misli li sunce da obavlja posao boga kiše, ili Asklepije da obavlja posao boginje žetve? A što je sa svakom zvijezdom? Nije li točno da su različite, ali streme istom cilju?

Ako su bogovi razmislili za mene i o onomu što mi se mora dogoditi, onda su mislili i o mome dobru. Nije lako zamisliti nepromišljena boga – i kakav bi mogli razlog imati da naginju mojoj šteti? Kakvu bi iz toga korist mogli izvući za sebe ili opće dobro, tu glavnu brigu njihove providnosti? No ako ne razmišljaju o meni kao o pojedincu, onda svakako misle na opće dobro, a budući da je sve što se događa meni posljedičan dio toga, onda sve to moram prihvatiti i prigrliti. No ako, ipak, oni ne misle ni na što (bezbožna pomisao – u tom slučaju, odbacimo žrtvovanje, molitve bogovima, prisege na bogove i sve drugo što inače činimo pretpostavljajući kako su bogovi uz nas i dijele naš život) – ako, dakle, ne misle ni o jednoj našoj brizi, onda mi ostaje slobodno misliti za sebe – i brinuti za ono što je najbolje. Najbolje za svakoga jest ono što pristaje njegovim okolnostima i prirodi – a moja je priroda i razumska i društvena.

Kao i Antoninu, moj grad i domovina je Rim; kao ljudskomu biću, svijet. Stoga je moje jedino dobro ono što je na korist tim dvama gradovima.

Sve što se zbiva pojedincu ide u korist Cjelini. Toliko je bar jasno. No ako to pomnije ispitaš, onda ćeš uvidjeti kako, općenito uzevši, ono što koristi pojedincu, koristi i drugima – iako bi se ovdje <korist> valjalo shvatiti u općem gledanju na sve što je zapravo nevažno.

Baš kao što te sva gungula amfiteatra i sličnih mjesta vrijeđa kao vječno isti prizor, i kao što ti dosađuje jednoličnost takvih prikaza, jednako vrijedi i za tvoje iskustvo života kao cjeline – sve, gore ili dolje, isto je, s istim uzrocima. Dakle, koliko još?

Neprestance razmišljaj o svim sortama ljudi, raznih zvanja, o svim narodima zemlje, koji su umrli; tako skreni misli na Filistiona, Feba i Origaniona[2]. Zatim prijeđi na druge kaste. I mi smo obvezni zamijeniti naš dom tim drugim svijetom gdje su tolikiiskusni govornici, toliki istaknuti filozofi – Heraklit, Pitagora, Sokrat – toliki drevni junaci, toliki noviji zapovjednici i kraljevi.

Pridodaj Eudoksa, Hiparha, Arhimeda[3]; pridodaj i druge prodorna uma, velike vizionare, ljude predane svomu radu; pribroji nevaljalce, licemjere, čak i satiričare ovog prolaznog smrtnog života, Menipa[4] i njegov soj. Razmišljaj o svima koji su odavno mrtvi i pokopani.

Dakle, je li to imalo strašno za njih – čak i za one čija su imena nestala? U ovome svijetu vrijedno je samo jedno – proživjeti život u istini i pravdi, snošljiv prema onima koji nisu ni istiniti ni pravedni.

Kadgod se želiš razveseliti, razmišljaj o značajkama svojih bližnjih – snazi jednoga, na primjer, poštenju drugoga, darežljivosti trećega; nađi u četvrtome neku zaslugu. Ništa toliko ne raduje koliko pečat vrline otkriven u značaju bližnjih – a što je češći unutar zajednice, to bolje. Drži ih uvijek pri ruci.

Nije ti mrska vlastita težina, je li tako – to što težiš samo koliko težiš, a ne tristo funta? Stoga, zašto prezirati životni vijek od nekoliko godina, a ne više? Baš kao što si zadovoljan količinom tvari koja ti je dodijeljena, trebaš biti zadovoljan i dodijeljenim ti vremenom.

Trudi se uvjeriti ih, no djeluj čak i ako nisi uvjerio, kad god tako nalaže načelo pravde. No ako se netko silovito opire, promijeni način, prihvati bez patnje i tom se zaprekom posluži da istakneš drugu vrlinu. I pamti da si se uputio uvjetovanom stazom – da nisi stremio nemogućemu. Dakle, čemu stremiš? Porivu određenom uvjetom. I to si postigao – ono što smo sami sebi nametnuli, ostvarilo se.

Kako pojmiti vlastito dobro; onaj koji ljubi slavu mjeri to reakcijom drugih; ljubitelj užitka smatra to vlastitim pasivnim iskustvom; mudar čovjek sagledava ga kao vlastito djelo.

Moguće je ne razumjeti nešto i pritom zbog toga ne osjećati muku – stvari po sebi ne posjeduju prirođenu im moć da oblikuju naše prosudbe.

Nauči se ne zanemarivati ono što drugi ima reći – najdublje moguće zadri u govornikov um.

Ono što ne koristi košnici, ne koristi ni pčeli.

Ako mornari govore loše o kapetanu, ili oboljeli o liječniku, koga će onda slušati? Kako će tada kapetan svojim putnicima osigurati sigurnu plovidbu, ili liječnik ozdraviti one za koje skrbi?

Koliko ih je, onih s kojima sam pristigao na svijet, taj isti svijet već napustilo!

Prividi; oboljelomu od žutice med se čini gorkim, onima koje je ugrizao bijesan pas voda izaziva užas, malim dječacima lopta je radost. Zašto sam ja onda gnjevan? Ili misliš da lažan privid ima slabiji učinak od žuči kod oboljeloga od žutice ili otrova u hidrofoba?

Nitko te neće sprečavati da živiš u skladu s načelom vlastite prirode; neće te zadesiti išta suprotno načelu prirode univerzuma.

Kakvim se to ljudima trude ugoditi! I kakva su to djela sredstvo njihova uspjeha! Kako će tek hitro vrijeme prekriti sve – i koliko je već toga prekrilo.

KNJIGA VII.

Ovo je zloća – to je ono što si viđao često. I ovu bi misao trebao imati pripravnju u svakoj prilici: <Ovo sam već često viđao>. Općenito uzevši, gdje god pogledaš, zateći ćeš sve isto. Povijest – drevna, suvremenija, današnja – prepuna svega istog; gradovi i domaćinstva danas su puni istog. Ništa novo. Sve je poznato i sve je kratka vijeka.

Tvoja načela su živi stvorovi. Kako bi ih se inače moglo umrtviti, osim odumiranjem njima sukladnih mentalnih slika? Na tebi leži da ih neprekidno raspiruješ. <Kadar sam uobličiti potrebnu mi prosudbu o ovome događaju. Ako si kadar, zašto si nesretan? Sve što leži izvan moga uma njemu ne znači ništa.> Nauči to i stajat ćeš uspravno. Možeš živjeti još jednom. Sagledaj sve onako kako si to nekoć sagledao – u tome leži nastavak života.

Isprazna pompa povorke, drame na sceni, jata i stada, borbe, kosti bačene štencima, mrvice u ribnjacima, mravi koji se muče i trape, trk prestravljenih miševa, lutke plešu na koncima. Usred svega toga moraš očuvati vlastitu snošljivost – ne prezri ih. I ne zaboravi pritom kako se osobna vrijednost mjeri vrijednošću onoga što štuje.

U razgovoru se mora čvrsto pridržavati rečenoga, u svakome porivu mora se pažljivo pratiti što se zbiva. U ovome potonjem, odmah prozreti namjeru spomenutog objekta; u onome prvom, pažljivo pratiti što se rečenim misli.

Je li moj um dorastao zadaći, ili pak nije? Ako jest, onda ga za tu zadaću koristim kao spravu koju mi je podarila priroda Cjeline. Ako nije, ili ću prepustiti posao (ako je to inače moja odgovornost) nekom sposobnijem da ga dokonča, ili ga dovršiti najbolje što mogu i pozvati upomoć nekoga, kadroga da u suradnji s mojim vladajućim umom ostvari ono što je u tom određenom trenutku potreba i boljitak zajednice. Što god činio, sam ili pomoću drugih, mora imati samo ovaj fokus – opći boljitak i sklad.

Koliko je onih koji su se jednom uzdigli do slave sad predano zaboravu – koliko je onih koji su pjevali njima u čast već odavno iščezlo.

Ne stidi se pomoći. Tvoja je zadaća ispuniti zadanu ti dužnost, poput vojnika koji grade ljudsku piramidu. Što ako si šepav i ne možeš se sam uspeti na bedem, nego ti to omogućí nečija tuđa pomoć?

Ne dopuštaj da te budućnost kinji. Pristići ćeš do nje (ako tako mora biti) opsjednut istim onim razumom koji sada primjenjuješ na sadašnjost.

Sve je prepleteno i sve ujedinjuje sveta sveza. Gotovo ništa nije strano ostalomu – uređeni zajedno na svojim mjestima, zajedno tvore jedinstven poredak univerzuma. Postoji jedan univerzum za sve, jedan bog prožima sve, jedna tvar, jedan zakon, jedan zajednički razum u svim razumskim bićima, i jedna istina – ako zaista postoji i jedno savršenstvo koje sva spoznajna bića dijele u istome razumu.

Sve stvarno brzo nestaje u stvarnosti univerzuma; svaki uzrok brzo uranja u univerzalni razum; a sjećanje na sve brzo se ukapa u vječnosti.

Za razumsko biće, djelovati u skladu s prirodom jednako je djelovanju u skladu s razumom.

Stajati uspravno – ili se držati uspravno.

Razumska bića zajednički posjeduju isti odnos kao i razni udovi nekog organskog jedinstva – stvoreni su za jedinstvenu svrhovitost suradnje. Ideja te volje dublje će te prožeti ako si

neprekidno ponavljaš: <Ja sam ud složenog tijela razumskog bića.> No ako promjenom samo jednoga slova, slova l u slovo r [melos – meros], sebe proglasiš dijelom umjesto udom, onda još svom dušom ne ljubiš svoju ljudsku braću; činiti dobro još te ne ushićuje kao cilj po sebi; i dalje to obavljaš kao puku dužnost, a ne kao da sebi činiš dobro.

Neka se sve izvanjsko što tako želi zbude onim mojim dijelovima koji mogu biti pogođeni tim zbivanjem – a oni se, ako tako žele, mogu potužiti. Ja sam još nisam ranjen, osim ako taj događaj ne ocijenim kao nešto loše – a kadar sam to odbiti.

Što god itko učini ili kaže, ja moram biti dobar čovjek. Kao da smaragd, ili zlato, ili purpur, neprekidno govore: <Što god itko učini ili kaže, moram biti smaragd i očuvati vlastitu boju.>

Upravljački um ne remeti sam sebe – na primjer, ne plaši sam sebe, niti se ne tjera u žudnju. Ako ga itko drugi može uplašiti ili mu nanijeti bol, neka tako bude – sam od sebe, po vlastitu sudu, on se neće svjesno uteći takvim obrascima. Tijelo se mora skrbiti, najbolje što može, da izbjegne štetu – čulna duša, koja osjeća strah ili bol, treba reći ako tako čini; no ono što donosi opću prosudbu svega toga neće patiti ni najmanje – neće samo po sebi srljati u ijednu takvu prosudbu. Sam po sebi, upravljački um nema potreba, osim ako ne stvori potrebu za sobom; jednako tako je nepomućen i nesmetan, osim ako sam sebe ne smete ili pomuti.

Sreća je dobroćudni bog ili božanski blagoslov. Zašto ti, mašto moja, činiš to što već činiš? Bogova ti, vrati se odakle si došla – nisi mi potrebna. Pristigla si po svojoj staroj navadi. Nisam gnjevan na tebe. Samo, odlazi.

Plaši li se netko mijene? Pa, može li bez mijene išta nastati? Ili, što je prirodi Cjeline milije i bliže od mijene? Možeš li se okupati, ako se ne promijeni drvo koje zagrijava kupku? Možeš li se nasititi ako se ne promijeni ono što jedeš? Može li se ijedan životni probitak postići bez mijene? Zar ne vidiš kako je za tebe mijena jednaka i jednako neophodna prirodi Cjeline?

Sva naša tijela (bivajući u jednoj prirodi s Cjelinom i surađujući s njom kao što međusobno surađuju naši udovi) kroz supstancu univerzuma prolaze kao kroz uskovitlanu bujicu.

Koliko je već Krizipa, Sokrata i Epikteta progutala vječnost! Ista ti misao mora vrijediti za svakoga i za sve.

Muči me samo jedna bojazan – da sam ne učinim nešto što ljudski ustroj nije namjerio – ili ne namjerava na ovaj način ili u ovome vremenu.

Uskoro ćeš zaboraviti sve – uskoro će sve zaboraviti tebe.

U ljudskoj je prirodi voljeti čak i one koji posrnu i padnu. To slijedi ako razmišljaš u vremenu kako su svi ljudi braća; da griješe neznanjem, a ne namjerom; da ćete ubrzo i oni i ti biti mrtvi; i, povrh svega, da te čovjek nije ranio – da nije tvoj vladajući um učinio gorim nego što je bio prije.

Univerzalna priroda koristi supstancu univerzuma poput voska; sad stvori lik konja, zatim ga otopi i istu tvar koristi za stablo; zatim za čovjeka; zatim za nešto drugo. Sve od toga postoji tek jedan časak. Nije nimalo teže razbiti sanduk, nego što ga je sastaviti.

Mrk pogled na licu protivan je prirodi, a kad postane uobičajenim, izražajnost počinje umirati ili je već konačno ugasla i ne može je se više užgati. Pokušaj poštivati tu prosudbu – da je to nešto protivno razumu. U polju moralna ponašanja, ako nestane čak i svijest o pogrešnome, ostaje li za život još imalo razuma?

Sve što vidiš u trenu će promijeniti priroda koja upravlja Cjelinom. Iz ove tvari stvorit će nešto drugo, zatim iz toga nešto drugo kako bi svijet uvijek bio mlad.

Kad ti netko učini nepravdu, odmah trebaš razmotriti kakva ga je, dobra ili zla prosudba navela da ti naškodi. Kad to uvidiš, sažalit ćeš se nad njim i nećeš osjetiti ni iznenađenje ni gnjev. Sam ćeš, ili sudjelovati u njegovu poimanju dobra, ili nečem nalik tomu, a u tom slučaju trebao bi shvatiti i oprostiti; no ako, s druge strane, više takvo što ne sudiš kao dobro ili zlo, bit će ti još lakše imati strpljenja sa slijepima.

Ne snatri o posjedovanju onoga što nemaš; radije razmišljaj o vrhunskim blagoslovima u onome što posjeduješ i stoga podsjećaj sebe koliko bi ti nedostajali da nisu ondje. No istovremeno, moraš paziti da te vlastito uživanje u njima ne navikne na ovisnost, i tako izbjeći nemir ako ih ponekad nema.

Povuci se u sebe. U prirodi je razumskoga vladajućeg uma biti samozadovoljan pravičnim postupanjem i spokojem koji stoga uživa.

Izbriši otisak mašte. Zaustavi konce poriva. Utvrdi u vremenu trenutak sadašnji. Spoznaj što se zbiva s tobom ili s drugima. Raščlani i razdijeli događaj na uzročno i tvarno. Razmišljaj o posljednjem času. Ostavi nepravdu koju ti je nanio drugi ondje gdje je započela.

Proširi misao da teče usporedno s onim rečenim. Pusti da ti um prodre u ono što se zbiva onoga koji to čini.

Radost pronalazi u jednostavnosti, vjerodostojnosti, ravnodušnosti prema svemu što leži između vrline i zloće. Ljubi čovječanstvo. Štuj boga. Demokrit govori: <Sve ostalo podliježe običajnom pravu; samo su počela apsolutna i stvarna>, no tebi je dovoljno pamtiti kako je sve podložno zakonu. Premise svedene tek na šačicu.

O smrti. Ili raspršivanje ako smo atomi; ili, ako smo jedinstvo, izumiranje ili promjena doma.

O boli. Nepodnošljiva bol nas ubija; kroničnu bol moguće je trpjeti. Um čuva vlastit spokoj povlačenjem, a bol ne oslabljuje vladajući um. Dijelovima zahvaćenima boli ostaje da se bune ako su za to kadri.

O slavi. Pogledaj njihov um, prirodu njihovih misli i ono za čim tragaju ili čega se klone.

Uvidi kako, baš kao što pješčani zapuh neprestance prekriva stariji sloj, u našem životu ono što smo jednom učinili brzo prekriva nadolazeći sloj.

<Dakle, misliš li da će čovjeku obdarenom uzvišenom inteligencijom i vizijom svih vremena i svih bića ovaj ljudski život biti od najveće važnosti?> <Nemoguće>, rekao je. Dakle, takav čovjek neće pomišljati kako u smrti ima išta strahotno? <Nipošto neće.>[1]

<Kraljev usud - činiti dobro i biti proklet.>

Sramotno je što lice mora biti toliko pokorno, oblikovati i udešavati vlastit izraz onako kako mu nalaže um - kad um sam sebi ne može nametnuti vlastito obličje i red.

Sitnice, gole činjenice, ne smiju izazivati tvoj gnjev:
one ne posjeduju um kojim bi marile.

Podari radost besmrtnim bogovima, podari radost i nama.

Zrele komušine dozrele su, tako i životi:

jedan stoji, drugi pada.

Ako ja i moja dvojica sinova nismo više
na brizi bogova, i to ima svoj uzrok.

Neka mi dobro i pravedno stoje uz bok.

<Ne priključuj se ni tužaljkama, a ni ekstazi.>

<No, mogao sam tom čovjeku pravo odgovoriti. Rekao bih: Griješiš, prijatelju, misleći da bi čovjek imalo vrijedan trebao vagati rizike života ili smrti, a ne samo i jedino razmišljati, o svakom svom djelu, čini li pravo ili krivo, je li to čin dobra ili zla čovjeka.>

<Bit stvari, dragi moji Atenjani, svodi se na ovo: koji god stav čovjek zauzeo u svojoj najboljoj prosudbi, ili što god mu naloži njegov zapovjednik, tada bi, meni se čini, trebao ustati i pogledati u oči pogibelji, ne razmišljajući o smrti ili ičem drugom, osim o gubitku časti.>

<Ipak, dragi moj druže, smatraj mogućim da su plemenitost i vrlina još nešto osim spašavanja tuđeg života ili sudjelovanja u spašavanju. Zar to ne bi mogao biti svatko, uistinu čovjek, koji odbacuje svaku pomisao o određenu životnom vijeku, i živi tek zbog života samoga? Radije neka to prepusti bogu i vjeruje onomu što govore žene, da nitko ne izbjegne urečenu času - neka mu se misli obrću oko pitanja kako najbolje proživjeti život u vremenu koje mu je dodijeljeno da proživi.>

Prati kretanje zvijezda kao da se usporedo krećeš s njima, i neka ti misli neprekidno obuzima mijena počela jednih u druga. Takva maštanja ispiru kal življenja na zemlji.

Nadalje, kad ti se govor dotakne čovječanstva, zemaljske stvari gledaj kao s velike visine – stada, vojske, imanja, vjenčanja, razvode, rođenja, smrti, vrevu na sudovima, pusta mjesta, raznorodne strane narode, svetkovine, pogrebe, sajmišta; sav metež svijeta i uređeno sljubljivanje suprotnosti.

Osvrni se na prošlost – na sve te brojne mijene dinastija. A možeš također predvidjeti i budućnost – bit će potpuno jednaka, nesposobna pobjeći iz ritma sadašnjosti. Stoga je za izučavanje ljudskoga života četrdeset godina jednako dobro kao i deset tisuća – što ćeš vidjeti više?

Ponavljam:

Što se rađa od zemlje u zemlju se vraća;
No plodovi nebeska sjemenja
Vraćaju se odakle su došli, u nebo.

I ovo: razudba atomskih veza, bezumne molekule jednako tako raspršene.

Ponavljam:

Osobitom hranom ili pićem, ili čarolijom,
Tragaš za rukavcem iz bujice smrti.

Vjetar koji puše od boga
Moramo izdržati i otpjeti
Bez žalbe.

<Bolje podržavati svoje>; no ne više javnosti nastrojen, niti pošteniji, niti pokorniji okolnostima, niti snošljiviji prema manama susjeda.

Gdje god je zadaću moguće izvršiti sukladno razumu koji dijele bogovi i ljudi, nema razloga za strah; zato što, gdje god postoji mogućnost da se okoristi pravičnim djelovanjem i pratiti vlastiti ljudski ustroj, ne bi trebalo postojati pritajena straha od ikakve štete.

Posvuda i uvijek na tebi je štovati boga u skladu s trenutačnim okolnostima, prema ljudima koji su ti trenutačno društvo odnositi se pravedno, i izdašno promišljati svaki trenutačni dojam u umu, kako ništa ne bi promaknulo tvom razumijevanju.

Ne tragaj za vladajućim umovima drugih ljudi, nego gledaj ravno pred sebe, kamo te to vodi priroda – i priroda univerzuma u onome što se zbiva tebi, kao i vlastita priroda, u onome što moraš učiniti sam. Svako stvorenje mora činiti ono što proistječe iz njegova vlastitog ustroja. Ostatak stvaranja postoji da bi služio razumskim bićima (baš kao što i u svemu drugome ono niže postoji zbog višega), no razumska bića ovdje su kako bi služila jedna druge. Stoga je glavno načelo ljudskoga ustroja ono društveno. Drugo je otpor putenim porivima.

Naročito je svojstvo razumska i inteligentna djelovanja da se izdvoji i ne dopusti da ikad na nju utječu djelovanja ćutila ili poriva – to dvoje pripada životinjskom poretku, a cilj inteligentna djelovanja jest vladati nad njima i nikad im ne predati vlast – što je pravo, budući da je sama priroda inteligencije koristiti se svime time. Treće je počelo u razumskome ustroju neužurbana i nezavarana prosudba. Stoga neka se tvoj vladajući um čvrsto pridržava tih načela i prati ravan put naprijed – tada posjeduje ono što mu pripada.

Zamisli da si sada mrtav, ili da nisi živio prije ovoga časa. I tada ostatak vlastita života sagledaj kao nagradu, te ga živi kako te napućuje priroda.

Ljubi samo ono što zatekneš na putu i što ti je suđeno. Što bi ti moglo od toga više pristajati?

U svakoj okolnosti ne zaboravi one koji su proživjeli isto i uzvratili zlovoljom, nevjericom ili pritužbama. I, gdje su sada? Nigdje. Dakle, želiš li postupiti poput njih? Zašto ćud i hirove drugih ne prepustiti hirovitosti i hirovitima, a sebe dokraja usredotočiti na pitanje kako iskoristiti te okolnosti? Tada ćeš ih iskoristiti ispravno, i one će biti sirovine u tvojim rukama. Samo pazi, u svemu što činiš traži vlastito najveće dobro. Pamti to dvoje: djelovanje je važno, kontekst je nevažan.

Zaruj u sebe. Ondje, u nutrini, vratak je dobrote spreman prokuljati u svakome trenutku – samo ako nastaviš kopati.

I tijelo, također, treba ostati čvrsto ustrojeno i ne srljati ni u kretnju ni u počinak. Baš kao što um svoje značajke prikazuje na licu, održavajući ga inteligentnim i privlačnim, nešto slično valjalo bi zatražiti i od cijeloga tijela. No sve to trebalo bi ostvariti bez velike pompe.

Umijeće življenja sličnije je hrvanju nego plesu, po tomu što stoji spremno za ono što dolazi i ne daje se pokolebati onim nepredviđenim.

Sve vrijeme moraš razmišljati tko su ljudi čiju hvalu priželjkuješ, i kakvi su umovi koji ravna-ju njima. Kad zaviriš u izvore njihovih prosudbi i poriva, nećeš osuđivati njihove nesvjesne omaške, niti ćeš osjećati potrebu za njihovom hvalom.

<Nijednoj duši>, govori Platon, <ne mili se da joj otmu istinu> – isto vrijedi za pravdu, umjerenost, blagost i sve takve vrline. Bitno je da to neprekidno čuvaš u mislima – to će te učiniti dobrohotnijim prema svima.

Kad god pretrpiš bol, budi spreman nositi se s mišlju kako bol nije moralno zlo i ne šteti tvojoj vladajućoj inteligenciji – bol ne može nanijeti štetu ni njezinoj razumskoj, kao ni društvenoj prirodi. Neka ti pomogne Epikurov savjet: <Bol nije ni neizdrživa ni beskrajna,

sve dok pamtiš njezine granice i ne pretjeruješ s maštarijama>. Pamti da je mnogo toga nama neugodnoga samo neprepoznata analogija boli – mamurluk, na primjer, velika vrućina, gubitak teka. Pa kad se zatekneš kako se žališ na išta od toga, reci sebi: <Predaješ se boli>.

Pazi da se prema čovjekomrscima ne odnosiš onako kako se oni odnose prema čovječanstvu.

Kako znademo da Telauga njegov značaj nije učinio boljim čovjekom od Sokrata? Nije dovoljno to što je Sokrat umro slavnijom smrću, da je sa sofistima raspravljao umješnije, da je dokazao veću izdržljivost provodeći na mrazu cijelu noć, da je bio hrabriji odlučivši odbiti naredbu da uhititi Leona Salaminskog, da se <šepurio ulicama> (iako nitko ne može sa sigurnošću utvrditi je li to posljednje istina). Ne, ono što moramo istražiti jest priroda Sokratove duše. Moramo se upitati je li bio kadar zadovoljiti se životom pravednim prema ljudima i pobožnim prema bogovima; što nije uopćeno kuduo sve poroke, no niti se klanjao ičijem neznanju; niti da je išta što mu je dosudila Cjelina smatrao pogrešnim ili bremenom preteškim da bi ga ponio – kao ni da je puštao umu dijeliti bijedne putene strasti.

Način kako je priroda stopila tebe u složenu cjelinu ne brani ti da oko sebe ocrtaš međe i ono što pripada tebi zadržiš pod svojom vlašću. Uvijek pamti ovo: sretan život ovisi o maločemu. I ne misli kako bi, samo zato što si se odrekao nade da ćeš postati filozofom ili znanstvenikom, trebao očajavati zbog slobodna duha, vjerodostojnosti, društvene svijesti ili podložnosti bogovima. Potpuno je moguće, bez ičijeg priznanja, postati <božanskim čovjekom>.

Proživi život bez pritiska i dokraja zadovoljan, čak i ako svi protiv tebe klepeću što im drago, čak i ako zvjerad trga udove s te jadne gvalje tijela izrasle oko tebe. Što u svemu tome sprječava um da očuva sebe u spokoju, u istinskoj prosudbi okolnosti i spremnosti da iskoristi svaki događaj koji mu se predloži? Ovo Prosudba govori Okolnosti: <Ovo je što jesi ustvari, ma koliko se ti drugačijom obično prikazivala>. A Spremnost govori Događaju: <Tražila sam te. Uvijek trenutak sadašnji koristim kao sirovinu za vježbu razumske i društvene vrline – umijeće čovjeka ili boga.> Zato što bog ili čovjek mogu prihvatiti sve što se

dogodi – neće biti novo niti će se s tim teško nositi, nego će biti blisko i lako.

Savršenstvo značaja svodi se na ovo – živjeti svaki dan kao da ti je posljednji, bez mahnitavanja, bez ravnodušnosti, bez prijetvornosti.

Bogovi, slobodni od smrti, ne preziru vlastitu potrebu, tijekom cijelog trajanja vječnosti, da u takvom broju trpe toliko bezvrijedna stvorenja kao što su ljudi – štoviše, skrbe se za njih na nebrojene načine. A zar se ti, tek trenutak prije odlaska, odbijaš potruditi – i to kad si i sam jedno od tih bezvrijednih stvorenja?

Smiješno je ne bježati od vlastitih poroka, što je moguće, istodobno trudeći se izbjeći tuđe poroke, što je nemoguće.

Što god razumska i društvena sposobnost ne smatraju inteligentnim i općim dobrom, osuđuju to, i to s razlogom, ispod sebe.

Kad učiniš štogod dobra i pomogneš drugome, zašto i dalje čekaš, kao budale, ono treće povrh toga – hvalu za dobro djelo, ili pak uzvrat?

Nitko se ne umara primajući darove – djelo u skladu s prirodom dar je samomu sebi. Stoga se ne umaraj od darova dobivenih darivanjem.

Priroda Cjeline dala se na posao da stvori univerzum. I sad sve što nastaje izvire iz toga kao logična posljedica, ili su pak čak i prvotni ciljevi kojima vladajući um univerzuma okreće svoje porive iracionalni. Podsjeti sebe na to da se lakše suočiš s mnogočime, savršeno spokojan.

KNJIGA VIII.

I ovo je također suprotnost stremljenju – sad si izgubio priliku proživjeti cijeli život, ili bar svoj zreli život, kao filozof; uistinu je postalo jasno mnogima, među njima i tebi, da si daleko od filozofije. Dakle, okaljan si – teško ti je sad doći na glas kao filozof, kad čak i tvoj položaj u životu stoji na suprotnoj strani vage. Pa ako istinski vidiš stanje, odbaci svaku želju za slavom i zadovolji se time da jednostavno proživiš ostatak života, ono što ostaje, onako kako želi tvoja priroda. Tada moraš shvatiti koje su to želje, i zatim ne dopustiti da te išta omete. Iz iskustva znadeš da u svim svojim lutanjima nigdje nisi pronašao dobar život – ni u logici, ni u bogatstvu, ni u slavi, ni u uživanju – nigdje. Onda, gdje ga pronaći? Radeći ono što iziskuje čovjekova priroda. A kako mu je to činiti? Posjedovanjem načela koja upravljaju njegovim porivima i djelima. Što su ta načela? Ona dobra i zla – vjerovanje da za ljudsko biće nije dobro ništa osim onoga što ga čini pravednim, obuzdanim, hrabrim i slobodnim; kao ni zlo osim onoga što ga čini suprotnošću navedenoga.

Upitaj se ovo o svakom djelu: <Kako mi to odgovara? Hoću li požaliti?> Ubrzo ću biti mrtav i nestat će sve. Što još priželjkujem ako je ovo sadašnje djelo, djelo inteligentnog i društvenog bića koje s bogom dijeli jedan zakon?

Aleksandar, Julije Cezar, Pompej – što su oni Diogenu, Heraklitu, Sokratu? Ti ljudi prozreli su stvarnost, njezine uzroke i njezinu tvar, a njihovi vladajući umovi bili su njihovi vlastiti gospodari. Oni prethodni bili su robovi vlastitom častohleplju.

Čak i ako pukneš od muke, oni će, bez obzira, nastaviti po svome.

Prvo, ne daj se uznemiriti – sve slijedi prirodu Cjeline, i ubrzo ćeš biti nitko i nigdje, što vrijedi sada čak i za Hadrijana i Augusta. Zatim, usredotoči se na ono pred sobom i sagledaj to

kao ono što jest. Pamti svoju dužnost da budeš dobar čovjek i vježbaj ono što zahtijeva ljudska priroda; zatim to učiniti pravo i odlučno, ili reci ono što smatraš savršeno ispravnim. No, uvijek blago, vjerodostojno i iskreno.

Djelo prirode univerzuma jest prevesti ovu stvarnost u drugu, promijeniti nešto, uzeti to odavde i prenijeti to onamo. Sve stvari su mijene, no i u njihovu rasporedu postoji jednakost. Sve je blisko – dakle, nema razloga za strah od čega novog.

Svaki živi organizam ostvaruje se ako ide putem ispravnim za njegovu vlastitu prirodu. Razumskoj prirodi ispravan je put nepristajanje na bilo što lažno ili opskurno u utiscima što ih prikuplja um, svoje porive okrenuti samo društvenom djelovanju, a svoje žudnje i odbojnosti ograničiti na ono što leži u našoj moći te radosno prihvatiti sve što mu dodijeli priroda univerzuma. Zato što je to dio prirode univerzuma, baš kao što je priroda lista dio prirode biljke; osim što u slučaju lista njegova priroda nosi obilježja prirode kojoj manjkaju poimanje, razum te je podložna smetnjama. Za sebe, čovječja je priroda dio prirode neometane, inteligentne i pravične – u tome ona svakom stvoru daje pravedno i prikladno mjesto trajanjem, tvornošću, uzročnošću, djelatnošću i iskustvom. No ne pokušavaj u svakom slučaju otkriti savršenu podudarnost; radije tragaj za ukupnim ravnovjesjem – ukupnost ovoga spram zbroju onoga.

Nemoguće je proučavati. No moguće je obuzdati oholost; moguće je trijumfirati nad užicima i patnjama; moguće je izdići se povrh puke slave; moguće je ne biti gnjevan prema bešćutnima i nezahvalnima, pa čak i, tako je, skrbiti se za njih.

Neka te nitko ne čuje kako grdiš život u palači – nemoj čuti sebe kako ga grdiš.

Žaljenje je samokažnjavanje zbog gubitka nečeg blagotvornog. Ono što je dobro mora biti blagotvorno, i važno cjelovito dobroj osobi. Nijedna cjelovito dobra osoba ne bi požalila što je propustila užitak. Stoga užitak nije ni blagotvoran ni dobar.

Što je to u sebi, u vlastitu ustroju? Što su njegova počela tvarnosti i materije, kao i uzroka? Što je njegova zadaća u svijetu? Kolika mu je trajnost?

Kad oklijevaš trgnuti se iza sna, prisjeti se da je u tvome ustroju i čovječjoj prirodi obavljati društvene zadaće, dok je san ono što dijeliš s tupim životinjama. Ono sukladno prirodi svakoga stvora jest posljedično bliže s njom povezano, veći dio njezine biti i, svakako, to više njoj po volji.

Neprekidno propituj vlastite mentalne dojmove – svaki ponaosob, ako uzmogneš; istraži uzrok, prepoznaš čuvstvo, primijeni logičku raščlambu.

Kad god sretnješ nekoga, odmah sebi postavi pitanje: <Kakva uvjerenja taj čovjek gaji o dobru i zlu u životu?> Ako vjeruje u ovo ili ono o užitku i patnji te njihovim čimbenicima, o slavi i zaboravu, o smrti i životu, onda me neće iznenaditi ni začuditi ako se ponaša ovako ili onako, te ću pamtiti kako nema izbora nego činiti kako već čini.

Bilo bi besmisleno iznenaditi se što stablo smokve rađa smokvama.

Pamti kako je malo razloga za iznenađenje ako svijet donosi takve plodove – ako sjeme postoji. Jednako je besmisleno da liječnika ili brodskog kapetana iznenade groznica kod oboljeloga ili nagli zapuh vjetra u pramac.

Pamti i to da promjenom pravca ili prihvaćanjem ispravke ostaješ jednako slobodan kao što si i bio. Djelo je samo tvoje, gonjeno tvojim vlastitim porivom i prosudbom i, svakako, tvojom inteligencijom.

Ako je izbor tvoj, zašto onda činiti nešto? No ako je izbor tuđi, što tada kriviš – atome ili bogove? Oboje je bezumno. Nema krivnje.

Ako si kadar, ispravi čovjeka, ako nisi, onda barem ispravi problem. Ako je i to nemoguće, čemu uopće služi krivnja? Ništa se ne bi smjelo činiti bez svrhe.

Ono što umire ne odlazi iz univerzuma. Ako ostaje ondje i mijenja se, onda se i ovdje rastače u vječne sastojke koji su počela univerzuma, kao i tebe. Mijenjaju se i oni, stoga se ne tuži na to.

Sve je nastalo sa svrhom – recimo, konj ili loza. Iznenađuje li te to? Čak će i sunce reći: <Nastalo sam sa svrhom>; jednako tako i drugi bogovi. S kojom si svrhom, onda, stvoren ti? Za vlastiti užitak? Pogledaj možeš li se pozabaviti tom mišlju.

Cilj prirode za sve sadrži njegov nestanak, jednako kao i nastanak i trajanje – poput čovjeka koji baca loptu. Kako to može biti dobro za loptu u usponu, a loše u silasku ili čak u času kad udari u tlo? Kako može biti dobro za mjehur kad nastane, a loše kad se rasprsne? Svijeca je sličan primjer.

Okreni sve naopačke i pogledaj kakvo je, što postaje u starosti, bolesti, smrti.

Život je kratak i za onoga koji hvali kao i za hvaljenoga; za pamćenje, kao i za onoga koga se pamti. Štoviše, sve je to samo u zakutku jednog kontinenta; čak ni ovdje nisu svi usklađeni jedni s drugima, čak ni pojedinac sam sa sobom. A cijela je Zemlja tek točka u svemiru.

Usredotoči se na temu ili djelo u pitanju, na načelo ili na značenje.

Zaslužiš ono što prolaziš. A radije bi postao dobar sutra, nego bio dobar danas.

Radiš li štogod? Ja to činim u odnosu prema boljitku čovječanstva. Nešto mi se događa? Prihvaćam to u odnosu prema bogovima i univerzalnom izvoru odakle sve proistječe međusobno povezano.

Baš kao što gledaš vlastitu kupelj – sav sapun, znoj, prljavštinu, masnu vodu, sve ono odvratno – tako je i sa svakim dijelom života i svakim predmetom u njemu.

Lucila je pokopala Vera, zatim su pokopali Lucilu. Secunda je pokopala Maksima, zatim je i Secunda pokopana. Isto tako je i s Epitinahom i Diotimom, Antoninom i Faustinom. Uvijek ista priča. Celer je Hadrijana otpratio do njegova groba, zatim je pošao u vlastiti. Gdje su sada svi ti oštroumni, ti proroci i cjepidlake? Nesumnjivo su Karaks, Demetrij, Eudemon i drugi poput njih bili oštroumni. No sve redom stvorovi jednoga dana, davno mrtvi. Neki čak ni upamćeni, ni nakratko, neki prešli u legendu, a neki nestaju čak i iz legende.

Stoga pamti to, da onaj jadni sklop tvoga tijela mora biti raspršen, ili tvoj slab duh mora zgasnuti, ili pak preseliti se i drugdje zauzeti svoje mjesto.

Ljudska je radost pošteno obaviti ljudska posla. Pošteno raditi čovjeku znači dobrobit vlastitoj vrsti, prezir prema titraju ćutila, dijagnoza dojmova kojima može vjerovati, razmatranje prirode univerzuma i svih s njom povezanih stvari.

Tri odnosa. Prvi prema okolišu; drugi prema božanskom uzroku koji je izvor svega što se zbiva svim ljudima; treći, prema tvojim drugovima i suvremenicima.

Bol je zlo ili prema tijelu – stoga tijelu prepustimo da dade vlastit iskaz – ili prema duši. No duša je kadra očuvati vlastito vedro nebo i spokojan put tako što bol ne cijeni kao zlo. Svaka

prosudba, svaki poriv, svaka žudnja i odbijanje unutar su duše, gdje ne može prodrijeti nikakvo zlo.

Izbriši dojmove vlastita uma neprekidno sebi ponavljajući: <U mojoj je moći ovu moju dušu očuvati slobodnu od svakoga zla i strasti kao i svake druge pomutnje; sagledavajući sve onakvo kakvo uistinu jest, mogu se prema tome odnositi sukladno pripadajućoj vrijednosti.> Pamti ovu moć koju ti daruje priroda.

Kad govoriš u senatu ili s ikojim pojedincem, budi izravan, ne cjepidlači. Koristi jezik koji zvuči iskreno.

Augustov dvor – žena, kći, unuci, posinci, sestra, Agripa, rođaci, domaćinstvo, prijatelji, Aerije, Mecena, liječnici, proroci – cijeli dvor mrtav. Prijeđi na druge slučajeve gdje u pitanju nije samo smrt pojedinca, nego cijele obitelji, kao u Pompeja. A tu je i natpis koji viđaš na nadgrobnim kamenima: <Posljednji svoga roda>. Samo pomisli na svu strepnju kojom su raniji naraštaji ostavljali za sobom nasljednike – i onda je jedan morao biti posljednji. Eto, opet smrt cijele obitelji.

Moraš svoj život slagati djelo po djelo i biti zadovoljan ako svako djelo postigne, najbolje što može, svoj cilj – nitko te ne može spriječiti da to postigneš. <No bit će tu nekih vanjskih zapreka.> Nema zapreke pravdi, samokontroli i razumu. <No možda će na zapreku naići neki drugi izvor djelovanja.> Onda zadovoljno prigrli zapreku kakva ona jest, promišljeno se promijeni kako bi se nosio s danim okolnostima, te će drugo djelovanje odmah zamijeniti i uklopiti se u sklop tvoga života kako smo već raspravljali.

Prihvaćaj ponizno – daruj olako.

Ako si ikad vidio odsječenu šaku ili stopalo, ili glavu odrubljenu kako leži podalje od ostatka

tijela – to se podudara s onim što netko čini sebi, koliko može, odbijajući prihvatiti vlastiti usud, te se tako odsijeca od društva ili čini neki nedruštven čin. Pretpostavimo da si sebe učinio otpadnikom od jedinstva prirode – rodio si se njezinim dijelom, no sad si se odvojio. A u tome leži paradoks – dakle, otvoriti se sebi kako bi se ponovno pridružio tom jedinstvu. Nijedan drugi dio nema tu povlasticu od boga, da se ponovno sjedini nakon što se odvojio i odsjekao sebe. Samo razmisli o toj milosti božje naklonosti čovjeku. On je čovjeku podario moć da, kao prvo, ne bude odsječen od Cjeline, i nadalje, ako se odlomio, da se vrati i ponovno raste, preuzimajući svoju ulogu pripadnika.

Baš kao što je priroda Cjeline izvor svih drugih sposobnosti u svakom razumskom biću, tako je ona i nama podarila tu moć. Jednako kako se priroda okreće sebi u korist, sve rušilačko ili protivno smještajući u sudbinski ustroj svega i čineći to dijelom sebe, tako je i razumsko biće kadro svaku smetnju pretvoriti u sirovinu za vlastitu uporabu te je koristiti kako bi promicao svoju izvornu svrhu.

Ne dopusti da te tišti krajobraz vlastita života, ne zadržavaj se na raznim nevoljama koje su te možda zadesile u prošlosti i mogle bi te zadesiti u budućnosti. Samo se upitaj, u svakom trenutku sadašnjosti: <Što je to u tom djelu što ne mogu podnijeti ili podržati?> Posramit ćeš se ako ikad izneseš takvo priznanje. Zatim se podsjeti da tvoje breme nije ni budućnost ni prošlost, nego uvijek sadašnjost; a breme sadašnjosti postaje lakše samo ako ga uspiješ izdvojiti i vlastiti um optužiti za slabost ako se ne može nositi s nečim toliko ogoljenim.

Sjede li Pantea ili Pergam još uz Verov lijes? Ili Kabrije ili Diotim uz Hadrijanov? Smiješno! Čak da i još sjede ondje, bi li mrtvi bili svjesni toga? Ako bi bili svjesni, bi li im bilo drago? A ako bi im bilo drago, bi li to one koji ih žale učinilo besmrtnima? Nije li njihova sudba bila prvo da ostare – starice i starci kao i svi drugi – i zatim umru? A kad oni umru, što će tada oni koje su oplakivali? Sve je to smrad i opačina u vreći kostiju.

Ako imaš oštar vid, koristi ga; samo, kako veli pjesnik, dodaj mudru prosudbu.

U ustroju razumskoga bića ne vidim vrline koja se kosi s pravdom; no vidim suprotnost užitku – samoobuzdavanje.

Ako ukloniš prosudbu svega naizgled bolnoga, ostaješ prilično otporan na bol. <Kakvo biće?> Razum. <No ja nisam samo razum.> Slažem se. Pa onda pusti da tvoj razum sam sebi ne nanosi bol, a ako je u nevolji neki drugi tvoj dio, onda neka sam stvara vlastite sudove.

Prepreka osjetilnoj percepciji štetna je za životinjsku prirodu. Prepreka porivu jednako je štetna za životinjsku prirodu. (Nešto drugo bit će jednako štetno i pogubno za ustroj biljaka.) Iz toga slijedi da je prepreka umu štetna za inteligentnu prirodu.

Primijeni sad to na sebe. Utječu li na tebe bol ili užitak? To ostaje osjetilima. Jesi li stvorio kakav poriv i zatim naišao na zapreku? Ako je to bezuvjetan cilj, onda ta zapreka šteti tvojoj razumskoj prirodi – no ako prihvatiš što je zajedničko iskustvo, onda nikakva šteta još nije počinjena, niti je došlo do pometnje. Vidiš, nitko drugi neće mutiti ispravno djelovanje uma. Um ne može biti dirnut vatrom, čelikom, tiranijom, klevetom ili ičim drugim nakon što postane <savršena kružnica u samoći>.

Nemam razloga štetiti sebi – nikad svjesno nisam naštetio nikomu.

Radost se razlikuje od čovjeka do čovjeka. Moja se radost svodi na to da održim čistim svoj upravljački um, da ne odbijem nijedno ljudsko biće ili ljudsku okolnost, nego da sve promatram blago i svakom po zaslugi osiguravam dobrodošlicu ili njegovu korist.

Gledaj, od sadašnjeg vremena sebi načini dar. Oni koji su skloniji stremiti onostranoj slavi propuštaju shvatiti da će i u sljedećem naraštaju biti ljudi jednakih onima koji su im sada omraženi – a onda će umrijeti i oni. Što je uopće tebi samo puki odjek budućih glasova i mišljenje koje stvaraju o tebi?

Podigni me i baci kamo god želiš. Gdje god sletim usrećit ću boga u sebi – zadovoljiti ga, ako stav i djelo slijede njegov ustroj.

Je li ova sadašnja situacija iole dobar razlog da mi je duša bolna i izgubljena – ponižena, gladna, okovana, prestrašena? Hoćeš li i za to pronaći ikakav dobar razlog?

Ništa se nijednom ljudskom biću ne događa izvan iskustva prirodnog ljudima – vol ne doživljava ništa strano prirodi volova, loza ništa strano prirodi loze, kamen ništa izvan svojstva kamena. Dakle, ako sve doživljava ono njemu uobičajeno i prirodno, zašto se ti tužiš? Priroda univerzuma nije ti podarila ništa što ne bi izdržao.

Ako tvoj nemir proistječe iz nekog vanjskog uzroka, onda te ne muči stvar po sebi, nego vlastita prosudba stvari – a to možeš prebrisati u času. Ako te uznemiruje nešto u vlastitu stavu, nitko ti ne priječi da ispraviš vlastito gledište. Pa ako si nemiran zato što ne ostvaruješ neko, po tvome mišljenju, ljekovito djelo, zašto radije ne ustraješ, nego strepiš? <Na putu mi je zapreka, prevelika da je pomaknem.> Onda nemaš razloga za nemir jer neuspjeh ne leži u tebi. <No ako ne uspijem, onda ne vrijedi živjeti.> Pa dobro, onda moraš napustiti ovaj život, dostojanstven u smrti baš kao i onaj koji je ostvario svoj cilj, i pomiren, isto tako, sa svima koji su ti stajali na putu.

Zapamti da tvoj upravljački um postaje nepobjediv kad se povuče u vlastitu samodostatnost, kad ne čini ništa što ne bi želio činiti, čak i ako mu je stav nerazuman. Koliko tek više, ako je prosudba koju stvara razumna i promišljena? Zato je um slobodan od strasti prava tvrđava; ljudi nemaju snažnije pribježište, a onaj tko ondje pronade zaklon, nepobjediv je. Svatko tko to ne uviđa pati od manjka mudrosti; svatko tko to uvidi i ne skloni se, pati od manjka sreće.

Ne tumači si ništa onkraj onoga što ti govore tvoji prvotni dojmovi. Rekli su ti da te taj-i-taj ocrnjuje. To je izvješće – nitko ti nije rekao da si povrijeđen. Vidim da je moj maleni dječak bolestan. To je ono što vidim – ne vidim da je u pogibelji. Zato uvijek ostani takav unutar prvih dojmova i ne pridaj im zaključke vlastitih misli – tada je to sve. Ili bolje, dodaj zaključak onoga upoznatog sa svime što se zbiva u svijetu.

Gorak krastavac? Baci ga. Trnje na putu? Zaobiđi. I to je sve, bez potrebe da pitaš: <Zašto takve stvari uopće postoje na svijetu?> To pitanje bi prirodoslovcu zvučalo smiješno, baš kao što bi se svaki stolar ili postolar smijao ako bi se bunio zbog strugotina ili otpada njihova rada što se vuče po podu radionice. No oni imaju mjesto gdje odbacuju svoj otpad – dok priroda Cjeline ne posjeduje ništa izvan sebe. Čudo njezina umijeća jest to što postavlja vlastite međe i obnavlja u sebe sve ono što je naizgled trulo, stari, gubi smisao – i zatim iz iste te stvari iznova stvara. Na taj način ne iziskuje nikakvu drugu tvar osim vlastite, i nema potrebe za smetlištem. Stoga je potpuna u vlastitu prostoru, vlastitoj stvari, vlastitu umijeću.

Ne razvlači se u djelu, ne petljaj u razgovoru, ne muti u mislima. Ne puštaj da ti se um uljulja u čamotinju ili ushit. Dopusti si malo dokolice u životu.

<Ubijaju, čereče, progone kletvama.> Kakve važnosti to ima u nastojanju da svoj um održiš čistim, zdravim, trezvenim, pravičnim? Kao kad bi čovjek prišao izvoru bistre i slatke vode te ga prokleo – izvor bi i dalje gregorio vodom dobrom za piće. Može u njega baciti blato ili gnoj – izvor će ga odmah rastočiti i otplaviti bez traga. Kako si onda možeš priskrbiti vječan izvor, a ne vodospremnik? Tako što si neprekidno dokraja posvećen slobodi – i ostaješ blag, pristupačan i pošten.

Netko tko ne zna da postoji uređen univerzum, ne zna gdje je. Netko tko ne zna prirodnu svrhu univerzuma, ne zna tko je, ni što je univerzum. Netko tko posrne u nečemu od toga nije kadar odgonetnuti ni svrhu vlastita postojanja. Dakle, što misliš o čovjeku koji strahuje od pljeska svjetine ili mu se pak udvara, ne imajući pojma gdje su ili tko su oni što mu plješću?

Želiš li hvalu čovjeka koji sam sebe prokune triput u sat vremena? Želiš li ugoditi čovjeku koji ne može ugoditi sebi? Može li čovjek ugoditi sebi kad požali zbog gotovo svega što čini?

Nemoj uzimati dah samo iz zraka koji te okružuje, nego misao izvlači i iz uma koji obuhvaća

sve. Moć uma širi se posvuda i prožima ništa manje od zraka – ondje je za sve koji ga žele upiti, baš kao i zrak onima koji su kadri udisati.

Općenita zloća ne šteti univerzumu. Pojedinačna zloća ne šteti oštećenomu – štetna je samo počinitelju, a on ima mogućnost riješiti je se čim sam za to odluči.

Mojoj volji odlučivanja volja mog susjeda jednako je nevažna kao i njegovi dah i tijelo. Svakako, svi se, iznad svega, rađamo jedni zbog drugih – ipak, upravljački um svakoga od nas nosi vlastitu suverenost. U protivnom bi zloća mog susjeda bila moja vlastita šteta – a bog nije namjerio pustiti da svoju nesreću prepuštam drugome.

Sunce naizgled istječe – njegovo svjetlo širi se u svim pravcima, no bujica nikad ne presuši. Takvo širenje jest linearno; zato se njegovi traci zovu zrakama – zrače u produljenim crtama. Vidiš što je zrak ako pratiš kako sunčevo svjetlo u mračnu sobu prodire kroz uzak otvor. Ono se širi u ravnoj crti i udara, rekli bismo, u svako čvrsto tijelo koje mu zatvara prolaz na drugu stranu – ondje se smješta te, niti klizi, niti pada.

Nešto slično vrijedilo bi i za tijek i prostiranje univerzalnog uma – koji nije konačna bujica, nego neprekidno zračenje. I nema ničeg silovitog ni nasilnog u njegovu utjecaju na zapreke koje susreće – neće kliznuti, nego se smjestiti ondje i osvijetljivati sve što ga prima. Sve što ne odražava, uskraćuje sebi to svjetlo.

Onaj koji strahuje od smrti, strahuje ili od nesvijesti ili pak od druge vrste svijesti. Ako nećeš biti više svjestan, onda nećeš biti svjestan ničeg lošeg. Ako ti je preuzeti drugačiju vrstu svijesti, onda ćeš postati drugo biće i život neće nestati.

Ljudi se rađaju jedni zbog drugih. Dakle, ili poučavaj ili trpi.

Strelica leti u jednome pravcu, um pak u drugome. No čak i kad je budan ili kruži istražujući, um se ne kreće nimalo manje izravno i pravo prema cilju.

Prodri u svačiji upravljački um, i pusti da svatko prodre u tvoj.

KNJIGA IX.

Nepravda je grijeh. Kad je Priroda univerzuma ustrojavala razumska bića jedna zbog drugih – kako bi si, kako i zaslužuju, međusobno pomagali i nikad ne nanosili štetu – svatko tko se protivi njezinoj volji nedvojbeno je kriv za grijeh protiv najstarijeg od boštava; zato što je Priroda univerzuma priroda one konačne stvarnosti, s kojom je povezano sve sadašnje postojanje.

I laž je jednako tako grijeh protiv iste boginje; njezino ime je Istina, i ona je prvotni uzrok svega što je istinito. Tko svjesno laže, griješi u tolikoj mjeri da njegova varka uzrokuje nepravdu; onaj tko laže nesvjesno, griješi do te mjere da postaje neusklađen s prirodom Cjeline i izvan prirodna poretka uređenog univerzuma s kojim se bori. A to je uistinu borba, budući da takav sebi dopušta biti nasuprot istini. Od prirode je primio upozorenja – ne ma-reći za njih, sad je nesposoban razlučiti lažno od istinitoga.

Štoviše, potraga za užitkom kao nešto dobro, i izbjegavanje patnje kao nešto loše, tvore grijeh. Netko takav neizbježno i često mora kriviti Prirodu univerzuma za nepoštenu raspodjelu između dobrih i zlih ljudi, budući da su oni zli često duboko ogrezli u užitak i posjedovanje kojim zamjenjuju užitak, dok oni dobri često nailaze na patnju i okolnosti koje im uzrokuju bol.

Nadalje, svatko tko se plaši boli jednako tako će se ponekad plašiti i nekog budućeg događaja na svijetu, što je također nedvojbeni grijeh. I čovjek koji traga za užicima neće se suzdržati od nepravde – očit grijeh. Oni koji žele štovati Prirodu i dijeliti njezin um, moraju sami biti ravnodušni prema tim parovima suprotnosti, prema kojima je ravnodušna i Priroda univerzuma – ona ne bi stvorila takve suprotnosti da nije prema njima bila ravnodušna. Stoga svatko tko sam nije ravnodušan prema patnji i užitku, smrti i životu, slavi i zaboravu – svemu prema čemu se Priroda univerzuma odnosi ravnodušno – posve jasno čini grijeh.

Riječima <svemu prema čemu se Priroda univerzuma odnosi ravnodušno> mislim reći da se sve to zbiva nepristrano od uzroka i posljedice svega što nastaje i svoje postojanje duguje ostvarenju nekog izvornog poriva Providenja. Tim i takvim je porivom Providenje postavilo prvu postavku ustroja sadašnjeg poretka univerzuma; ono je začelo određena načela onoga što treba biti, i odredilo stvaralačke silnice da stvaraju tvari, preobrazbe i neprekinutu obnovu.

Čovjek razuma i tankoćutnosti napustit će ljudsko društvo nijednom ne okusivši licemjerje, bilo kakvu izvještačenost, pretjeranost ili pompu. Drugi najbolji način jest da nam se smuča od svega toga prije nego što ispustimo posljednji dan. Ili ti je milije za stolom sjediti sa zloćom? Zar te vlastito iskustvo još nije uvjerilo da otjeraš tu pošast? Izopačenje uma daleko je veća pošast od ijedne druge kužne mijene u okolnu zraku koji udišemo. Ovo potonje kuži živa stvorenja u njihovoj živoj prirodi – ono prethodno okužuje ljudska bića u njihovoj ljudskosti.

Ne preziri smrt; radije je dočekaš kao još jedan dio volje prirode. Samo naše rastakanje isto je kao svi drugi prirodni procesi što ih donose životna doba – poput mladosti i starosti, rasta i sazrijevanja, razvoja zubi, rasta brade i sijede kose, oplodnje, trudnoće i rađanja djece. Učeno gledanje na smrt poučava kako u tome nema ništa površno, zakinuto ili odbojnosti vrijedno; valja je jednostavno čekati kao svrhu prirode. Jednako kao što sad možda čekaš da dijete koje nosi tvoja supruga izađe iz utrobe, tako se trebaš radovati i vremenu kad će ti duša kliznuti iz ovog tjelesnog oklopa.

Ako tragaš za drugim mjerilom – neznanstvenim, no čuvstveno učinkovitim – otkrit ćeš kako će ti se biti lako suočiti sa smrću ako prestaneš razmišljati o poslima što ćeš ih ostaviti za sobom i onima koji ti više neće zagađivati dušu. Naravno, ne smiješ se ljutiti na njih, radije se skrbi o njima i gledaj ih s blagošću; ipak, pamti da oslobođenje koje donosi smrt nije oslobođenje od istomišljenika. Samo bi te to, ako išta, moglo povući natrag i prikovati za život – ako ti je dano živjeti u društvu ljudi koji dijele tvoja načela. No ako je stanje takvo da ti je dugočasno živjeti neusklađen s drugovima, onda ćeš reći: <Dođi hitro, o smrti, jer bih mogao zaboraviti i sebe.>

Grješnik griješi protiv sebe; krivac krivi sebe, sebe čineći moralno izopačenim.

Mogući su grijesi propustom, kao i grijesi djelom.

Neka ti ovo dostaje – sadašnja izvjesnost prosudbe, sadašnje društveno djelovanje, sadašnje stanje, savršeno zadovoljno svakim učinkom nekog vanjskog uzroka.

Izbriši utisak mašte, zaustavi poriv, utaži žudnju – neka je tvoj upravljački um svoj vlastiti gospodar.

Nerazumna stvorenja dijele jednu probuđenu dušu, dok razumska stvorenja sudjeluju u jednoj inteligentnoj duši – baš kao što je jedna zemlja za sve stvorove zemlje, jedno svjetlo pod kojim se gleda, jedan zrak da ga dišemo svi obdareni vidom i životom.

Sve ono što dijeli neku zajedničku crtu sklono je vlastitu soju. Sve zemaljsko naginje zemlji. Sve vođeno teče zajedno, jednako tako i sa zrakom, te su im potrebne tvarne zapreke kako bi došlo do razdvajanja. Vatra plamti uvis zbog elementarne vatre, no i dalje je neizrecivo voljna pomoći raspaliti svaku vatru ovdje dolje, u svakoj tvari koja je malo presuha i lako plane, zbog manjka sastojaka koji priječe zapaljenje.

Stoga je i sve što dijeli zajedničku inteligentnu prirodu u jednakoj mjeri, pa čak i više, sklono vlastitu soju. Razmjerno vlastitoj nadmoći ostatku, spremno je miješati se i stapati s vlastitom obitelji.

Stoga se od samog početka među neracionalnim stvorovima nailazi na rojeve, jata, ptice koje podižu mlade, i na neku vrstu ljubavi – ondje su već na djelu oživjele duše, a u višim redovima postoji snažna veza zajednice koja se ne susreće u biljaka, među kamenjem ili stablima. Među razumskim stvorenjima postoje građanske zajednice, prijateljstva, domaćinstva, skupovi – u ratu, tu su sporazumi i primirja. Među još višim stvorovima postoji neki vid jedinstva čak i na udaljenosti, kao što je slučaj sa zvijezdama. Tako više razine postojanja mogu osjećati bliskost čak i ako su članovi razdvojeni nadaleko.

Stoga, pogledaj što se zbiva sada. Samo su inteligentni stvorovi dosad zaboravili onaj poriv da se ujedine jedni s drugima – samo u tom slučaju nećeš pronaći stapanje. Možda bježe od toga, no unatoč tome to ih dostiže – takva je moć prirode. Pogledaj pomno i vidjet ćeš što mislim. Vjerojatnije ćeš otkriti da se prah u prah ne vraća, nego da se čovjek odvaja od čovjeka.

Čovjek, bog i univerzum svi redom donose ploda, svaki u svoje vrijeme. Nije važno što se uobičajena uporaba izraza <donositi plod> ograničava na lozu i slično. I razum ima svoj plod – univerzalan i pojedinačan; iz njega izrasta drugo s čime dijeli vlastitu prirodu.

Ako možeš, pokaži im bolji način. Ako ne možeš, pamti kako je to razlog zašto u sebi носиš dar blagosti. I sami su bogovi blagi prema takvima te im u svojoj dobrohotnosti čak pomažu ostvariti neke ciljeve – zdravlje, bogatstvo, slavu. I ti si za to kadar. Ili mi reci – tko ti to priječi?

Radi. Ne radi kao jadan rob, ili u očekivanju samilosti ili divljenja. Samo je jedan cilj – djelovanje ili mirovanje, kako već iziskuje građanski cilj.

Danas sam pobjegao od svih mučnih okolnosti – ili, bolje rečeno, izbacio sam ih. Nije to bilo ništa izvanjsko, nego u mojoj nutrini, samo moje vlastite prosudbe.

Sve stvari su iste – bliske po iskustvu, prolazne po vremenu, odbojne po tvarnosti. Sve je sada onako kao i u doba onih koje smo pokopali.

Puke stvari stoje samotne pred našim vratima, bez saznanja ili odnosa prema sebi. Što se, onda, odnosi prema njima? Naš upravljački um.

Dobro ili zlo razumskom i društvenom biću ne leži u osjećaju, nego u djelu – jednako kao što se njegova vrlina ili zloća ne pokazuju u onome što osjeća, nego u onome što čini.

Kamen bačen u zrak – ništa za nj nije loše u padu, ni dobro u usponu.

Zadri u njihov upravljački um i vidjet ćeš kakvih se to kritičara plašiš – i kakvi su tek jadni kritičari sebe samih.

Sve je u toku mijene. I sam si podložan neprekidnoj promjeni i postupnom propadanju. Jednako tako i čitav univerzum.

Tuđe zlo ostavi gdje počiva.

Prekid nekog djelovanja, stanka u kojoj okončava neki poriv ili prosudba – i to je neki vid smrti, no u njemu nema štete. Okreni se razdobljima vlastita života – recimo, djetinjstvu, mladosti, zlatnim godinama, starosti. I u njima je svaka promjena smrt; ima li u tome išta strahotno? Pogledaj sad svoj život s djedom, zatim s majkom, zatim s tvojim poočimom. I dok otkrivaš brojne druge primjere raspada, mijene ili skončanja, upitaj se: <Ima li u tome išta strahotno?> Stoga se ničega ne treba plašiti ni u skončanju, ni u stanci, ni u mijeni cjelokupna života.

Pohitaj ka vlastitu upravljačkom umu, ka umu Cjeline, i ka umu tog pojedinog čovjeka. Vlastitu umu, kako bi mu razumijevanje učinio pravičnim; umu Cjeline da bi se prisjetio čiji si dio; i umu ovoga čovjeka da vidiš ima li u tome neznanja ili smisla – istodobno da bi pomislio na to da je njegov um tebi blizak.

Baš kao što si i sam popratan dio društvena ustroja, tako i svakim svojim činom trebaš popratiti život društvenog načela. No ako ijedan tvoj čin ne nosi izravnu ili neizravnu povezanost s društvenim ciljem, to ti razdire život i razara njegovo jedinstvo. To je vid pobune – poput pojedinca koji se, u demokraciji, jednostrano odalečuje od zajedničkog sklada.

Dječje provale bijesa i igračke, <sitne duše što nose trupla> – i Had u Odiseji čini se stvarnijim od toga!

Kreni ravno do određujućeg uzroka te ga ispitaj odvojeno od tvarnog počela. Zatim utvrdi najdulje vrijeme u kojem ta pojedinačna, tako određena stvar može trajati po vlastitoj prirodi.

Otrpio si bezbrojne nevolje ne dopuštajući vlastitu upravljačkom umu da čini ono za što je stvoren. Sada je dosta.

Kad te tkogod krivi ili mrzi, ili pak ljudi iznose slične osude, zadri im u dušu, prodri u nutrinu i pogledaj kakva su soja. Shvatit ćeš da je nepotrebno trpjeti bojazni zato što o tebi misle nešto osobito. No i dalje budi blag s njima. Oni su ti po prirodi prijatelji kojima i bogovi pomažu na razne načine – snovima i proroštvima – barem kad su u pitanju njihove brige.

Povratni ciklusi univerzuma isti su, gore i dolje, od vječnosti do vječnosti. Ili um Cjeline nosi određen poriv za svaki pojedini slučaj – ako je tako, ishod dočekaj raskriljenih ruku – ili je imao jedinstven i izvoran poriv, iz kojega je, kao posljedica, poteklo sve ostalo; zašto bi strepio zbog toga? Cjelina je ili bog – u tom slučaju, sve je dobro; ili je bez svrhe, nekakva nasumična uredba atoma ili molekula – ali ti sam ne bi smio biti nesvrhovit.

Za koji čas sve će nas prekriti zemlja. Zatim će se i sama zemlja promijeniti, nakon čega slijedi niz mijena do beskraj. Kad se razmišlja o tim valovima mijene i preobrazbe, o brzini njihova tijeka, prema svemu smrtnome osjeti se prezir.

Univerzalni uzrok jest bujica koja u svoju maticu prikuplja sve. Dakle, čovječe, što to znači za tebe? Čini što u ovom času zahtijeva priroda. Otpočni odmah, ako je to u tvojoj moći – nemoj se osvrutati preko ramena da vidiš hoće li saznati i drugi. Ne nadaj se Platonovoj utopijskoj republici, nego se zadovolji i najmanjim korakom naprijed – čak i takav ishod ne gledaj kao ništavan uspjeh. Koliko su bezvrijedni ti čovječuljci u oku javnosti, uvjereni kako njihova djela imaju neke veze s filozofijom! Puni su smrada. I tko će im promijeniti viđenje?

Bez promjene gledišta, postoji li ikakva alternativa ropstvu – ljudi koji stenju i ponavljaju kretnje podložnosti? Hajde, onda, govori mi o Aleksandru i Filipu, o Demetriju Falerskom[1]. Slijedit ću njih ako uvide volju prirode univerzuma i sami pođu u njezinu školu. No ako se tek šepure u dramskoj ulozi, nitko me nije osudio da ih podražavam. Djelo filozofije jednostavno je i skromno. Ne zavodi me pompom oholosti.

Pogledaj odozgo – pogledaj tisuće jata i stada, tisuće ljudskih obreda, svakovrsna putovanja po oluji ili bonaci, opseg stvaranja, stapanja i izumiranja. Sjeti se i života kojima su živjeli drugi davno prije tebe, života kojima će se živjeti dugo poslije tebe, života koji se sada žive među stranim plemenima; i koliko ih nije čak čulo ni tvoje ime, koliko će ih ga ubrzo zaboraviti, koliko njih će te možda sada slaviti, no ubrzo će hvalu pretvoriti u osudu. Pamti da ni sjećanje ni slava, niti išta drugo, ne nosi ni tračka važnosti da bi zavrijedio da se razmišlja o njemu.

Spokojno prihvaćanje onoga što dolazi iz uzroka izvan tebe, i pravda u svim djelima kojima si sam uzrokom. Drugim riječima, poriv i djelo ostvareni u društvenu vladanju koje je izraz tvoje vlastite prirode.

Možeš se osloboditi mnogih nepotrebnih muka koje u potpunosti leže unutar tvoje vlastite prosudbe. U času ćeš stvoriti dug i širok prostor za sebe, grabeći cijeli univerzum u vlastitu misao, razmatrajući vječnost vremena i promišljajući brzu mijenu svega u svakome dijelu – koliko je malen jaz od rođenja do rastakanja, koliko je golem jaz vremena prije tvoga rođenja, i jednaka vječnost poslije tvoga odlaska.

Sve što vidiš ubrzo će nestati – i oni, svjedoci toga nestanka ubrzo će nestati i sami. Umrijeti u dubokoj starosti ili umrijeti prije vremena – sve će biti isto.

Što je upravljački um tih ljudi? Čemu se okrenuo, što vlada njegovim naklonostima i vrednotama? Obuči se da im dušu sagledaš ogoljenu. Kad misle da će im vlastita sramota naškoditi, ili ih slava promaknuti, kakvo li je to sljepilo!

Gubitak nije ništa više od mijene. Priroda univerzuma uživa u mijeni, i sve što proistječe iz prirode zbiva se zbog nekog dobra. Slično se događalo od pamtivijeka, i tako će biti dovijeka. Pa zašto govoriš da je sve što se zbilo nešto loše i da će tako biti uvijek, da svi bogovi zajedno očito nemaju nimalo moći da to isprave, te da je stoga svijet osuđen na stisak beskonačna jada?

Truljenje temeljne tvari svega. Voda, prah, kosti, smrad. Mramor je tek nanos u zemlji, zlato i srebro puke naslage; tvoja je odjeća životinjska dlaka, tvoj purpur riblja krv; i tako dalje, sa svim ostalim. Životni duh jednak je tomu – mijenja jedno u drugo.

Dosta tog jadnog životarenja, dosta gundanja i ludovanja! Zašto si smrknut? Što je nova u tomu? Što te to dovodi do ludila? Uzrok? Onda se suoči s njim. Možda tvar? Onda se suoči s tim. Osim uzroka i tvari nema ničega. No, trebao bi čak i sada, ma koliko kasno bilo, razmotriti svoj odnos s bogovima – učini sebe jednostavnijim i boljim. U tom je pohodu tri godine jednako dobro kao i stotinu njih.

Ako je učinio zlo, zlo je učinio sebi. No možda nije učinio zlo.

Ili sve stvari potječu iz jednog inteligentnog izvora i proistječu kao u jednom usklađenom tijelu, te se dio ne bi smio žaliti na ono što se zbiva u interesu cjeline – ili su pak sve atomi, i ništa više od trenutačne kaše te budućeg raspršenja. Zašto te to muči? Reci svom upravljačkom umu: <Jesi li mrtav, jesi li istrunuo, jesi li se pretvorio u životinju, hiniš li, hvataš li se s ostatkom stada i dijeliš li njihovu krmu?>

Bogovi ili posjeduju moć ili je ne posjeduju. Dakle, ako ne posjeduju moć, čemu molitva? Ako posjeduju moć, zašto se onda ne moliti da nas obdare slobodom od svih ovozemaljskih strahova, žudnji, tuge, a ne za kakvo prisustvo ili odsustvo ovoga ili onoga? Ako su bogovi kadri surađivati s ljudima, onda svakako mogu surađivati i u tom cilju.

No, moguće je i reći: <Bogovi su sve to predali meni u vlast.> Nije li onda bolje koristiti vlastitu moć u slobodi nego pokazivati slugansku i pokornu skrb prema nečemu čime ne možeš vladati? I tko ti je rekao da nam bogovi ne pomažu u onome što leži u našoj vlastitoj moći? U svakom slučaju, moli se za sve to i vidjet ćeš. Jedan se moli: <Kako mogu spavati s tom ženom?> Tvoja molitva glasi: <Kako se mogu riješiti žudnje da spavam s njom?> Drugi se moli: <Kako se mogu otarasiti tog čovjeka?> Ti se moliš: <Kako mogu prestati željeti da ga se otarasim?> Još jedan: <Kako mogu spasiti svoje djetesce?> Ti: <Kako mogu naučiti ne plašiti se tog gubitka?> I tako dalje. Svim svojim molitvama podari taj prizvuk i prati što se zbiva.

Epikur veli: <U mojoj bolesti moji se razgovori nisu obrtali oko patnji mog ispaćenog tijela, i svojim posjetiteljima nisam udarao u te žice, nego sam nastavio raspravljati o temeljnim načelima filozofije prirode, s osobitim naglaskom na to pitanje – kako um sudjeluje u takvim poremećajima puti i istodobno čuva vlastiti spokoj te stremljeći vlastitu dobru.> I nastavlja: <Liječnicima nisam dopustio da se kite nikakvim velikim postignućem, nego mi je život nastavio teći dobro i zdravo.> Dakle, primjer za tebe dok boluješ, ako boluješ, i u svim drugim okolnostima. Sve škole slažu se da filozofiju ne smiješ odbaciti bez obzira što ti se u životu zbiva, niti se smiješ priključivati neuku blebetanju neobrazovanih laika. Usredotoči se samo na trenutačno djelo i sredstvo koje koristiš da ga provedeš.

Ako te uvrijedi nečiji manjak stida, moraš odmah upitati sebe: <Dakle, je li moguće da na svijetu ne bude besramnika?> Nije moguće. Dakle, ne traži nemoguće. Taj čovjek samo je jedan od besramnika koji neizbježno postoje na svijetu. Istu misao imaj spremnu za buntovnika, izdajicu i sve druge zlotvore. Spoznaja da takav soj ljudi neophodno mora postojati odmah će te učiniti blažim prema njima kao pojedincima. Druga korisna misao izravne primjene jest osobita vrlina koju nam je priroda podarila kako bismo se njome suprotstavili osobitoj mani. Blagost je dar kao protuotrov okrutnosti, a druge značajke tako se sučeljavaju s drugim krivdama. Općenito uzevši, uvijek je moguće preodgojiti zabludjeloga; a svatko tko

čini zlo promašio je svoj stvarni cilj i zabludio je.

I kakvu si ti to štetu pretrpio? Otkrit ćeš kako nitko od onih koji ti bude gnjev nije učinio ništa čime bi ti pogoršao um; samo je u tvojim mislima moguće tebi nanijeti kakvu štetu ili bol – one ne poznaju nikakva druga postojanja.

Uostalom, kakva šteta ili iznenađenje u neuku ponašanju neukih? Razmisli malo. Zar ne bi trebao kriviti sebe što nisi predvidio da će taj čovjek pogriješiti upravo tako? Tvoj razum dao ti je sposobnost da prozreš vjerojatnu pogrešku tog čovjeka, no ti si zaboravio i sad si iznenađen što je pošao po krivu.

Iznad svega, kad se tužiš na nedostatak odanosti ili nezahvalnost, pogledaj u vlastitu nutrinu. Krivnja je očito tvoja vlastita, ako si vjerovao da će čovjek takva značaja držati riječ, ili da si pružio uslugu ne učinivši to ciljem po sebi, time da je tvoje djelo samo sebi vlastita i potpuna nagrada. Što tražiš više, o čovječe, od dobra djela? Nije li dovoljno da si učinio nešto u suzvučju s vlastitom prirodom – sad tome želiš prišiti i cijenu? Kao da oko zahtijeva naknadu za gledanje, ili noge za hodaње. Baš kao što su oni stvoreni za određenu svrhu te svoju osobitu prirodu ostvaruju djelovanjem u skladu s vlastitim ustrojem, tako je i čovjek stvoren da čini dobro; kad god učini nešto dobro ili nečim pridonese općem dobru, onda je učinio ono za što je stvoren i nasljeđuje ono što mu pripada.

KNJIGA X.

Dušo moja, hoćeš li ikad biti dobra, priprosta, jedinstvena, ogoljena, sjajnija od tijela što te prekriva? Hoćeš li ikad okusiti naklonost ljubavi i nježnosti? Hoćeš li ikad biti potpuna i slobodna od potreba, bez ikakvih tražbi, ne žudeći ni za čim živim ili beživotnim zbog uživanja u zadovoljstvu? Ili vremenu za duljim uživanjem, ugodnosti kakva mjesta, prostora ili vremenskih prilika? Ili dobrim društvom? Ne, ili ćeš se radije zadovoljiti svojim trenutačnim stanjem i užitak pronaći u svemu što je trenutačno tvoje? Zar nećeš sebe uvjeravati da sve tvoje iskustvo potječe od bogova, da je sve dobro i da će za te biti dobro sve, sve što bogovi smatraju prikladnim darovati tebi, sad i ubuduće, u održavanju tog savršenog Bića koje je dobro i pravedno i lijepo, koje stvara sve, održava i sadrži sve, obuhvaća sve dok se rastače u stvaranju drugih, njima nalik? Hoćeš li ikad biti takva da uživaš društvo bogova i ljudi bez imalo njihove kritike i njihovih osuda?

Pomno motri što iziskuje tvoja tjelesna priroda, kao podanik uvjetima pukog života. Zatim to učini i prigrli to, sve dok ne škodi tvojoj prirodi kao živome biću. Nadalje, moraš pratiti što iziskuje tvoja priroda kao živo biće – ponovno, prigrli sve to, sve dok to ne škodi tvojoj prirodi kao razumskome biću. A razum izravno znači društveno. Poštuj ta pravila i ne petljaj više.

Sve što se zbiva jest događaj ili unutar tvoje prirodne sposobnosti da to otrpiš, ili pak nije. Dakle, ako je riječ o zbivanju unutar te sposobnosti, nemoj se tužiti nego otrpi zato što si se takav rodio. Ako je izvan te sposobnosti, ne tuži se ni tada – odnijet će te prije nego što se stigneš požaliti. Pamti, dakle, da si po prirodi rođen da podnosiš sve što tvoja prosudba ocijeni podnošljivim, ili snošljivim u djelu, ako sebi to predstaviš kao dobrobit ili kao dužnost.

Ako griješi, pouči ga blago i ukaži mu na ono što je previdio. Ako nisi kadar učiniti to, krivi sebe – možda čak ni sebe.

Što god te zatekne, pripremljeno je za tebe od pamtivijeka, a tkanje uzroka oduvijek za tebe prede i tvoje vlastito postojanje i učestalost takvih osobitih zbivanja.

Bili atomi ili prirodni poredak, prva postavka mora glasiti: ja sam dio Cjeline kojom upravlja priroda; a druga: posjedujem nekakvo blisko srodstvo s drugim, bliskim mi dijelovima. S tim postavkama na umu, sve dok sam dio neću prezreti ništa što mi dodijeli Cjelina. Ništa što koristi Cjelini ne može štetiti dijelu, a Cjelina ne sadrži ništa što nije njoj na korist. To je zajedničko svim organskim prirodama, no priroda univerzuma nosi tu dodatnu crtu – da je ni jedan vanjski uzrok ne može natjerati da stvori išta za sebe štetno.

Stoga, pamteći da sam ja dio Cjeline, tako ustrojen, znači da će me usrećiti sve što mi se dogodi. A budući da posjedujem blisko srodstvo s drugim bliskim mi dijelovima, neću učiniti ništa nedruštveno, nego prije misliti na dobro moga roda i svaki poriv okretati općoj koristi, skrećući ga s njegovih suprotnosti. Sve to na djelu jamči da će život protjecati dobro, baš kao što bi sudio o životu građanina koji djeluje na korist svojih sugrađana, i raširenih ruku prihvata sve što mu grad dodijeli.

Dijelovi Cjeline, sve ono što čini prirodni dio univerzuma, neizbježno moraju propasti – <propast> valja sagledavati u značenju <mijene>. Ako je priroda tu <propast> dijelova učinila razornom kao i njima neizbježnom, Cjelina će se loše održavati kad su njezini dijelovi vječno na putu neke mijene i osobito ustrojeni da propadnu. Je li se priroda smišljeno pobrinula da razara vlastite dijelove, da ih neizbježno osudi na propast, ili je jednostavno previdjela te posljedice? Teško je vjerovati i u što od toga.

No ako netko odbaci poimanje prirode i sve to objasni kao <jednostavno takvo>, kako je besmisleno spajati pretpostavku da su dijelovi Cjeline prirodno podložni mijeni popraćenoj iznenađenjem ili odbojnošću kao da je ta mijena nešto protivno prirodi – osobito kad se sve rastače u počela od kojih je sastavljeno. Rastakanje je ili raspršivanje čimbenika ili mijena krutine u zemlju, a duha u zrak, stoga je i to također podložno Razumu Cjeline, bez obzira na to promiseće li se Cjelina povremeno u plamen ili se obnavlja putem vječnih preobražaja.

I ne pomišljaj da su ova krutina i ovaj duh isti kao i u izvornu rođenju. Sve se to prikupilo tek jučer ili prekjučer, iz dotoka hrane ili udahnuta zraka. Dakle, mijenja se okupljeni dotok, a ne ono što je rodila tvoja majka. Pretpostavi da taj dotok u velikoj mjeri djeluje na tvoje

pojedinačno biće – što, mislim, nema utjecaja na trenutačnu raspravu.

Položi svoje pravo na ove epitete – dobar, pošten, iskren; jasnih misli, sklon suradnji i neovisan – i pazi dobro da ih ne zamijeniš drugim nazivima; ako ikad odbaciš te naslove, vrati im se hitro. Također pamti da <jasne misli> znače za tebe strogu pozornost okrenutu sitnicama i budno razmišljanje; da <sklon suradnji> znači voljno prihvaćanje raspodjele prirode univerzuma; <neovisna uma> uzdizanje misaonih sposobnosti ponad spokoja ili mučnih trpljenja puti, iznad blijede slave ili smrti ili ičeg beznačajnoga. Stoga, ako ostaneš vjeran tim naslovima, i ne otimaš se za tuđe hvale, bit ćeš nov čovjek i kročiti u nov život.

Nastaviti kao isti onaj čovjek kakav si bio dosada, biti razdiran i kaljan u ovom životu kojim živiš, jednostavno je bezumno samoočuvanje kao ono polupojedenih gladijatora, izgrizanih po čitavu tijelu; okrvavljeni od zvjeradi i dalje preklinju da ih se dosutra održi živima kako bi se u istu takvom stanju suočili s istim kandžama i očnjacima.

Okreni se, dakle, nekolicini tih prava. Ako možeš ostati unutar njih, ostani onda kao čovjek prebačen u neki raj, na Otok blaženih. No ako osjetiš da posrćeš i gubiš vlast, čista se srca povuci u neki zakutak gdje ćeš povratiti nadzor – ili se u potpunosti povući iz života, ne u gnjevu nego jednostavno, slobodno, vjerodostojno, i tako bar taj odlazak učiniti nekim životnim postignućem.

Velika pomoć da prava na te vrline očuvaš svježe u mislima jest i razmišljanje o bogovima, i prisjećanje kako ono što oni žele nije slugansko laskanje nego razvoj svih razumskih bića na njihovu vlastitu sliku – oni žele da smokva pošteno obavlja posao smokve, pas onaj pseći, pčela onaj pčelinji – a čovjek onaj pravi posao čovjeka.

Farsa, rat, mahnitanje, tupost, ropstvo! Iz dana u dan sav taj tvoj sveti nauk brisat će se, kad god shvatiš i priznaš da je neiskusna tvojom filozofijom prirode. Svaki opažaj, svako djelo dakle moraju zadovoljiti i ono slučajno te u djelo provesti ono teoretsko, kako bi očuvao vjeru u točno poznavanje svake pojedinosti – ta vjera mora biti nenapadna, no ne i prikrivena.

Inače, kad ćeš pronaći užitak u jednostavnosti? Kada u dostojanstvu? Kad u poznavanju svake pojedine stvari – kakva joj je iskonska priroda, njezino mjesto u svijetu, prirodni vijek

trajanja, što je sačinjava, komu može pripadati, tko je može dati ili uzeti?

Pauk se ponosi lovom na muhe. Ljudi se ponose vlastitim lovom – zecom, sleđem u mreži, veprom, medvjedima, sarmaćanskim robovima. Ako ispitaš njihove porive, nisu li svi razbojnici?

Prigrli sustavno izučavanje načina kako se sve preobražava jedno u drugo; neprekidno obraćaj pozornost na taj vid prirode i obučavaj sebe u njemu. Ništa toliko ne pogoduje veličini uma. Jedan tako uvježban odrekao se vlastita tijela – priznajući da će za koji časak morati sve to ostaviti za sobom i otići iz svijeta ljudi, cijelo je svoje biće posvetio pravičnosti u vlastitim djelima i prirodi Cjeline u svemu izvanjskome. On čak ni ne pomišlja što će drugi govoriti ili misliti o njemu, činiti protiv njega; zadovoljan je ispuniti ova dva uvjeta – vlastitu vjerodostojnost u svakom sadašnjem djelu, i zadovoljno prihvaćanje onoga što mu je udijelila sadašnjost. On je napustio sva druga stremljenja i častohleplja, i jedina mu je žudnja kročiti pravim putem sukladno zakonu te, tako, kročiti božjom stazom.

Čemu poticaj ili naznaka kad ti je samomu dostupno razlučiti što treba učiniti – i, ako sam vidiš vlastiti put, pratiti ga spokojno i nepokolebljive namjere. Ako ne vidiš put, zastani i savjetuj se s najboljim savjetnicima. Ako neki drugi čimbenici kvare taj savjet, drži se onoga što imaš sada, no oprezno i promišljeno, uvijek naklon onomu što se čini pravo. Pravda je najbolji cilj, kao što je svaki neuspjeh zapravo neuspjeh pravde.

Čovjek koji u svemu prati razum spaja opuštenost i poticaj, iskru sa staloženošću.

Čim se preneš iz sna, zapitaj se: <Hoće li mi značiti išta ako drugi napadaju ono što je zapravo ispravno i istinito?> Ne, neće. Zacijelo nisi zaboravio kakvi su oni koji rokcu na hvalu ili pokudu drugih u postelji ili za trpezom, ono što čine ili propuštaju izvršiti, njihove prijetvore i krađe, no ne rukama i nogama, nego onim njihovim najdragocjenijim dijelom, dijelom gdje – ako je moguće – bujaju povjerenje, poštenje, istina, zakon i duh dobrote.

Priroda daje sve i sve uzima natrag. Čovjek obrazovan u poniznosti govori joj: <Daj što god želiš; uzmi što god hoćeš.> I to ne govori poražena duha, nego kao njezin vjerni podanik.

Kratko je vrijeme koje ti je preostalo. Proživi ga kao da si na planini. Ovdje ili ondje, nema razlike ako, gdje god živio, svijet gledaš kao svoj grad. Neka ljudi vide, daj im da promatraju kako istinski čovjek živi u skladu s prirodom. Ako ga ne mogu otrpjeti, neka ga ubiju – i to je bolji usud od života poput njihova.

Dosta okolišnih rasprava o tome što čini dobra čovjeka. Budi takav!

Neprekidno u mislima nosi sliku cjeline vremena i cjeline postojanja – i misao kako je svaka stvar, na tezulji postojanja tek smokvino sjeme; na tezulji vremena, samo okretaj svrdla.

Promotri svaku postojeću stvar i razmišljaj kako je ona čak i sada u procesu raspada i mijene – u neku ruku, obnove putem raspada ili raspršenja; drugim riječima, u kakvu se vrstu <smrti> svaka stvar rađa.

Kakvi su ljudi dok jedu, spavaju, opće, prazne crijeva, i tako dalje? A kakvi su kad dobiju vlast nad ljudima? Oholi, brzo planu, kažnjavaju prekomjerno. A ipak, dosad su bili samo robovi svih tih potreba zbog svih tih razloga – ubrzo će ponovno postati robovima.

Ono što priroda univerzuma daje svakomu, daje njemu na korist. Ta korist stoji u času njezina predavanja.

<Zemlja ljubi kišu, veliko nebo rado je daje.> Cio svijet rado stvara budućnost. Tada velim svijetu: <Dijelim tvoju ljubav.> Nije li to izvor izreke: <To se voli dogoditi>?[1]

Ako živiš ovdje, sad si se naviknuo na to; ako se povučesh, tvoja je odluka da odeš; ako umreš, obavio si službu. Nema drugog izbora. Dakle, veseli se.

Uvijek neka ti je u glavi jasno kako <trava nije zelenija> drugdje, i kako je sve isto ovdje kao i na vrhu planine, ili na morskoj obali, ili gdje god poželiš. Platonove riječi bit će ti savršeno prigodne: <utvrditi se na planinskoj kosini, i musti stado kad zableji>.

Što je meni moj upravljački um? U što ga pretvaram sada, kakvu korist iz njega izvlačim? Je li ostao bez inteligencije? Je li razveden i odalečen od društva? Je li toliko prožet i prikovan uz put da se njiše na njezinim plimama?

Rob koji pobjegne od gospodara je bjegunac. Zakon je naš gospodar; onaj koji prekrši zakon, prema tome je bjegunac. No, na neki način ujedno i patnja, gnjev ili strah otkrivaju poricanje neke prošle, sadašnje ili buduće naredbe vladara svega – i to je zakon koji svakomu po-naosob dijeli njegov usud. Dakle, osjećati bol, strah ili gnjev znači biti bjegunac.

Muškarac ostavi svoje sjeme u utrobi i ode. Poslije toga, sve preuzme drugi uzrok, obavi svoje i stvori dijete. Kakav ishod iz kakva početka! I opet. Dijete gura hranu niz grlo, i stvara se novi uzročni niz, stvara osjet i poriv, cjelinu života i snagu, i sve svakovrsne krasote i divote.

Stoga pogledaj što se zbiva u tom misteriju, pogledaj moć na djelu, baš kao što vidimo silu koja obara nešto ili to podiže uvis – ne, doduše, očima, no nimalo manje jasno.

Neprekidno razmišljaj da se sve što se zbiva sada, dogodilo i ranije; razmišljaj i to da će se dogoditi ponovno u budućnosti. U oku uma čuvaj cijele drame sličnih postava, sve što znaš iz vlastita iskustva drevne povijesti – na primjer, cijeli dvor Hadrijanov, cijeli dvor Antoninov, cijeli dvor Filipov, Aleksandrov, Krezov. Sve isto kao i sada – samo su glumci drugi.

Zamisli svakoga kako prema svemu izražava patnju ili nezadovoljstvo, kao žrtveno prase koje se trza i skviči. Isti je takav čovjek koji sve drži za sebe, nijemo odbojan u postelji. Pomisli na sve niti koje nas spajaju, i kako su samo razumska bića dobila izbor da se voljno podlože događajima – čista pokornost nametnuta nam je svima.

Razmisli o svakom pojedinom djelu i upitaj se čini li gubitak svega toga putem smrti samu smrt uzrokom za strah.

Kad god te uvrijedi neka nepravda koju ti je nanio drugi, odmah razmisli kakve slične nepravde sam činiš – možda određuješ vrijednost novca, ili užitka, ili dobra glasa – idi redak po redak. Takvo će ti razmišljanje brzo utrnuti gnjev, uz pomoć pomisli kako je taj djelovao pod prisilom – što mu je drugo preostalo? Ako uzmogneš, ukloni uzrok njegove prisile.

Kad vidiš Sairiona, Eutiha ili Himena, zamisli ih u Sokratovu kružoku; kad ugledaš Eutiha ili Silvana, zamisli Eufkrat; kad vidiš Tropaeora, zamisli Alcifrona; kad vidiš Severa, zamisli Kritona ili Ksenofonta[2]; a kad pogledaš sebe, zamisli nekog od Cezara – svakom njegova usporednica u prošlosti. I neka te ova misao prene: gdje su sad ti ljudi? Nigdje, ili gdje god. Tako ćeš na ljudski život uvijek gledati kao na dim i ništavilo, osobito ako podsjećaš sebe da ono što se jednom promijenilo neće postojati cijelu vječnost. Zašto onda takav nemir? Zašto se ne zadovoljiti spokojnim prolaskom kroz kratak vijek koji posjeduješ?

Kakvu to materijalnu situaciju, kakvu se to ulogu trudiš izbjeći? Što je sve to ako ne samo vježba za razum koji je cjelinu života sagledavao pomno i znanstvenički upitno? Ostaj, onda, dok sve to ne prigrliš, baš kao što zdrav želudac prihvaća svu hranu, ili snažan plamen sve što ubaciš preobražava u plamen i svjetlo.

Ne daj nikomu priliku da te optuži, s imalo istine, da nisi iskren ili dobar čovjek; pobrini se da te svi sagledaju kao lažljivca. To je samo na tebi – tko te može spriječiti da budeš dobar i iskren? Moraš samo odlučiti da nećeš živjeti dulje, ako nemaš te značajke. A čovjeka koji to

neće, napušta i razum.

U svakim danim okolnostima što se može učiniti ili reći da bi se polučilo najviše? Što god da jest, u tvojoj je moći da to učiniš ili izrekneš – i ne izvlači se na <zapreke na putu>. Nikad nećeš prestati kukati dok ne iskusiš užitak prikladno humanog uzvrata na svaku okolnost koju susretneš ili se sučeliš s njome; užitak jednak onomu kakav osjeća hedonist sučeljen s vlastitom ugodom – što će reći, odgovor sukladan čovječjem ustroju. Zato što kao radost moraš sagledati svako djelo koje si kadar izvesti sukladno vlastitoj prirodi – a to možeš učiniti bilo gdje.

Valjak nema dar da po volji prati vlastito kretanje, kao ni voda ni vatra, ili išta drugo podložno, bez razuma, prirodi ili životu; na njihovu putu mnoge su zapreke ili smetnje. No um i razum posjeduju moć, njihovom prirodom i njima na volju, da prijeđu svaku zapreku.

U mislima neka ti je jasna ta laka sposobnost razuma da se nosi sa svime – plamenom što bukt, stijenom što pada, valjkom na padini – ne traži ništa više. Sve preostale smetnje ili proizlaze iz trupla koje je naše tijelo ili pak – bez prosudbe i pristanka našeg vlastitog razuma – nemaju nikakvu moć da koče ili naštete.

Inače bi svatko tko se suoči s takvom smetnjom u trenutku i sam postao loš. Sve druge organizme svaka šteta koja im se nanese čini gorima po sebi. No u našem slučaju, da to tako kažem, osoba zapravo postaje boljom i zavrjeđuje hvalu što pravilno koristi okolnosti koje ga snađu. Općenito uzevši, zapamti da građanina prirode ne ranjava ništa drugo nego ono što ranjava grad; a grad ne ranjava ništa osim onoga što ranjava zakon. Nijedna naša takozvana nevolja ne ranjava zakon. Stoga, što nije štetno zakonu, ne šteti ni gradu ni građaninu.

Kad te jednom spopadnu prave doktrine potrebit je kratak i svakdanji podsjetnik da bi nestale sve boli i strahovi – na primjer:

Vjetar tjera lanjsko lišće po tlu... tako je i s naraštajima ljudi.

Tvoja djeca nisu ništa više od <lišća>. <Lišće> su također i oni glasni povici hvale odanih, kletve tvojih protivnika, nijeme optužbe ili poruge; puko <lišće> jednako su i oni čuvari tvoje buduće slave. Svi oni <dolaze u proljetno doba>, no onda ih vjetar otpuše, a šuma umjesto njih <daje druge>. Sve je kratkovječno – to je sveopći usud – a ti se i dalje baviš

onime što ti je milo ili mrsko, kao da je sve uklesano dovijeka. Domalo ćeš i ti sklopiti oči, a ubrzo će neki drugi oplakivati onoga tko pokapa tebe.

Zdravo oko mora gledati sve što se može vidjeti i ne reći <želim samo blijede boje> – jer je to simptom bolesti. Zdravo uho i nos moraju biti spremni na sve zvukove ili mirise, a zdrav želudac mora svu hranu prihvaćati jednako kao što mlin prihvaća sve što se melje. Tako i zdrav um mora biti spreman za sve mogućnosti. Um koji govori <moja djeca moraju živjeti>, ili <svi moraju odobravati to što činim>, tek je oko koje zahtijeva bljedoću ili zubi koji traže kašu.

Nitko nije toliko sretan a da mu oko odra ne stanu neki koji oduševljeno dočekuju namijenjenu mu kob. Je li bio pošten mudrac? Onda će netko, možda, u njegovu posljednjem času reći sebi: <Sad možemo ponovno disati, riješili smo se učitelja. Nije bio strog ni prema komu, ali se moglo osjetiti kako nas nijemo osuđuje.> Toliko o iskrenu mudracu – no u našem slučaju koliko još ima razloga za opću želju da nas se otarase? O tome ćeš misliti dok umireš, a odlazak će ti biti lakši ako pomisliš: <Napuštam vid života u kojem čak i moji bližnji – u čije sam ime potratio mnogo napora, molitve i misli – čak me i oni žele skloniti s puta, nesumnjivo u nadi da će im moja smrt donijeti neko olakšanje.> Stoga, zašto bi itko priželjkivao dulji boravak ovdje na zemlji?

Nemoj, ipak, zbog toga, napuštajući ovaj život, osjećati manje prisnosti prema njima; ostani postojan vlastitu značaju – blizak, blag, darežljiv. Ponavljam, tvoj odlazak od njih ne bi smio biti kakav trzaj od života, nego prije lako klizanje duše iz oklopa tijela, kakvo iskuse oni koji umiru spokojni. Priroda te je vezala uz njih, učinila ih tvojim drugovima, no sad te otpušta. Moj odlazak nalik je rastanku s rodbinom, no niti se opirem niti me treba tjerati. I to je još jedan način kako se štuje priroda.

Koliko god možeš, navikni se upitati, u svezi sa svakim djelom koje počinu netko drugi: <Kako on gleda na to?> No počni od sebe – prvo sebe ispitaj.

Pamti da je ono što povlači konce onaj naš dio skriven u nutrini – to je moć djelovanja, to je

načelo života, to je, moglo bi se reći, sam čovjek. Stoga nikad nemoj jednako misliti o posudi koja ga sadrži, ili o organima složenima oko njega. Sve su to oruđa poput sjekire, različita samo po povezanosti s tijelom. U tim dijelovima, bez agensa koji ih pokreće i zaustavlja nema više koristi nego u čunku bez tkalca, peru bez pisara, biču bez ruke.

KNJIGA XI.

Značajke razumske duše. Ona promatra sebe, ona oblikuje sebe, ona se uobličuje kako god poželi, ona za sebe skuplja plodove koje donosi – dok plodove bilja i njima srodne plodove životinja prikupljaju drugi. Ona postiže svoj cilj gdje god je postavljena granica životnoga vijeka. Za razliku od plesa, igre ili nečeg sličnog, gdje svaki prekid zaustavlja cjelokupnu izvedbu, u svakom prizoru, kad god je prekinu, razumska duša završava svoj naum i potpuno je ispunjena kako bi mogla reći: <Ja posjedujem sebe.>

Nadalje, razumska duša prostire se cijelim univerzumom i okolišnom prazninom, istražuje njegov oblik, proteže se u beskraj vremena, obuhvaća i poima periodičnu obnovu Cjeline. Ona razumije da naši nasljednici neće vidjeti ništa novo, kao što naši prethodnici nisu vidjeli ništa više od nas – to je u istosti stvari; čovjek s četrdeset koji shvati bilo što, u neku je ruku vidio svu prošlost i svu budućnost.

Osobite značajke razumske duše su ljubav prema bližnjemu, iskrenost, vjerodostojnost i nijedna veća vrednota od sebe same. To posljednje ujedno je određujuća značajka zakona. Stoga nema razlike između istinskog načela filozofije i načela pravde.

Nećeš imati previsoko mišljenje o zabavi što je pružaju pjesma ili ples ili hrvanje ako razglobiš melodijsku liniju pjesme na pojedinačne tonove i upitaš se, za svaki ponaosob: <Je li to nešto što me očarava?> Ustuknut ćeš pred tim priznanjem. Jednako je tako i s raščlambom plesa na svaki pokret i svaku pozu, a isto vrijedi i za hrvanje. Općenito uzevši, dakle, s izuzetkom vrline i njezinih djela, pamti da se moraš uputiti ravno ka sastavnim dijelovima svega i pomoću takve raščlambe doći do prezira prema toj stvari. Istu metodu valja primijeniti i na cjelinu života.

Kako je plemenita duša spremna na oslobađanje od tijela, ako je došlo vrijeme, i spremna na sve što slijedi – izumiranje, raspršivanje ili opstanak! No ta spremnost mora poteći iz određene odluke; ne u pukoj buni, poput kršćana, nego promišljeno, dostojanstveno i – ako će drugi vjerovati tomu – nimalo dramatično.

Jesam li učinio nešto za opće dobro? U tom slučaju, i sam sam se okoristio. Neka ti je ta misao uvijek pri ruci – i ne zastajkuj.

Koji je tvoj poziv? Biti dobar čovjek. No do toga je moguće doći samo putem filozofskih promišljanja – promišljanja o prirodi Cjeline, promišljanja o osobitom ustroju čovjekovu.

Tragedije su isprva došle na pozornicu kako bi te podsjetile na sve što se može dogoditi; na to da su ta zbivanja određena prirodom, i da te ono što te gane u teatru ne bi trebalo bremeniti na većoj pozornici života. Možeš uvidjeti kakav će biti ishod, no čak i oni koji viču: <O, Kitero!>[1], moraju ga otrpjeti.

U tragičara ima nekih korisnih izreka. Najbolji primjer glasi:

Ako mene i moje dvojice sinova nema više,
Neka o tome brinu bogovi, jer i to će imati
svoj uzrok.

Nadalje:

Obične stvari, gole činjenice,
ne bi trebale izazivati tvoj gnjev.

I još:

Zreli klipovi kukuruza žanju se,
a isto tako i životi.

I još mnogo takvih.

Poslije tragedije došla je stara komedija. U njezinoj neobuzdanoj iskrenosti bilo je nešto poučnih vrednota, a taj priprost govor bio je korisna opomena spram pompoznosti – Diogen se tim sredstvom služio za sličnu svrhu. Nakon toga, propitaj prirodu srednje komedije i svrhovitost posljedičnog prihvaćanja nove komedije koja je postupno skončala u pukom razmetanju podražavanjem. Istina, priznaje se kako su i ti pisci izrekli neke korisne misli – no što je bila sva svrha i cilj takva soja poezije i drame?

Kako se jasno uviđa da ne postoji drugi životni put toliko prikladan za vježbanje filozofije kao ovaj na kojem si se sada zatekao!

Grana odsječena od susjedne grane posljedično je odrezana i sa stabla. Jednako tako, ljudsko biće odsječeno od drugog ljudskog bića, odsječeno je i od cijele zajednice. No granu reže netko drugi, dok se čovjek od svoga bližnjega odvaja vlastitom mržnjom ili odbijanjem, ne shvaćajući da se posljedično odsjekao od šireg kruga bliskih mu građana. Ostaje samo taj dar Zeusov koji je spojio ljudsku zajednicu; možemo se ponovno priključiti našem bližnjemu i ponovno zauzeti svoje mjesto u zbroju cjeline. Doduše, ako se prečesto ponavlja, takvo odvajanje otežava nam ujediniti i obnoviti odcijepljen dio. Sve u svemu, grana koja ostaje na stablu od početka njegova rasta i dijeli njegovo disanje nije ista kao grana koja se odsiječe i zatim ucijepi – ma što govorili vrtlari.

Dijeli njihovo blago, no ne i nauk.

Baš kao što oni koji ti pokušavaju prepriječiti napredak na ravnom putu razuma neće biti kadri skrenuti te s pravična djela; tako im ne dopusti da te odvrate od tvoje dobre volje prema njima. Radije sam sebe promatraj na obje strane, zadržavajući ne samo ravnovjesje prosudbe i djela, nego i blag uzvrat onima koji te se trude zaustaviti ili su nezadovoljni zbog nečega drugoga. Biti gnjevan na njih jednaka je slabost kao i napustiti svoj put i predati se u panici. Oboje je jednako uzmaku s dužnosti – ili u prestravljen uzmak, ili u svađu s prirodnim drugovima i prijateljima.

<Nijedna priroda nije manje vrijedna od umjetnosti> – zapravo, umjetnosti podražavaju raznolikost priroda. Ako je tomu tako, onda najsavršeniju i najsveobuhvatniju od svih priroda ne može nadjačati nikakva umjetnička dovitljivost. Sada sve umjetnosti stvaraju ono niže u ime onoga višega – tako čini i priroda univerzuma. U tome je uistinu izvor pravde, gdje nastaju sve druge vrline, budući da se pravdu ne bi moglo očuvati kad bismo se zabavljali nevažnim pitanjima, ili bili lakovjerni i lakomi na plijen i promjenu.

Izvanjske stvari čije te praćenje ili izbjegavanje muče, ne nameću se tebi, nego na neki način ti prilaziš k njima. Kako god bilo, spokojno sudi o njima pa će i one ostati mirne – i tada te se neće vidjeti ni kako ih pratiš ni kako bježiš.

Duša je sfera koja zadržava vjerodostojnost vlastita oblića jer ni zbog čega ne buja niti se steže, ne sjaji niti ne gasne, nego održava trajno svjetlo po kojemu vidi istinu svih stvari i istinu u sebi.

Netko me prezire? To je njegova briga. A ja ću se pobrinuti da me ne proglase krivim ni za jednu riječ ili djelo dostojno prezira. Hoće li me mrziti? To je njegova briga. Ja ću biti blag i dobronamjeran prema svima, i spreman upravo tom čovjeku pokazati ono što previđa – ne u kakvoj kritici ili prikazu snošljivosti, nego iskrenom dobrom voljom, baš kao slavni Fokion (ako, pak, nije govorio ironično)[2]. Takav bi trebao biti značaj naših unutarnjih misli koje su otvorene božjim očima – trebali bismo vidjeti čovjeka nimalo sklona pritužbama i slobodna od samosažaljenja. I kakvu štetu možeš pretrpjeti ako sam, u ovom sadašnjem trenutku, djeluješ u suglasju s vlastitom prirodom i prihvaćaš ono što pristoji sadašnjoj svrsi prirode univerzuma – čovjek koji dokraja stremljenju, na bilo koji način, općega dobra.

Oni preziru jedni druge, no i dalje se međusobno ulizuju – žele pobijediti, ali će i dalje puzati.

Odvratna prijetvornost onoga koji veli: <Želim biti iskren s tobom!> O čemu ti to, čovječe? Nema potrebe za takvim predgovorom – stvarnost će pokazati. To treba pisati na tvom čelu, biti u času jasno u tonu tvoga glasa, u sjaju tvojih očiju, baš kao što voljeni može u trenu pročitati sve u pogledu svojih ljubavnika. Ukratko, dobar i častan čovjek treba djelovati isto kao i onaj neoprani – svatko u njegovoj blizini otkrije njegovu auru, htio ne htio, odmah. Proračunata iskrenost je bodež. Ništa toliko ne ponižava kao prijateljstvo vukova – izbjegavaj to pod svaku cijenu. Dobar, častan, ljubazan čovjek ima to u očima i ne možeš pogriješiti.

Živi život najbolje što umiješ. Moć toga leži u samoj čovjekovoj duši, ako je ravnodušan prema nevažnome. I bit će ravnodušan ako sve sagledava kao cjelinu i zatim raščlanjuje na dijelove, te pamti kako ništa od toga ne nameće sud o sebi, ili se po sebi nameće nama. Stvari su po sebi inertne – mi stvaramo prosudbe o njima i, kako jest, urezujemo ih u vlastiti um – no nema potrebe urezivati, a svaki nehotični trag moguće je izbrisati u trenu. Pamti i to da naša pozornost okrenuta takvim stvarima može trajati kratko, i zatim će život doći kraju. I kakva je, uostalom, to tegoba u njima? Ako su u skladu s prirodom, prigrli ih i bit će ti lakše. Ako se protive prirodi, traži ono sukladno vlastitoj prirodi i onda pođi ravno k tome, čak i ako ti to ne donese slavu. Svakomu se može oprostiti potraga za vlastitim dobrom.

Svakom predmetu iskustva istraži njegov izvor, njegove sastavnice, u što se mijenja, što će biti nakon mijene – i imaj na umu da ga neće snaći nikakva šteta.

Prvo. Kako gledam svoj odnos prema njima i činjenicu da smo svi rođeni jedni za druge; i, obrćući argument da sam rođen kako bih im bio vođa, kao što ovan vodi stado i bik svoje krdo? Otpočni od temeljnih načela. Ako ne atomi, onda priroda vlada svime – ako je tako, onda je ono niže u interesu višega, a ono više jedno za drugo.

Drugo. Kakvi su ljudi za trpezom, u postelji i tako dalje. Najviše od svega, kakvo im ponašanje nameću njihovi stavovi i njihov samozadovoljni ponos u načinu na koji djeluju.

Treće. Ako je ispravno to što čine, nema razloga pritužbama. Ako nije, onda je to očito zbog neznanja – nije njihova želja. Baš kao što nijedna duša ne želi ostati bez istine, tako nijedna duša ne želi odbaciti ispravno postupanje prema svakom pojedincu, sukladno zaslugama. U svakom slučaju takvi ljudi preziru provedbu nepravde, okrutnosti i sebičnosti – najkraće rečeno, preziru provedbu zločina protiv svojih bližnjih.

Četvrto. I sam imaš brojne mane te nisi drugačiji od njih. Iako se suzdržavaš od nekih grijeha, i dalje gajiš sklonost njima, čak i kad je tvoje suzdržavanje od zločina poput njihovog uzrokovano strahom od progona ili javnog mnijenja, ili nekog sličnog jasnog razloga.

Peto. Čak nisi ni siguran čine li krivo. Mnogo toga učini se kao dio većeg plana, a obično se mora znati mnogo toga prije nego što se sa sigurnošću može suditi o tuđim djelima.

Šesto. Kad si iznimno povrijeđen i moguće gubiš strpljenje, sjeti se da je ljudski život tek

djelić vremena i da ćemo ubrzo svi ležati u grobu.

Sedmo. Ne smetaju nas njihova djela – zato što ona leže u njihovom upravljačkom umu – nego naši sudovi o njima. Stoga ukloni te sudove, odluči se odbaciti vlastitu ocjenu nekog navodnog užasa i gnjev će nestati. Kako ih ukloniti? Shvaćanjem kako tebi nije nanesena nikakva moralna šteta. Ako moralna šteta nije jedina istinska šteta, onda neizbježno slijedi da si i sam kriv za nanošenje mnogih šteta, te si postao pljačkaš i protuha!

Osmo. Veća patnja proistječe iz posljedična gnjeva i patnje nego iz izvornih uzroka našeg gnjeva i patnje.

Deveto. Dobrota je nepobjediva – ako je iskrena, nehinjena i nepatvorena. Što može i najveći divljak ako si i dalje dobar prema njemu? Ako se ukaže prilika, tada ga blago prekori i uzmi si vremena da ga preodgojiš – u istom onom času kad te pokušava raniti. <Ne, sinko, rođeni smo za drugu svrhu, ne ovu. Nema načina kojim me možeš raniti, nego, sinko, ranjavaš sebe sama.> Blago mu pokaži kako je svijet uređen, iznesi argument da se pčele ne ponašaju tako – kao ni druga stvorenja sklona druženju. Tvoj savjet ne smije biti ni ironičan ni kritičan. Mora biti blag, ne ranjavati osjećaje, ne smije biti predavanje ili vježba kojom ćeš zadiviti druge, nego onako kako bi razgovarao s nekim bez obzira na društvo.

Zapamti ovih devet točaka – primi ih kao dar Muza – i počni napokon biti ljudsko biće dok ti je još ostalo života. U odnosima s njima trebao bi izbjegavati lasku, jednako kao i gnjev – oboje se protivi općem dobru i vodi u kvar. U svojim napadajima bijesa neka ti je ova misao pri ruci, jer je blagi spokoj daleko ljudskiji i stoga više muževan. Blagi posjeduju snagu, čvrstoću i hrabrost – ne oni uvrijeđeni i plačljivi. Što je čvršći nadzor nad emocijama, to si bliže moći. Gnjev je znak slabosti, jednako kao i patnja. Oboje su ranjeni, oboje su se predali.

Sad, ako želiš, primi deseti dar vodilje Muza – misao kako je ludost očekivati da loši ljudi ne čine zlo – to znači tražiti nemoguće. No, okrutno je i tiranski dopuštati im da se tako odnose prema drugima i pritom tražiti da tebi ne nanose zlo.

Postoje četiri osobita izopačenja upravljačkog uma na koja moraš neprekidno paziti i uklanjati ih kad god ih otkriješ – u svakom slučaju primijeni jednu od ovih formula: <Ova mentalna slika je suvišna>; <Ovo bi moglo oslabjeti veze zajednice>; <Ovo nisu tvoje riječi> (što će reći da ono što ne osjećaš ne bi trebao smatrati vrhuncem proturječja). Četvrti slučaj za opomenu samomu sebi jest onaj u kojem onaj božanski dio tebe gubi borbu i pokorava se

nižem, smrtničkom dijelu; tijelu i njegovim gnusnim užicima.

Sva počela zraka i vatre pomiješana u tebi imaju prirodnu sklonost uzdizanju, no unatoč tomu pokoravaju se naredbama Cjeline te tako sjede i čekaju u tjelesnom sklopu. Sva počela zemlje i vode u tebi, čija je sklonost tonuti, ipak se podižu i ostaju u njima neprirodnu položaju. Dakle, čak su i počela podložna Cjelini – svako na svome mjestu, prisiljena su ostati ondje sve dok znamen koji odobrava njihovo rastakanje ne dođe ponovno iz tog istog izvora.

Stoga, nije li čudno da se samo onaj tvoj inteligentni dio buni i tuži na dodijeljeno mu mjesto? A ipak, ništa mu nije nametnuto – samo ono sukladno njegovoj vlastitoj prirodi. Unatoč tome, i dalje se odbija pokoriti te kreće suprotnim pravcem. Svaki korak prema djeli-ma nepravde ili samougađanja, gnjeva, patnje ili straha nije ništa manje nego otpadništvo od prirode. Nadalje, kad god upravljački um osjeti odbojnost prema bilo kojem događaju, to također predstavlja uzmak s njegova pravog položaja. On je sačinjen ne samo za pravdu ljudi, nego, ni manje ni više, i za štovanje i služenje bogu – što je također oblik bratstva, možda i važniji od djelovanja pravde.

<Čovjek bez jednog te istog cilja u životu ni sam ne može ostati jedan te isti tijekom vlastita života.> Ta je mudrost nepotpuna ako se propusti dodati o kakvom je cilju riječ. Sudovi se kreću cijelim nizom različitih stvari koje većina smatra dobrima na ovaj ili onaj način, no samo jedna kategorija nalaže univerzalan sud, a to je dobro naše zajednice. Iz toga slijedi da je cilj koji si moramo postaviti onaj društveni; dobrobit naših bližnjih, građana. Čovjek koji nadzire sve svoje porive u ovome cilju bit će postojan u svim svojim djelima, te stoga i jedan te isti do kraja.

Brdski miš i kućni miš – i prestravljen bijeg kućnog miša.

Sokrat je narodna vjerovanja nazivao <babarogama>, onim čime se plaši djecu.

Spartanci su tijekom svojih svetkovina sjedala za goste postavljali u hlad, dok bi sami sjedali gdje bilo.

Sokrat, Perdiku Makedonskom, odbijajući poziv za posjet: <kako bih izbjegao umrijeti najgorom smrću> – što će reći, ne bi bio kadar uzvratiti svu dobrotu koju bi primio.

U epikurejskim zapisima zabilježena je postavka da čovjek na umu mora neprekidno imati one koji su u starim vremenima slijedili vrlinu.

Pitagorejci govore: <Pogledaj nebo u zoru> – kako bismo se prisjetili postojanosti nebeskih tijela, njihove vjekovne straže i ophodnje, njihovog poretka, njihove čistoće i njihove ogoljenosti. Nijedna zvijezda ne nosi koprenu.

Sjeti se Sokrata u donjem rublju kad mu je Ksantipa odnijela ogrtač – i onoga što je rekao prijateljima koji su se posramljeno povukli videći stanje njegove odjeće.[3]

U pisanju i čitanju moraš učiti prije nego što poučiš. Isto tako i u životu.

<Rodio si se kao rob – nemaš glasa.>

<A u meni se srce smijalo.>[4]

<Prosipat će prijezir na vrlinu i ubadati svojom zloćom.>[5]

Samo bezumnik bere smokve zimi – jednako se bezumno nadati djetetu kad mine vrijeme za takav dar.

Epiktet je znao reći da, kad poljubiš dijete, trebaš reći sebi: <Sutra bi mogao biti mrtav.> To su zlokobne riječi! <Ne>, odvrća on, <nije zlokobno ništa što otkriva prirodni tijek. Bilo bi jednako zlokobno govoriti i o žetvi kukuruza.>

Grožđe nezrelo, dozrelo, groždice; sve mijene, ne u nepostojanje, nego u još neostvareno postojanje.

<Nijedan lopov ne može ti ukrasti volju> – isto Epiktet.

Još jedna njegova izreka: <Moramo otkriti umijeće slaganja, i u cijelom polju naših poriva paziti da osiguramo kako bi svaki poriv bio uvjetovan, imao društvenu svrhu, razmjernu vrijednosti njegova cilja. Moramo biti potpuno sigurni u osobnu motiviranost te istodobno ne pokazivati ni najmanju nesklonost ičemu izvan našeg najužeg nadzora.>

I opet. <Dakle, ovo nije nadmetanje za neku bezvrijednu nagradu – na kocki su ludost ili zdravlje.>

Sokrat je običavao propitivati to. <Što želiš imati? Dušu razumskog ili nerazumnog bića?> <Razumskog.> <Kakve vrste razumskog bića? Čistog ili onog nižeg?> <Čistog.> <Zašto onda ne stremiš tomu?> <Zato što je već imamo.> <Onda, zašto sve ove kavge i nesloga?>[6]

KNJIGA XII.

Sve ono za što moliš da ostvariš u nekom trenutku svoga životnog kruga sada može biti tvoje – ako si darežljiv prema sebi. Što će reći, ako za sobom ostaviš prošlost, budućnost povjeriš Providenju, a sadašnjost upraviš isključivo prema štovanju i pravdi. Štovanju, kako bi naposljetku zavolio urečen ti usud; Priroda je njega dovela k tebi i tebe k njemu. Pravdi, kako bi bio otvoren i izravan riječju i djelom; govorio istinu, poštivao zakon i razmjernost u svemu što činiš. Ne dopusti da ti išta stoji na putu – ni tuđa zloba, ni ono što itko drugi misli ili govori; i, još manje, ikakav oćut ove jadne puti što se omata oko tebe; oboljeli dio mora se poskrbiti sam za sebe.

I ako si tada, kad se konačno približiš vlastitu odlasku, za sobom ostavio sve drugo te vrednuješ samo vlastiti upravljački um i božansko u svojoj nutrini, ako ne strahuješ od toga da ćeš prestati živjeti nego da nikad nisi ni otpočeo živjeti u skladu s prirodom, onda ćeš biti čovjek vrijedan univerzuma koji te rodio. Nećeš više biti stranac u vlastitoj domovini; svakodnevna zbivanja nećeš više promatrati kao smeten neočekivanim i nećeš više ovisiti o kojećemu.

Bog vidi sve naše upravljačke umove ogoljene od njihovih tvarnih oklopa, ljuski, šljake. Njegov je dodir samo između njegove vlastite inteligencije i onoga što je od njega poteklo u te naše kanale. Ako sebe uvježbaš činiti jednako, riješit ćeš se onoga što te toliko ometa. Malo je vjerojatno, zar ne, kako će netko slijep na put koja ga omata tratiti vrijeme promatrajući odjeću, kuće, glas koji ga prati ili ikakav drugi takav sjaj i scenografiju.

U tvome ustroju postoji troje: tijelo, dah i um. Prvo dvoje pripada ti do mjere da se moraš skrbiti za njih, no tek je ono treće u punome smislu tvoje vlastito. Stoga, ako se odvojiš od sebe – što će reći, od uma – svega onoga što drugi govore ili čine, svega što si sam rekao ili činio, svega što te trapi u budućnosti, svega što ti tvoj oklop tijela i pridodan mu dah donose bez tvoga izbora, svega što se vrti u izvanjskome vrtlogu koji nas okružuje – tada će moć tvoga uma, nadilazeći sada sve moguće veze, moći postojati samostojna, čista i oslobođena, činiti što je ispravno, željeti ono što joj se događa i govoriti ono što je istinito; ako, kao što kažem, odvojiš od tog tvog upravljačkog uma sve breme strasti, vrijeme buduće i vrijeme

prošlo te sebe ustrojiš poput Empedoklove <savršene kružnice što slavi samoću koju uživa>, i stremiš samo usavršiti ovaj život koji živiš u sadašnjosti, bit ćeš, u najmanju ruku, kadar proživjeti preostalo ti vrijeme do smrti spokojan, blag i u miru s bogom u sebi.

Često sam se pitao kako to da svatko voli sebe više od ikoga, no o sebi sudi lošije od drugih. No, kad bi mu uz bok stao bog ili neki mudar tutor i rekao mu da ne gaji nijednu skrivenu misao ili namjeru koju neće odmah iznijeti van, takav taj režim ne bi trpio ni dana. Dakle, više poštujemo ono što o nama misle naši bližnji, nego što poštujemo sami sebe.

Zbilo se tako da su bogovi, koji su sve udesili toliko dobro i s beskonačnom ljubavi prema čovjeku, nešto previdjeli; da neki ljudi, najbolji među njima, oni koji su bili u najtješnjem odnosu s božanskim i svojim štovanjem i poštivanjem ostvarili s njima najbliži dodir – da se takvi ljudi, nakon smrti, suoče s vječnim izumiranjem, a ne nekim povratkom u postojanje.

Ako je tomu uistinu tako, budi siguran da bi bogovi, da je trebalo bilo drugačije, to učinili drugačije; jer da je to ispravno, onda bi također bilo moguće; a ako bi bilo u skladu s prirodom, onda bi to i priroda tako udesila. Stoga, činjenica da nije drugačije (ako je to stvarno činjenica) treba nas uvjeriti da nije moglo biti drugačije. I sam možeš vidjeti da se otvaranjem takva drskog pitanja zapravo parničiš s bogom. No da bogovi nisu vrhovno dobro i vrhovna pravda, ne bismo ni ulazili u takvu raspru – a ako je tako, oni ne bi dopustili da im promakne ijedan dio njihova uređena ustroja svijeta zbog zanemarivanja pravde ili razuma.

Vježbaj čak i ono zbog čega očajavaš misleći da time ne možeš ovladati. Manjak vježbe lijevu ruku čini nemoćnom za mnoge zadaće, ali ona snažnije steže uzdu od desnice – u tome je uvježbana.

Kakav bi netko morao biti u tijelu i u duši kad ga nadvlada smrt; kratkotrajnost života; beskraj vremena budućeg i prošlog; krhkost svega tvarnoga.

Pogledaj uzročnost ogoljenu od svih pokrova; pogledaj konačno značenje svakog djela. Razmotri – što je bol? Što je užitak? Što je smrt? Što je slava? Tko nije sam uzrok vlastita nemira? Razmišljaj o tome kako nitko nije ograničen nekim drugim – i da je sve onakvo kakvim ga čini razmišljanje.

Uzor za primjenu tvojih načela prije je boksač nego gladijator. Gladijator ispušta ili podiže mač koji koristi, no boksač uvijek ima šake te ih samo mora stisnuti u pesti.

Sagledavaj stvari kakve jesu, raščlani ih na tvar, uzrok i značenje.

Kakvu slobodu čovjek ima da čini samo ono što će bog odobriti, i raširenih ruku dočeka sve što mu bog dodijeli u tijeku prirode!

Ne krivi bogove – oni ne čine krivo, svjesno ili nesvjesno. Ne krivi ni ljude – njihove su pogreške nesvjesne. Dakle, ne bi trebalo kriviti nikoga.

Kako besmislen – i toliko svijetu stran – čovjek koga iznenadi svaki vid vlastita životnog iskustva!

Ili prisila sudbine i poredak koji ne dopušta skretanja, ili pak providenje otvoreno molitvi – ili samo nasumičan vrtlog bez pravca. Ako je u pitanju kruta prisila, zašto joj se opirati? Ako providenje dopušta ugodu molitve, onda budi vrijedan božanske pomoći. Ako je pak neobuzdan vrtlog, budi sretan što u takvoj oluji u svojoj nutrini posjeduješ vlastiti upravljački um – ako te bujica ponese, neka ti oduzme put, tvoj dah i sve drugo – ona neće odnijeti tvoj um.

Svjetlo svjetiljke sja i ne gubi sjaj sve dok ga se ne zgasne. Hoće li te, dakle, istina, pravda i vlast nad sobom iznevjeriti prije tvoga skončanja?

Ako mi se predstavi dojam da je netko zgriješio, kako znadem da je to grijeh? Ako je uistinu grijeh, kako mogu znati da taj već ne osuđuje sebe, što je jednako deranju kože s vlastita lica?

Priželjkivati da zlotvor ne čini zlo jednako je kao priželjkivati da smokva u plodovima ne daje sok, da djeca ne plaču, da konji ne njište – i bilo koji drugi neizbježan prirodni čin. Što drugo može s takvim stanjem uma? Ako si uistinu pronicljiv, izliječi njegovo stanje.

Ako nije pravo, ne čini to; ako nije istina, ne izgovaraj to.

Tvoj poriv u svakoj prilici treba biti da sveobuhvatno ispitaš što to točno utiskuje u tvoj um – te da svaku stvar otvoriš raščlambom na uzrok, tvar, značenje i vremensko razdoblje u kojem mora prestati postojati.

Na samome kraju shvati da u svojoj nutrini nosiš nešto snažnije i produhovljenije od onih čimbenika čuvstava koji te čine pukom lutkom na njihovim koncima. Što je u mome umu u ovom trenutku? Je li strah? Sumnja? Žudnja? Nešto drugo toga soja?

Prvo, ništa besciljno ili bez konačna značenja. Drugo, nikakvo značenje u ikojem cilju osim općeg dobra.

Da ćeš ubrzo biti nitko i nigdje; isto vrijedi za sve što sad vidiš i sve koji su sad živi. U prirodi je stvari da se mijenjaju, da propadaju i preobražavaju se kako bi u tom niz mogle nastati drugačije stvari.

Da je sve onakvo kakvim ga čini razmišljanje – a ti vladaš vlastitim razmišljanjem. Stoga, po vlastitoj želji ukloni prosudbe i zavladat će spokoj – kao kad pomorac skrene za rt i zatekne mirno more i dobrodošlicu bonace zaljeva.

Svako pojedino djelo koje dođe do kraja u prikladno vrijeme ne trpi štetu od nastavka – niti je tvar pretrpjela ikakvu štetu samo zato što je to određeno djelovanje skončalo. Na isti način, dakle, ako ukupnost djela koja sačinjavaju čovječji život dođe do kraja u prikladno vrijeme, nema štete od puke činjenice skončanja; kao što ni agens koji te nizove djelovanja dovodi do pravodobna kraja nije izložen nikakvoj šteti. Vrijeme i čas propisuje priroda – ponekad sama čovjekova priroda, kao u starosti, no u svakom slučaju sama priroda Cjeline, koja neprekidnom mijenom svojih sastavnica cijeli svijet održava vječno mladim i svježim.

Sve što koristi Cjelini uvijek je dobro i zrelo. A to slijedi iz toga da ni za koga od nas nema svakako nikakve štete u okončanju života – kao ni stida – budući da nije vlastit odabir, a ni štetno za opći interes. Bolje bi bilo reći da je dobro, po tome da pristiže u pravo vrijeme za Cjelinu, te tako istodobno i daje i prima korist. Tako i čovjek kroči s božjom podrškom kad ga njegov izbor i smjer nose božjim putem.

Tri misli koje drži pri ruci. Prva: u vlastitim djelima ništa besciljno niti drugačije od onoga što bi učinila Pravda sama; u vanjskim zbivanjima na djelu su ili slučaj ili providenje, te nitko ne bi trebao kriviti slučaj niti optuživati providenje. Druga: priroda svakoga od nas od začeca do prvoga udaha duše, i od tog prvoga daha do predaje naše duše; koja počela sačinjavaju naš ustroj bit će i ishod našeg rastakanja. Treće: kad bi naglo uzletio u velike visine i mogao prema dolje gledati ljudsko djelovanje te vidjeti svu njegovu raznolikost, prezreo bi ga zato što bi tada mogao spaziti velik broj duhova koji napućuju zrak i nebesa; i da, ma koliko puta uzletio, uvijek bi vidio isto – jednoličnost i prolaznost. Takvi su predmeti našeg uobraženja.

Odbaci prosudbu i spašen si. I tko bi mogao spriječiti to odbacivanje?

Kad strepiš pred kakvom okolnošću, zaboravio si više toga. Zaboravio si da sve nastaje u suglasju s prirodom Cjeline; da svako počinjeno zlodjelo prati drugo; nadalje, da je sve što se zbiva tako bilo i u prošlosti i da će jednako biti i u budućnosti te da se zbiva sada širom svijeta; da ljudsko biće nosi blisko srodstvo s cijelim ljudskim rodom – ni krvnu vezu ni vezu sjemena, nego zajedništvo uma. A zaboravio si i to da je um svakog čovjeka bog i da je proistekao iz tog izvora; da ništa nije naše vlasništvo; da su čak i naše dijete, naše tijelo, sama naša duša izišli iz tog izvora; da je sve onakvo kakvim ga čini mišljenje; da svatko od nas živi samo trenutak sadašnji i da je trenutak sadašnji sve što gubimo.

Neprekidno u umu nosi one koje neki osobit gnjev dovodi do krajnosti, one koji su dosegнули najveće vrhunce slave ili nesreće ili neprijateljstva ili ikoji drugi usud. Zatim zastani i razmisli – gdje je sad sve to? Dim i pepeo, ispričana priča, ili čak priča već zaboravljena. Istodobno bi ti u mislima trebao nadoći cijeli niz primjera: Fabije Katilina u svojoj ladanjskoj kući, Lusije Lupus u gradskim vrtovima, Stertinije u Baji, Tiberije na Kapriju, Velije Ruf[1] – zapravo, svaka opsjednutost sljubljena sa samozadovoljstvom. Pomisli koliko su bezvrijedna bila sva ta stremljenja – koliko je mudrije koristiti danu ti tvar kako bi u svoj jednostavnosti sebe načinio pravednim, samoobuzdanim, pokornim bogovima. Oholost koja samu sebe hvali kao slobodnu od oholosti najteže je nositi.

Onima koji pitaju: <Gdje si, dakle, vidio bogove? Kakvo te uvjerenje o njihovu postojanju navodi da im se tako klanjaš?> Prvo odgovaram da su zapravo vidljivi našim očima. Drugo, premda nisam očima vidio ni vlastitu dušu, ipak joj ukazujem čast. Tako i s bogovima – iz vlastita iskustva njihove moći uvjeren sam da postoje, te im se zato klanjam.

Spas života leži u sagledavanju svakog predmeta u njegovoj biti i cjelovitosti, u razlučivanju tvarnog i uzročnog; u tome da se cijelom dušom čini pravo i govori istina. Ostaje samo užitek življenja u neprekinutom nizu dobrih djela, bez i najmanjeg jaza između njih.

Jedno je sunčevo svjetlo, iako mu put lome zidovi, planine i bezbrojne druge zapreke. Jedna zajednička tvar, iako je razlomljena u bezbrojna oblića pojedinačnih tijela. Jedna živuća du-

ša, iako je rascijepljena u bezbrojne vrste s osobitim osobnostima. Jedna inteligentna duša, iako naizgled podijeljena.

Ostali dijelovi – kakav je puki dah ili tvar bez duha – ne posjeduju izravnu međusobnu povezanost; no postoji veza stvorena nekim vidom zajedništva i privlačnošću sličnosti. No um nosi jedinstvenu značajku – on doseže druge vlastite vrste i združuje se s njima, stoga osjećaj bratstva ne jenjava.

Što više hoćeš? Živjeti dalje? Ili se to svodi samo na oćute i porive? Prvo propupati, zatim uvenuti? Koristiti svoj glas, svoj um? Što ti se u svemu tome čini kao dobar razlog za žaljenje? Ako je svaki od tih predmeta prezira vrijedan, onda se uputi ka krajnjem cilju: slijediti razum i slijediti boga. Vrednovati druge stvari, strepiti zbog njihova gubitka koji donosi smrt, u sukobu je s ovim ciljem.

Kakav je sićušan dio beskonačnog bezdana vremena dodijeljen svakomu od nas – i on ubrzo nestaje u vječnosti; kakav sićušan dio tvari univerzuma i duše univerzuma; kako je sićušan, na cijeloj zemlji onaj komadić kojim plaziš. Razmišljajući o tome, ne pomišljaj ni na što važno osim da budno pratiš kamo te vodi vlastita priroda i spokojno prihvaćаш ono što ti donosi priroda univerzuma.

Kako tvoj upravljački um koristi sebe? To je sve. Sve drugo, birao ti tako ili ne, samo je truplo i dim.

Najbolji razlog zašto ne pridavati važnost smrti jest činjenica da čak i oni koji užitak smatraju dobrim, a bol zlom, ni sami ne pridaju važnost smrti.

Za onoga komu je dobro samo ono što dolazi u pravo vrijeme, koji je jednako zadovoljan većom ili manjom prilikom da u svojim djelima izrazi istinski razum, komu je svejedno hoće li gledati svijet dulje ili kraće – njemu čak ni smrt ne nosi užase.

Smrtniče, živio si kao građanin u ovom veličanstvenom gradu. Čemu brinuti je li život trajao pet ili pedeset godina? Zakoni grada vrijede jednako za sve. Stoga, zašto strahovati od odlaska iz grada? Ne tjera te nikakav tiranski ni potkupljeni sudac, nego sama priroda koja te dovela ovamo. Kao kad komičara službenik koji ga je unajmio otpušta s pozornice. <Ali, nisam odigrao svih pet činova, samo tri.> <Istina, ali u životu i tri čina mogu biti cijela drama.>

Dovršenje određuje ono biće koje je prvotni uzrok tvoga sačinjenja i sada tvoga raščinjenja. Ni u jednoj uzročnosti nemaš nikakva udjela. Stoga, pođi u miru – bog koji te otpušta u miru je s tobom.

BILJEŠKE

Napomena o bilješkama

Ovo izdanje nismo namjerili opteretiti velikim brojem bilježaka kao što je uobičajeno za izdanja starijih tekstova. Upravo suprotno, namjera nam je bila ponuditi izdanje u kojem bi čitatelj uživao prvenstveno u osebnom i što izvornijem stilu Marka Aurelija, u njegovim intimnim mislima kao da čita misli i pitanja upućene baš njemu – bilo kojem, potpuno ogoljenom čovjeku koji razmišlja o univerzalnim pitanjima, ponire u njih i dotiče se introspekcije, filozofije i meditacije, više zaintrigiran sadržajem, a manje kontekstom. Stoga smo tekstu dodali samo one bilješke čije bi odsustvo moglo zbuniti čitatelja ili mu omesti uživanje u tekstu. A kako su citati često jednostavno Aurelijev upravni govor upućen samome sebi ili neka opća, pa čak i nejasna mjesta, izvor nije naveden, osim tamo gdje to kontekst zahtjeva ili odobrava.

Knjiga I.

[1] Marko Anije Ver, tri puta konzul, posvojio je Marka kao malog dječaka nakon preuranjene smrti njegova oca.

[2] Katilije Sever, s majčine strane.

[3] Zeleni i Modri – suparničke momčadi u konjskim utrkama; Laki i Teški su dvije vrste gladijatora koji se razlikuju po vrsti oružja i težini oklopa.

[4] Markov učitelj slikanja (imao je i učitelja glazbe), čiji je utjecaj očito uvelike nadmašio puko poučavanje crtanja.

[5] Nepoznati filozofi.

[6] Kvint Junije Rustik, stoički političar, potomak poznatijeg Rustika Starijeg, imao je možda najvažniji intelektualni utjecaj na Aurelija od njegovih srednjih dvadesetih godina, usmjeravajući ga prema filozofiji i stoicizmu.

[7] Stoički filozof i profesionalni učitelj kojeg je Antonin pozvao u Rim da podučava Marka.

- [8] Podrijetlom iz Koetije u maloazijskoj Frigiji. Jedan od Markovih učitelja, istaknuta osoba svoga doba, osobito zbog poznavanja Homera.
- [9] Marko Kornelije Fronto, vodeći odvjetnik i orator u Rimu, Antonin ga je imenovao Markovim tutorom za retoriku, a ostali su bliski prijatelji sve do Frontove smrt.
- [10] Filozof i retoričar iz Seleucije u Kilikiji (Mala Azija), koga je Marko imenovao svojim grčkim tajnikom dok je službovao u Panoniji; moguće je da je tu dužnost obnašao i u vrijeme kada je Marko pisao o njemu. Aleksandar je imao nadimak 'Peloplaton' – 'glineni Platon'.
- [11] Cina Katul; drugdje se jednom spominje kao stoik čija je predavanja pohodio Marko – inače nepoznat.
- [12] Atenodot – jedan od Frontovih učitelja. Ovaj Domicije mogao bi biti Gnej Domicije Afer koji je poučavao Kvintilijana, a moguće i Atenodota, no za tu tvrdnju nema dovoljno podataka; značenje i poveznice su nejasne.
- [13] Vjerojatno Gnej Klaudije Sever Arabianus, konzul 146., čiji je sin oženio jednu od Markovih kćeri. Očito političar koji se iskreno zanimao za filozofiju politike.
- [14] Junaci i mučenici, ne u kronološkom poretku, stoici i republikanci koji su se protivili tiranskoj zloporabi moći.
- [15] Klaudije Maksim, državnik i Markov suvremenik; Marko ga je smatrao idealom stoika.
- [16] Antonin Pio, rimski car, nasljednik Hadrijana, do svoje smrti 7. ožujka 161. kad ga je naslijedio Marko.
- [17] Vjerojatno robovi u Antoninovu domaćinstvu. Spolni odnosi s njima, heteroseksualni jednako kao i homoseksualni nisu se smatrali sramotnima, dapače, to se i očekivalo.
- [18] Apolonovo proročište Caieta (danas Gaeta), na rtu stotinjak kilometara jugoistočno od Rima; priroda i okolnosti proročanstva su nepoznate.

Knjiga II.

- [1] Rijeka Gran (Hron) je sjeverna pritoka Dunava u koji utiče kod današnjeg mađarskog grada Esztergoma. Kvadi (Quadi), na koje je Marko ranih sedamdesetih godina drugog

stoljeća vodio pohod, bili su njemačko pleme nastanjeno sjeverno od Dunava, u današnjoj Slovačkoj.

Knjiga III.

[1] Carnuntum (današnji austrijski Hainburg) ležao je južno uz granicu koja je dijelila rimsku provinciju Gornju Panoniju i neprijateljska plemena slobodne Njemačke. Ondje se nalazio Markov stožer tijekom sjevernog pohoda (oko 170.).

[2] U antičko vrijeme katamit (lat. catamitus) bio je dječak u pubertetskoj dobi koji je služio kao intimni pratilac mladim muškarcima u Grčkoj i Rimu, obično u homoseksualnom odnosu. Izraz se također koristio i kao uvreda za odrasle muškarce.

Knjiga IV.

[1] Mitski atenski kralj koji je, kako tvrdi Euzebije, vladao pedeset godina. Strabon njegovu imenu odriče grčko podrijetlo – govori se da je rođen iz same zemlje i da mu je gornji dio tijela bio ljudski dok je donji bio zmijski ili riblji.

[2] Camillus, Caeso, Volesus, Dentatus: manje poznati značajni ljudi ranog doba Rimske republike dok su ostali poznatiji državnici; Aurelije daje svojevrsan sažeti 'pregled' rimske povijesti do svojih suvremenika.

Knjiga V.

[1] Grčki bog iscjeljenja.

[2] Menander (4-3. st. pr. K.), vodeći pjesnik 'nove komedije', upotrijebio je tu 'uzrečicu' u drami Duh.

Knjiga VI.

[1] Krato je bio cinik, filozof i pjesnik u drugoj polovici 4. i početkom 3. st. pr. Kr., dok je

Ksenokrat, njegov suvremenik, bio Platonov učenik i ravnatelj Akademije; iako je izgubljen smisao Markove napomene, Ksenokrat je opisivao kao vrlo skroman, nepretenciozan čovjek.

[2] Nepoznati, po svemu sudeći, nedavno umrli ljudi čija imena navode na zaključak kako su vjerojatno bili robovi u carskom domaćinstvu.

[3] Euksod iz Knida (prva polovica 4. stoljeća pr. K.) bio je istaknut matematičar i astronom. Hiparh iz Niceje (druga polovica 2. stoljeća pr. K.) bio je astronom, velik poznavatelj promatranja i metoda babilonskih astronoma. Arhimed iz Sirakuze (oko 287.-212./211. pr. K.) je naravno najslavniji matematičar antičkog svijeta.

[4] Menip iz Gadare (Sirija) živio je u prvoj polovici trećeg stoljeća pr. K.; cinik i pisac koji je stvorio satiru. Djela su mu izgubljena, no njihov se utjecaj pronalazi u djelima Lucijana i Vara.

Knjiga VII.

[1] Većina ovih navoda sve do strane 110 su citati, uglavnom bez komentara, što poznati, što nepoznati, ukazujući da je Marko slagao svojevrsnu osobnu antologiju; uglavnom citati Platona i Euripida.

Knjiga IX.

[1] Misli se na Aleksandra Velikog i njegovog oca Filipa dok je Demetrije iz Faleruma (r. oko 350. pr. K.) bio filozof i poznatiji kao govornik nego kao general, no postoji mogućnost da je Aurelije mislio na Demetrija Poliorcetesu (osvajачa gradova), 336.-283. pr. K., istaknutoj vojnoj osobi koji je neko vrijeme vladao Makedonijom jednako kao i Filip i Aleksandar.

Knjiga X.

[1] Na početku je komprimirani slavni Euripidov citat, a sam se Aurelije poigrao riječima 'ljubav' (philei) koja znači i ljubav i težiti nečemu, prikloniti se, kako bi izrazio ljubav prirode da stvara uređeni univerzum.

[2] Satirion, Euhit i Himen (inače nepoznati), zacijelo su pripadnici suvremene Akademije (tj. kasniji sljedbenici Sokrata i Platona). Eutihion i Silvanus (jednako nepoznati) zacijelo su onodobni stoici; sofist Eufkrat bio je jedan od učitelja Plinija Mlađeg (oko 61.-112.). Ništa nije poznato ni o Tropaeoforu kao ni Alkifronu. Severus koji se spominje u prvoj knjizi bio je prijatelj filozofije, baš kao Kriton i povjesničar Ksenofont, obojica vjerni Sokratovi prijatelji.

Knjiga XI.

[1] "O, Kitero!", Sofoklo, Kralj Edip; Kitera je planina u Boeciji, gdje su Edipa ostavili kao novorođenčce; ostala tri navoda potječu iz raznih Euripidovih tragedija: Belerofon, Hipsipila, Antiopa.

[2] Atenski državnik i general poznat kao "Dobri" i osuđen na smrt ispijanjem kukute 318. pr. K. Plutarh (i drugi) u njegovoj biografiji spominje kako su ga netom prije smaknuća upitali ima li kakvu poruku za sina – odgovorio je neka za njegovu smrt ne krivi Atenjane.

[3] Ova je anegdota nepoznata; no Ksantipa, Sokratova žena često se u literaturi prikazuje kao opaka, zla žena.

[4] Homer, Odiseja, 9.413: Odisej slavi pobjedu nad Kiklopom Polifemom.

[5] Heziod, Poslovi i dani, prilagodio Marko ili njegov izvor kako bi zamijenio metrički jednaku 'vrlinu' izvornika izvornim 'njima' (tj. njihovim ostarjelim roditeljima) – Heziod piše o izopačenom dobu u kojem ljudi ne štiju čak ni roditelje.

[6] Ova sokratovska crtica inače je nepoznata.

Knjiga XII.

Navedene su poznate ličnosti, kao što je car Tiberije, do imena za koje nije sigurno na koga se točno odnose ili su bez većeg povijesnog značaja.

Marko Aurelije

Rodio se 26. travnja 121. godine, za vladavine cara Hadrijana. Isprva su ga nazvali Marko Anije Ver, no njegov je otac, plemenita roda, umro mlad te ga je posvojio prvo djed koji mu je osigurao brojne sjajne tutore i učitelje, a zatim, kad je navršio šesnaest godina, Aurelije Antonin, njegov ujak po ženidbi, koga je Hadrijan posvojio kao nasljednika, i koji nije imao vlastitih sinova. Aurelije Antonin Marku je dao svoje ime i zaručio ga za svoju kćer Faustinu. Ona je rodila četrnaestero djece, no nitko nije nadživio Marka osim Komoda, koji je naposljetku Marka, prilično neslavno, i neuspješno, naslijedio na tronu. Nakon Antoninove smrti 161. godine, Marko je Lucija Vera, još jednog posvojenog sina svog ujaka, imenovao svojim suradnikom u vlasti. Tako su zajednički vladala dva cara, prvi put u rimskoj povijesti.

U Carstvu je u to vrijeme počelo razdoblje prepuno prirodnih katastrofa, gladi, kuge i poplava, kao i invazija barbarskih plemena. Godine 168., godinu dana prije nego što je umro Ver i ostavio ga sama na vlasti, Marko je pošao pridružiti se svojim legijama na Dunavu.

Osim kratka posjeta Aziji, gdje je skršio pobunu Avidija Kasija, prema čijim se pristašama ponio milostivo, Marko je boravio u dunavskom području i svoj tamošnji, pomalo melankoličan život blažio pišući niz razmišljanja koje je jednostavno naslovio *Sebi*. Danas su one poznate kao *Meditacije*, koje otkrivaju veličanstveno human i prirodno ponizan um, uobličen u stoičkoj tradiciji, kojem se dugo divilo u kršćanskome svijetu. Umro je vjerojatno od kakve zarazne bolesti, u taboru, 17. ožujka 180.

Biblioteka Online

knjiga 287

Marko Aurelije

MEDITACIJE

vodič za dobar život najplemenitijeg rimskog cara

drugo izdanje

© 2025 Petar Vujačić

© za elektroničko izdanje: Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, 2025

Izdavač

Društvo za promicanje književnosti
na novim medijima, Zagreb

Za izdavača

Krešimir Pintarić

Glavni urednik

Krešimir Pintarić

Urednik

Krešimir Pintarić

Prijevod s engleskog

Petar Vujačić

Fotografija

Mikewildadventure / Pixabay.com

Objavljeno

27. srpnja 2025.

ISBN 978-953-374-357-8 (HTML)

ISBN 978-953-374-358-5 (EPUB bez DRM)

ISBN 978-953-374-359-2 (PDF)

ISBN 978-953-374-360-8 (MOBI)

Prvo izdanje

Planetopija, Zagreb, 2017.

Knjiga je objavljena uz financijsku podršku Zaklade „Kultura nova“, Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske i Grada Zagreba. Mišljenja izražena u ovoj knjizi odražavaju isključivo mišljenja autora i ne izražavaju nužno stajališta ustanova koje pružaju financijsku podršku.